STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Anul 13 (69), Nr. 4 **Octombrie – Decembrie 2024**

S U M A R

Studii

TUDOR AVRIGEANU, «La hotarul a două lumi» de la Ștefan Zeletin la Nicolae Iorga: pentru un protocronism constituţional românesc 363
RADU STANCU, Autonomia voinței și contractul inteligent. Regândirea libertății contractual în era digitală 395
DRAGOȘ-LUCIAN RĂDULESCU, Discriminarea în materie de salarizare. Rolul jurisprudenței 407
DANIELA CONSTANTIN-VOROVENCI, Regimul exoneratoriu în cadrul sistemului RO-Transport 415
AURA PREDA, Repere privind Victimologia în România 427

Viaţa ştiiinţifică

Conferința anuală a Societății Europene de Criminologie (ediția 24), 11–14 septembrie 2024, București (*Aura Preda*) 447

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 13 (69), nr. 4, p. 357–450, Bucureşti, octombrie–decembrie, 2024

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Année 13 (69), No. 4 **Octobre – Décembre 2024**

S O M M A I R E

Études

TUDOR AVRIGEANU, « À la frontière de deux mondes » de Stefan Zeletin à Nicolae Iorga : pour un protochronisme constitutionnel roumain 363
RADU STANCU, L'autonomie de la volonté et le contrat intelligent. Repenser la liberté contractuelle à l'ère du numérique 395
DRAGOŞ-LUCIAN RĂDULESCU, Discrimination salariale. Le rôle de la jurisprudence..... 407
DANIELA CONSTANTIN-VOROVENCI, Régime d'exonération au sein du système RO-Transport 415
AURA PREDA, Faits saillants concernant la victimologie en Roumanie 427

Vie scientifique

La conférence annuelle de la Société Européenne de Criminologie (24e édition), 11–14 Septembre 2024, Bucarest (*Aura Preda*) 447

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 13 (69), nr. 4, p. 357–450, Bucureşti, octombrie–decembrie, 2024

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Year 13 (69), No. 4 **October – December 2024**

S U M M A R Y

Studies

TUDOR AVRIGEANU, "At the Edge Between Two Worlds" from Ștefan Zeletin to Nicolae Iorga: for a Romanian Constitutional Protochronism 363
RADU STANCU, Autonomy of The Will and the Smart Contract. Rethinking Contractual Freedom in the Digital Age 395
DRAGOȘ-LUCIAN RĂDULESCU, Discrimination in Pay. The Role of Case Law 407
DANIELA CONSTANTIN-VOROVENCI, Exemption Regime Within the RO-Transport System 415
AURA PREDA, Landmarks about Victimology in Romania 427

Scientific Life

Annual Conference of the European Society of Criminology (24th edition), 11–14 September 2024, Bucharest (*Aura Preda*) 447

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 13 (69), nr. 4, p. 357–450, București, octombrie–decembrie, 2024

«LA HOTARUL A DOUĂ LUMI» DE LA ŞTEFAN ZELETIN LA NICOLAE IORGA: PENTRU UN PROTOCRONISM CONSTITUŢIONAL ROMÂNESC

Dr. Tudor AVRIGEANU, M. iur. comp. (Bonn)[*]

Abstract: *The philosopher and sociologist S. Zeletin saw in the Romanian Constitution from1923 the edge between the liberal world and the world of the nationally organised socialism, which he arduously defended. The conservative historian N. Iorga did advocate on the contrary the traditional pre-modern view. Both conceptions were to be reconciled later by the so-called Romanian protochronists, who could be seen as a Romanian Crypto New Right in Eastern Europe fully sincronicised with the West German New Right.*

Keywords: *Stefan Zeletin; Nicolae Iorga; Protochronism; Westbindung; Constitution.*

„De la tratatul din Adrianon și până astăzi, Constituția noastră din martie 1923 rămâne cel mai revoluționar act din istoria noastră politică, ea stă la hotarul a două lumi. Tratatul de la 1829 inaugurează era nouă a liberalismului. Constituția plămădită în anul 1923 indică transformarea liberalismului în forma sa opusă: aceea a neoliberalismului. De acum, politica noastră de stat intră cu deplină conştiinţă pe calea organizării sociale, aşa cum impune noua structură financiară a capitalismului nostru. Dezvoltarea României se îndreaptă deci către imperialismul financiar, ca şi statele înaintaşe, acolo unde orice deosebire principială între capitalism şi socialism încetează."[1] Era Ştefan Zeletin, autorul acestor cuvinte, un socialist? „Stăm amândoi pe terenul solid al civilizaţiei burgheze", scria Eugen Lovinescu despre el în *Istoria civilizaţiei române moderne*, subliniind totuşi deosebirea „esenţială" constând în faptul că acesta din urmă „aplică integral materialismul istoric"[2] pentru a explica teoretic formarea acestei civilizaţii ca proces istoric declanşat de pătrunderea *capitalului* străin (englez) şi nu, precum considera Lovinescu însuşi, de cea a ideilor revoluţionare (franceze). Într-un context ideologic definit prin opoziţia dintre adepţii Modernităţii burgheze şi cei ai tradiţionalismului cultural[3] (alternativ: «europenişti»

---

[*] Cercetător științific II, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române; tavrigeanu@gmx.de

[1] Şt. Zeletin, *Burghezia română (BR). Neoliberalismul (NL)*, ed. C. Preda, Nemira, Bucureşti, 1997, p. 359.

[2] E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, vol. III, Ancora, Bucureşti, 1925, p. 207.

[3] Astfel M. Diaconu, *Ideengeschichte Rumäniens*, Brill / Schöningh, Paderborn, 2021, p. 6.

DOI: 10.59277/SCJ.2024.4.01

şi «autohtonişti»[4]) Lovinescu şi Zeletin au fost priviţi ca gânditori situaţi de aceeaşi parte a baricadei ideologice[5], „făcându-şi temei din doctrina liberală”[6]. Relativ recent, studiul introductiv cu care Cristian Preda însoţea în 1997 nouă ediţia care reunea într-un singur volum *Burghezia română* şi *Neoliberalismul* purta titlul sugestiv *Zeletin nu a fost liberal, ci socialist*[7], în vreme ce pentru Gelu Sabău, într-un studiu mai recent, acelaşi Zeletin „nu a fost nici socialist, nici marxist”, fără să poată fi totuşi considerat mai departe un liberal clasic: „liberalismul său, contaminat cu o doză bună de anti-liberalism, susține în fapt o burghezie națională care are drept scop construirea statului național”[8], părând chiar să sugereze în finalul unui studiu recent apropierea lui Zeletin de ideologia comunismului naţional[9], mai precis: de concepţia cunoscută sub numele de protocronism românesc.

Dacă luăm în considerare şi diferenţierea elaborată de Victor Rizescu între două faze distincte ale operei lui Zeletin cât priveşte atitudinea sa faţă de liberalism[10], atunci etichetarea acestui gânditor în termenii liberalismului, socialismului sau conservatorismului[11] devine o întreprindere cu atât mai dificilă, cu cât deja la vremea respectivă acestea erau „concepte politice învechite”[12], potrivite realităţilor ideologice ale secolului al XIX-lea, însă insuficiente pentru a cuprinde transformările survenite o dată cu Primul Război Mondial. În condiţiile în care analizele mai vechi sau mai noi ale operei lui Zeletin sunt realizate „din perspectiva reperelor occidentale”[13] proprii sistemului şi ideologiilor politice învingătoare atât în 1918, cât şi în Al Doilea Război Mondial şi în Războiul Rece, lărgirea sferei acestor repere ar putea oferi elemente suplimentare utile pentru înţelegerea dinamicii

---

[4] V. Creţulescu, *Marea dezbatere a interbelicului românesc: autohtonişti vs. europenişti*, în A. Majuru (ed.), Bucureştii în primele decenii ale României Mari, Editura Muzeului Municipiului Bucureşti, 2018, pp. 133–148.

[5] Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Eminescu, Bucureşti, 1980, pp. 324–325.

[6] I. Bădescu, *Idei politice româneşti: doctrine şi teorii*, Mica Valahie, Bucureşti, 2004, p. 132 despre Zeletin.

[7] C. Preda, *Zeletin nu a fost liberal, ci socialist*, în Şt. Zeletin, Burghezia română. Neoliberalismul . *op. cit.*, pp. 23–51.

[8] G.Sabău, *Ştefan Zeletin: prima naţionalizare a paradigmei marxiste*, în E.Copilaş (coord.), Lume şi tehnică. Claude Karnoouh la 80 de ani, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2020, pp. 267–286 (285).

[9] G.Sabău, *De la romantism la național-comunism. Încercare asupra modernității românești*, Institutul European, Iași, 2021.

[10] V.Rizescu, *Canonul și vocile uitate: Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, ed. a II-a, Pro Universitaria, Bucureşti, 2020, pp. 33–100 („Un critic al Partidului Liberal: Primul Ştefan Zeletin”).

[11] Pentru polemicile interbelice a se vedea M. Diaconu, *Ideengeschichte Rumäniens ... op. cit.*, pp. 75–80.

[12] O. Spengler, *Preußentum und Sozialismus* (PuS), în Politische Schriften

P. Kondylis, *Planetarische Politik nach dem Kalten Krieg*, Akademie-Verlag, Berlin, 1992, pp. 91–104 („Die Antiquiertheit politischer Begriffe”).

[13] C. Preda, *Consideraţii despre gândirea politică a lui Ştefan Zeletin*, AUB Şt. Pol.1/1999, pp. 29–53 (30).

intelectuale a unui Zeletin, considerat nu fără temei „figura centrală a întregii istorii a ideilor sociale şi politice din România, între anii 1860 şi 1945”[14]. Ceea ce lipseşte, din câte se pare, cu desăvârşire din cercetarea (izvoarelor(operei lui Zeletin este cercetarea raportului dintre această operă – în ambele sale etape – cu concepţiile aşa-numitului „socialism naţional” adus la apogeu în Germania în timpul Primului Război Mondial – „Ideile de la 1914”[15] – de către Johann Plenge[16], dezvoltat în forma unui „socialism german”[17] de către Werner Sombart şi fructificat în cadrul aşa-numitei Revoluţii Conservatoare din timpul Republicii de la Weimar, un complex ideologic definit ca „revoluţie anti-burgheză, dar nu leninistă”[18] şi reprezentând „prima expresie coerentă în cultura europeană postbelică a unui curent de idei care se opune modelului liberalismului clasic, atât în filosofie, cât şi în viziunea asupra politicii.”[19]

Aşa cum Revoluţia Conservatoare şi socialismul naţional german sunt asociate în mod tradiţional de pe poziţii liberale cu naţional-socialismul hitlerist, la fel şi protocronismul românesc este considerat încă de pe aceleaşi poziţii „*a nationalist perspective postulating an alleged Romanian precedence in scientific and artistic achievements*”[20] şi care „a înlocuit practic după 1974 marxism-leninismul ca doctrină oficială a comunismului românesc”[21] au fost deja demontate impecabil în studii exhaustive din care rezultă limpede că „reducţia naţionalismului organic la naţionalismul-*kitsch*” specific patriotismului socialist este la fel de abuzivă ca şi „transformarea protocroniilor şi sincroniilor din antiteze complementare în antiteze monstruoase” ori deformarea similară a disputei dintre „autohtonişti şi europenişti”[22]

---

[14] V. Rizescu, *Canonul... op. cit.*, p. 90.

[15] R.-P. Sieferle, *Der deutsch-englische Gegensatz und die «Ideen von 1914»*, în G. Niedhart (Hg.), Das kontinentale Europa und die britischen Inseln. Wahrnehmnungsmuster und Wechselwirkungen seit der Antike, Palatium, Mannheim, 1993, pp. 139–160.; A. Urvalek, *Unerträgliche Leichtigkeit des Friedens:* “*rechte Gedanken*” *des Kriegsjahres 1914*. Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik 14 (1–2)/2009, pp. 167–184. H. Joas, *Kriegsideologien. Der Erste Weltkrieg im Spiegel der zeitgenössischen Sozialwissenschaften*, Leviathan 23/2 (1995), pp. 336–350

[16] C. Eggers & A. Laurent, *Johann Plenge et « l'esprit de 1914 » - vers un socialisme national?*, Revue d'histoire de la pensée économique 10/2 (2020), pp. 209–247; despre Plenge pe larg A. Schildt, *Ein konservativer Prophet moderner nationaler Integration. Biographische Skizze des streitbaren Soziologen Johann Plenge (1874–1963)*, Viertelsjahreshefte für Zeitgeschichte 35 (1984), pp. 523–570; C. Eggers & A. Laurent, Johann Plenge et

[17] W. Sombart, *Socialismul german*, trad. E. Cercavschi, Socec, Bucureşti f.a. (1937) – A se vedea pentru lucrările din timpul războiului F. Lenger, *Werner Sombart als Propagandist eines deutschen Krieges*, n W. J. Mommsen (Hg.), Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg, De Gruyter, Oldenbourg, 1995, pp. 65–76.

[18] I. Goian, *Între geopolitică şi utopie*, Ed. ISPRI, Bucureşti, 2013, pp. 69, 70: „anti-burgheză şi în special anti-liberală”

[19] *Ibidem*, p. 92.

[20] V. Tismaneanu / M. Stan, *Ceauşescu's National Communism as National Stalinism*, în J. R. Lampe / U. Brunnbauer (eds.), The Routledge handbook of Balkan and Southeast European history, Routledge, New York, 2021, pp. 456–462 (459).

[21] S. Antohi, *Războaie culturale: idei, intelectuali, spirit public*, Polirom, Iaşi/Bucureşti, 2007, p. 59.

[22] T. Codreanu, *A doua schimbare la faţă a României*, ed. a II-a, Scara, Bucureşti, 2013, pp. 182–225 („Protocronismul”) = id., *Anamorfoze*, Scara, Bucureşti, 2017, pp. 364–405 (365, 376, 396).

pentru a face din protocronişti promotorii autarhiei culturale a unei Românii anti-europene.[23] Originile şi conţinutul ideologic al protocronismului românesc (I) şi raportarea polemicilor conduse împootriva lui la peisajul ideologic postbelic german (II) evidenţiază un veritabil sincronism româno-german simbolizat prin paralela dintre realismul organic (N. Iorga) şi idealismul german (Fichte, Hegel, B. Willms) ca izvoare specific naţionale ale unui constituţionalism românesc respectiv german într-o epocă post-liberală.

I.

După trecerea a doi ani de la publicarea articolului din 1974 despre un *Protocronism românesc* documentat în cadrul literaturii române prin „exemple care demonstrează că, înaintea altora, noi am realizat şi am afirmat nenumărate conţinuturi culturale, oficializate mai târziu pe plan universal în cadrele unor literaturi străine de mare circulaţie”[24] şi care trebuia înţeles în sensul în care „anticipările culturale” nu reprezintă altceva decât mărturii pentru „condiţia oricărei culturi de a crea în chip autonom, nu numai de a imita (recepta) alte culturi”[25], Edgar Papu revenea tot în revista *Secolul 20* cu un al doilea articol intitulat *Protocronism şi sinteză*, de fapt o recenzie la cartea lui Dan Zamfirescu intitulată *Istorie şi cultură* apărută în 1975 şi a cărei importanţă pentru protocronismul românesc este considerată decisivă. Referindu-se la eseul despre *Cultura română – sinteză europeană* din cadrul acestei cărţi, Papu îi recunoaşte lui Dan Zamfirescu meritul de a fi identificat chiar „fundamentul teoretic – istoric şi filosofic-cultural – al fenomenului în discuţie”[26], pornind de la „o anumită sinteză, aceea dintre o Europă apuseană şi una bizantino-slavă” şi constând anume în „realizarea unei unităţi inedite între Est şi Vest” în Evul Mediu, unitate concretizată în „spiritul sintetic, pe care îl putem aplica în sens creator la orice”, inclusiv în condiţiile sporirii masive a ponderii culturale a Occidentului începând cu secolul al XIX-lea.[27]

Remarcabila precizare a lui Zamfirescu privind faptul că o asemenea viziune presupune un „punct de vedere realmente european, purificat de orgoliul occidento-centrismului, dar şi de orice filozofie karamazovistă, tentată a vedea pe continent opoziţii ireductibile, sau a considera Apusul ca un vast câmp de decadenţă, regenerabil prin cucerirea fizică şi spirituală în numele unor mesianisme ceţoase”[28], face ca o interpretare a protocronismului astfel întemeiat ca orientare *anti*occidentală

[23] Confruntându-se la un moment dat cu învinuirea *Semănătorului* de faptul că ar nutri „ură” faţă de „cultura străină”, Nicolae Iorga remarca faptul că „apărarea e cam grea, precum ar fi aceea pe care ai încerca-o când te-ar învinui un târâie-brâu că ai vrut să furi căciula soarelui sau scufia lunii (N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1914, p. 173).

[24] E. Papu, *Protocronism românesc*, Secolul 20 nr. 5–6 / 1974, pp. 7–9 (9).

[25] I. Bădescu, *Protocronism* (voce), în C. Zamfir / L. Vlăsceanu (coord.), Dicţionar de sociologie, Babel, Bucureşti, 1993, p. 460.

[26] E. Papu, *Protocronism şi sinteză*, Secolul 20 nr. 6 / 1976, pp. 7–9 (7).

[27] *Ibidem*, p. 8.

[28] D. Zamfirescu, *Istorie şi cultură*, Eminescu, Bucureşti, 1975, pp. 50–61 (‘Cultura română – sinteză europeană’), 53.

să fie cu atât mai deplasată, cu cât într-un alt text din cuprinsul aceluiaşi volum, Dan Zamfirescu însuşi îl revendică pe Nicolae Iorga tocmai în calitate de *conştiinţă europeană* drept *precursor*. „Exponent al unui popor cu rădăcini adânci atât în istoria răsăriteană, cât şi apuseană, cu o civilizaţie de sinteză între cele două arii de cultură, popor solidar prin limbă şi origine cu latinitatea occidentală, prin confesiune şi tradiţie culturală cu Bizanţul şi lumea slavo-bizantină, N. Iorga respinge schema tradiţională de sursă ortodoxă grecească sau slavofilă, ca şi pe cea «occidentalizantă», care nega tradiţia proprie a Răsăritului în favoarea importului nediferenţiat de elemente occidentale", subliniind, în schimb, necesitatea de a privi lucrurile dintr-o „perspectivă nouă, din care «unitatea în diversitate» specifică civilizaţiei continentului nostru să reiasă plenar".[29]

Departe de a putea fi considerat anti-occidental şi cu atât mai puţin anti-european, un asemenea demers viza însă într-adevăr *primatul ideologic* pe care voci importante ale culturii române erau dispuse să-l recunoască Occidentului în raport cu orientările autohtone, asumând astfel cel puţin în mod implicit „starea de minorat"[30] a unei culturi presupuse a fi incapabile să formuleze puncte de vedere proprii şi cu atât mai puţin să contrazică autorităţile occidentale. Îndreptată împotriva acestei stări de lucruri, atitudinea lui Iorga presupunea într-adevăr *in puncto* o sfidare făţişă „într-o vreme când noţiunea de «istorie universală» însemna pentru ştiinţa occidentală istoria «marilor puteri» ale Europei apusene, istoria dominaţiei şi afirmării lor în lume de-a lungul veacurilor"[31], după cum scria Dan Zamfirescu deja într-un text publicat pentru prima dată în 1964 şi reluat în culegerea de articole despre *Nicolae Iorga – etape către o monografie* apărută în 1981, atunci când dezbaterea în jurul protocronismului, stimulată de apariţia în 1977 a volumului *Din clasicii noştri* în care Edgar Papu îşi dezvoltă propriul demers inaugurat prin articolele din *Secolul 20* ocupa deja prim-planul vieţii culturale româneşti. „N-avem nici un motiv", astfel splendida formulare a lui Nicolae Iorga însuşi în deschiderea cursurilor de vară privind *Probleme de istorie universală şi românească* la Vălenii de Munte în 1929, „să continuăm a accepta istoria omenirii aşa cum e scrisă, în chip divergent, după ambiţii pe care nici o metodă nu le poate opri şi înfrâna, de popoarele cele mari. Ci profitând de poziţia noastră geografică şi de existenţa sintezelor care ni s-au impus, trebuie să fixăm linii şi puncte de popas pentru viaţa lumii, pe care ceilalţi chiar când le văd, nu le ţin în seamă".[32]

Dacă o asemenea atitudine este justificată atunci când românii scriu istoria *universală*, atunci cu atât mai mult ea va trebui să se impună atunci când ei şi-ar scrie istoria *naţională* înţeleasă pornind tocmai de la Locul românilor în istoria universală, iar lucru-rile nu ar putea fi privite în mod diferit nici atunci când ar fi vorba despre literatura *naţională* ori alte secţiuni ale culturii *naţionale*, inclusiv atunci când ar

[29] *Ibidem*, pp. 140–148 („Nicolae Iorga – conştiinţă europeană"), 147–148.

[30] T. Codreanu, *Anamorfoze ... op. cit.*, p. 397.

[31] D. Zamfirescu, *N. Iorga. Etape către o monografie*, Eminescu, Bucureşti, 1981, pp. 75–82 („Nicolae Iorga: criterii pentru o discuţie", 1964), 78–79.

[32] N. Iorga, *Probleme de istorie universală şi românească*, Cuvântul, Vălenii de Munte, 1929, p. 5.

trebui să „fixăm linii şi puncte de reper” pentru *propria constituţie*. Implicaţiile tezei lui Iorga sunt astfel oricum altfel decât neglijabile, iar intervalul de numai un an dintre *Problemele de istorie* (1929) şi *Evoluţia ideii de libertate* (1928), explicând relativ uşor suprapuneri precum în cazul expunerilor referitoare la *Problema „filosofiei” reformatoare* din secolul al XVIII-lea şi cea a *Revoluţiei franceze*, ar putea conduce deja în acest punct la ideea găsirii unei linii specifice de gândire comune celor două lucrări. Tot o lucrare din 1929 a lui Iorga va sta în centrul evoluţiilor ulterioare ale protocronismului, atunci când prin volumul *Exactitatea admiraţiei* din 1985, Mihai Ungheanu iniţiază o a doua etapă a recuperării lui Nicolae Iorga, pornind de la „memorabilul ciclu junimist scris de Eugen Lovinescu”[33] la începutul anilor 1940, acolo unde „întreaga operă de istoric a lui Nicolae Iorga este azvârlită la coş” în pagini care „pot face parte, ca și altele, la loc de cinste dintr-o antologie a detractorilor”.[34] După ce devoalează faptul că volta *criticului literar* Eugen Lovinescu către poziţiile lui Titu Maiorescu – „cel ce se prezenta pe sine drept fidel maiorescian în 1940 era un mai vechi adversar al câtorva din poziţiile şi ideile de temelie ale maiorescianismului” – şi adversitatea primului faţă de Iorga se conjugă în „inventata opoziţie maiorescianism-sămănătorism”[35], Ungheanu remarca felul în care Iorga demonstrase prin *Introducerea sintetică* în *Istoria literaturii româneşti* din 1929 că „scrierile literaturii pe care o numim de obicei veche au fost pentru vremea lor la fel de moderne ca şi cele care mai târziu au dorit să fie în pas şi ton cu timpul lor”, adăugând: „N-a făcut încă nimeni confruntarea între această *Introducere sintetică* din 1929 şi *Istoria civilizaţiei române moderne* din 1924 a lui E. Lovinescu şi nu s-a observat, deci, că prima este o replică a celei de-a doua”.[36]

Faptul că opoziţia dintre Lovinescu şi Iorga trebuie privită într-un context care depăşeşte cu mult problemele sincronizării literaturii române mai vechi sau mai noi apare cu şi mai multă claritate în cadrul articolului consacrat de Ungheanu cărţii profesorului Ilie Bădescu din 1984 şi felului în care acesta opune „revoluţiei atlantice” seria „revoluţiei carpato-balcanice” dintr-un spaţiu cu o „fizionomie precisă şi autonomă, dar neglijată sau negată de «viziunile dominante» (imperialiste sau colonialiste) occidentalo-centrice”, făcând din Mihai Eminescu „capul de serie al unei gândiri social-economice originale”[37] în cadrul culturii critice româneşti. Altfel însă decât Eminescu, Nicolae Iorga nu ocupă în cadrul argumentaţiei din *Sincronism european şi cultură critică românească* un loc de prim rang, de unde şi remarca lui Mihai Ungheanu: „Poate că cea mai importantă contribuţie la crearea unei noi optici de lucru şi a numeroaselor elemente ale unui model nou şi original aplicabil la realităţile româneşti a oferit-o Nicolae Iorga în lucrările sale de istorie cu o viziune interdisciplinară şi cu un vast program umanist. Procedând ca istoric şi

[33] M. Ungheanu, *Exactitatea admiraţiei*, C. Românească, 1985, pp. 99–109 (101).
[34] *Ibidem*, p. 99.
[35] *Ibidem*, p. 100, 103.
[36] *Ibidem*, pp. 203–210 („Între Roma şi Bizanţ”), 203.
[37] *Ibidem*, pp. 315–331 („Sincronism european şi cultură critică românească”), 317,

întorcându-se mereu în trecut pentru explicaţia originară a stărilor de lucruri din societatea românească, N. Iorga ajunge să descopere structurile de temelie pe care s-a ridicat apoi societatea noastră modernă şi mai ales să le determine existenţa în funcţie de factori locali şi specifici", definind în linii mari „structura particulară istorică, socială şi politică a unei regiuni din Europa, numită curent şi imprecis drept zonă balcanică".[38]

Enunţată ca ipoteză de lucru a cărei verificare oferea substanţa unui vast program de cercetare, pregătită prin textele publicate de Dan Zamfirescu deja începând cu a doua jumătate a anilor 1960[39], identificarea definitivă de către Mihai Ungheanu în Nicolae Iorga a celui de-al doilea mare reper teoretic al protocronismului românesc alături de Mihai Eminescu venea în contextul unei dispute ajunse deja la apogeu şi a cărei intensitate poate fi constatată prin lectura dezbaterilor despre *Protocronism şi sincronism* publicate de Ungheanu la finalul volumului său din 1985. Un an mai târziu, economistul şi influentul membru al CC al PCR Gheorghe Rădulescu recurgea la un apel patetic către *Profesorii mei de limba şi literatura română* pentru a discredita protocronismul în revista oficială a Uniunii Scriitorilor, iar replicile unor protagonişti principali ai acestui curent precum Papu, Ungheanu sau Zamfirescu au putut apărea *numai* în străinătate[40], şi aceasta într-un volum al cărui context editorial a contribuit semnificativ prin titlul ales şi aglomerarea tematică la amplificarea unor confuzii deja existente.[41] Publicat şi el în acest volum şi important nu numai prin felul în care răstălmăceşte tezele protocroniste mergând până le atribui acestora negarea apartenenţei românilor la „comunitatea culturală europeană" şi „închistarea mohorâtă în minoratul provincialist", ci şi pentru documentarea continui-tăţii dintre critica stalinistă şi cea atlantistă a protocronismului, textul lui Gheorghe Rădulescu denunţa ca „anexare precursoare ... scandalos frauduloasă" faptul că „teoreticienii ‚protocronismului' actual încearcă mereu să-şi anexeze mari personalităţi culturale din trecut, citându-l pe Kogălniceanu, Hasdeu, Eminescu, Iorga, Blaga, Pârvan, Călinescu", resimţind totodată ca „deconcertantă şi nedreaptă ... ofensiva dusă, în numele aceluiaşi «protocronism» împotriva lui Ştefan Zeletin şi Eugen Lovinescu", ale căror lucrări

[38] *Ibidem*, pp. 320–321.

[39] D. Zamfirescu, *România – pământ de civilizaţie şi cultură*, Ed. pentru Literatură, 1969, pp. 84–91 („Nicolae Iorga – criterii pentru o discuţie") şi 92–106 („Nicolae Iorga – coordonatele personalităţii").

[40] A se vedea E. Papu, *Interviuri*, ed. I. Rad / G. Cormoş, Limes, Cluj-Napoca, 2005, p. 13.

[41] Centrul European de Studii Trace Roma, *Originea limbii şi a neamului românesc*, Nagard, Roma, 1986. – Asocierea protocronismului cu problematica diferită a dacismului putea fi totuşi considerat ca justificată de nevoia de a răspunde integral textului în care Rădulescu viza „pe de o parte aripa protocronistă externă, reprezentată de grupul de la Roma al lui Iosif Constantin Drăgan, coagulat în jurul publicaţiei *Noi, tracii*, iar pe de altă parte, pe neaoşiştii de la *Luceafărul* şi *Săptămâna*" (N. Sălcudeanu, *Ideea protocronistă şi avatarurile ei*, Caiete Critice nr. 1/2014, pp. 54–59, 57). Folosirea termenului de „protocronism" pentru desemnarea ambelor grupări face astfel ca transferul de semnificaţiii dinspre tezele primei grupări către orientarea celei din urmă să fie pe cât de nejustificat, pe atât de inevitabil.

sociologice (*Burghezia română* şi *Istoria civilizaţiei române moderne*) ar fi „atât de injurios tratate" de către protocroniştii ale căror opţiuni sunt definite prin aceea că „elogiile se îndreaptă spre cugetători potrivnici modernizării României"[42].

Cum opoziţia dintre Eminescu şi Iorga, pe de o parte, Zeletin şi Lovinescu, pe de altă parte, era nu numai notorie, ci fusese deja preluată în mod limpede de autori precum Ilie Bădescu şi Mihai Ungheanu în propriile lor construcţii[43], nu era deloc clar dacă se mai putea vorbi de o „anexare" a primilor de către cei din urmă, câtă vreme ei ar fi trebuit consideraţi veritabili precursori ai protocronismului românesc inclusiv de către adversarii acestui curent. Pentru promotorii protocronismului, în schimb, direcţia era limpede. În privinţa locului lui Nicolae Iorga în cadrul unui program care trebuia să reconstruiască o nouă „conştiinţă de sine a culturii româneşti"[44], Mihai Ungheanu avea să-şi verifice în studiile din 1988 ipoteza despre conceperea *Introducerii sintetice* în *Istoria literaturii româneşti* din 1929 de către Iorga ca replică la *Istoria civilizaţiei române moderne* a lui Lovinescu. Date fiind însă „capitolele care demonstrau caracterul romantic, revolut tradiţionalist al opiniilor criticiste formulate de Nicolae Iorga – ca doctrinar *en titre* al sămănătorismului – în legătură cu mişcarea liberală de la mijlocul veacului trecut, a revoluţiei muntene de la 1848, a Constituţiei de la 1866 ş.a.m.d."[45], ar fi greu de crezut că marele istoric aşteptase cinci ani pentru a formula în cele din urmă o replică restrânsă la domeniul (istoriei) literaturii române şi lăsând fără răspuns critici cel puţin la fel de dure la adresa unor teze precum cele exprimate în *Istoricul constituţiei româneşti* din 1922 şi pe care Lovinescu le desfiinţase fără preget în 1924. Credem, mai degrabă, că ipoteza lansată de Mihai Ungheanu în 1985 trebuie lărgită şi că replica lui Nicolae Iorga la *Istoria civilizaţiei române moderne* publicată de Lovinescu în cele trei volume apărute în 1924 şi 1925 nu constă numai în *Introducerea sintetică* din 1929 ci într-o întreagă serie de lucrări consacrate modernităţii în genere, de la *Originea şi sensul democraţiei* din 1925 la *Originea formelor vieţii contemporane* din 1935.

Printre acestea, *Evoluţia ideii de libertate* din 1928 ocupă un loc central, fiind consacrată tocmai opoziţiei dintre *realităţile sociale organice* ale l*ibertăţilor* ţărăneşti şi orăşeneşti, pe de o parte şi *ideea abstractă* a *libertăţii individuale* propagate de forţele „revoluţionare" (Lovinescu) sau „progresiste" (Gh. Rădulescu) în care ideologia marxist-leninistă şi-a recunoscut mereu autenticii deschizători de drumuri. Deloc surprinzător, reeditarea acestei lucrări în 1987, în plin apogeu al ofensivei anti-protocroniste, a fost întâmpinată în 1988 cu o critică de mare duritate[46]

---

[42] Gh. Rădulescu, *ibidem*, pp. 9–16 („Profesorii mei de limba şi literatura română"), 15, 16.

[43] Exemplar I. Bădescu, *Sincronism european ... op. cit.*, p. 12.

[44] D. Zamfirescu, *Via Magna*, Eminescu, Bucureşti, 1979, pp. 257–294 („Protocronismul" şi „noua conştiinţă de sine a culturii româneşti").

[45] Z. Ornea, *Studiu introductiv*, în E. Lovinescu, Istoria civilizaţiei române moderne, ed. Z. Ornea, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, pp. 3–58 (52).

[46] Z. Ornea, *N. Iorga despre ideea de libertate*, „România literară" nr. 21 /14 ianuarie 1988, p. 8.

formulată la adresa atât a autorului, cât şi a editorului de către Zigu Ornea, „poate cel mai reprezentativ străjer al Kominter-nului dintr-o listă lungă de personaje prezente la cel mai înalt nivel în instituţiile culturii române şi înainte şi după 1989”[47], însă deja din replica profesorului Bădescu[48] putea fi deja desprinsă consecinţa cea mai importantă a acestui eveniment editorial, anume *structurarea* discursului protocronist ca discurs al unei *rezistenţe culturale naţionale opuse discursului marxist-leninist despre naţiunea „socialistă*”.

Altfel decât *Sincronismul european* din 1984, studiul despre *Timp şi cultură* publicat de profesorul Ilie Bădescu în 1988, străbătut de la un capăt la altul de trimiterile la opera lui Iorga, realizează joncţiunea dintre „teoria lui N. Iorga a «factorului de sinteză» ca factor al istoriei”[49], revizuirea „conceptului ideologic” lovinescian al Europei înţeleasă ca „sistem monolit, o civilizaţie unită şi cvasi-omogenă ... cu un singur centru” prin „modelul pluralelor ... naţiuni, popoare, clase sociale etc.” şi dezvoltarea implicaţiilor tezei potrivit căreia „împlinirea unui popor” presupune faptul că acesta „îşi dă singur dreptate în istorie”[50]. În acelaşi an 1988, sociologul Ion Ungureanu publica importanta sa lucrare despre *Idealuri sociale şi realităţi naţionale* în care evidenţia faptul că „Iorga pledează pentru o sociologie înţeleasă ca «ştiinţă de idealuri naţionale» ale cărei «categorii ştiinţifice» general-abstracte (societate, stat, clase) sunt dublate de categorii particular-istorice (popor, naţiune, cultură)”, reunirea ambelor feluri de categorii sociologice urmând a fi realizată de o sociologie românească pentru care „idealul social trebuie să fie *naţional*” şi care ar fi abia astfel în măsură „să ofere neamului nu un ideal împrumutat din vânturarea ideilor, ci unul «organic», în stare să «moralizeze» adevărul, dând ideilor o semnificaţie proprie”[51].

Ce înseamnă, de fapt, că un popor îşi dă singur dreptate în istorie? Ion Ungureanu dezvoltă pe larg ideea cuprinsă în inspirata formulare a lui Ilie Bădescu, corelând felul în care Iorga înţelege „ideea realizată” ca „justificaţie” şi totodată principiu al vitalităţii în societăţile omeneşti – „o idee care a fost un ideal lşi a devenit un principiu, care sprijină o tradiţie, care consfinţeşte”[52] – cu felul în care *poporul* apare în concepţia lui Iorga ca o „categorie sociologică particulară corespunzătoare celei de clasă socială”[53], în el – şi nu în societate – trebuind căutată ideea legitimatoare pentru aceasta din urmă. Dacă aşa stau lucrurile, atunci, arată

---

[47] D. Dungaciu, *Neo-rollerism în cultura română (Analiză de caz)*, în I. Bădescu, D. Dungaciu ş.a., Socio-logia frontierei, vol. II, Floare Albastră, Bucureşti, 1995, pp. 313–324 (324).

[48] I. Bădescu, *Un Iorga pitoresc?*, „România literară” nr. 21 /18 februarie 1988, p. 19.

[49] I. Bădescu, *Timp şi istorie: trei teme de antropologie istorică*, Ed. Şt. şi Enc., Bucureşti, 1988, p. 98.

[50] *Ibidem*, pp. 96, 151, 152–153.

[51] I. Ungureanu, *Idealuri sociale şi realităţi naţionale*, Ed. Şt. şi Enc., Bucureşti, 1988, pp. 251–259 (253–254, evidenţierea în orig.).

[52] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a (A. Pippidi), Polirom, Iaşi, 1999, pp. 84–87 („Ideile în istoria universală”), 86, 87.

[53] I. Ungureanu, *Idealuri sociale şi realităţi naţionale ... op. cit.*, p. 254.

Ungureanu, „ideea înţeleasă ca ideal al poporului, ca raţiune a lui de a fi, concretizată într-o autoritate sau instituţie socială, face ca «societatea» şi «naţiunea», conceptele de bază ale sociologiei abstract-istorice, să aibă acelaşi înţeles istoric şi să se deosebească împreună de *stat*, care este doar forma politică a societăţilor naţionale”[54]. Omisă de Ungureanu în acest punct, referinţa centrală pentru această idee se regăseşte în replica dată de Ilie Bădescu criticii mai sus amintite a lui Zigu Ornea, acolo unde viziunea lui Iorga despre sociologia care „pentru a fi validă trebuia să fie organică şi istorică” este clarificată cu ajutorul legăturii stabilite de P.P. Panaitescu între metoda istorică a marelui savant şi concepţia (metodei) istoriei culturale (*Kulturgeschichte, kultur-historische Methode*) a istoricului german Karl Lamprecht, cel sub a cărui îndrumare Iorga îşi susţinuse teza de doctorat la Leipzig. Lamprecht, astfel Panaitescu citat de Bădescu, „pune pe primul plan instituţiile (viaţa sătească, orăşenească, producţia artistică, orga-nizarea juridică, administrativă) şi lasă pe al doilea plan istoria politică. Pe de altă parte, tot ca o consecinţă a teoriilor lui, Lamprecht consideră pe primul plan în istorie *naţiunea*, elementul creator, şi pe al doilea plan numai *statul*, un produs al societăţii”[55]. Diferenţa dintre statul comunist şi „naţiunea socialistă” inventată de propaganda oficială ca produs al acestuia, pe de o parte, şi adevărata naţiune română organică şi istorică, pe de altă parte era astfel tot atât de limpede evidenţiată, ca şi semnificaţia *politică* a unei veritabile *culturi* naţionale. „Raţiunea de a fi a statului român, forma politică a societăţii bazată pe «solidaritate naţională» nu putea avea în concepţia lui Iorga decât o singură «justificaţie»: cultura naţională”, de unde rezultă că „problema noastră naţională este de fapt o problemă culturală. În măsura în care statul nu se întemeiază pe o cultură naţională, adică pe o idee «organică», el poate deveni sau poate degenera într-un «stat fără ideal», transformând societatea într-o goană după satisfacerea intereselor materiale”[56], iar „existenţa naţională «fictivă» sau «împrumutată» nu este periculoasă întrucât strangulează evoluţia societăţii spre tipul occidental «echilibrat» de raţionalitate socială, ci fiindcă ameninţă, existenţa noastră, dreptul de a trăi deosebiţi de state mai mari şi de popoare mai puternice”[57].

Este suficient să urmărim trimiterea lui Ion Ungureanu la textele lui Nicolae Iorga din care sunt extrase citatele de mai sus, pentru a observa cum idealul poporului este aşezat în contrast nu doar cu statele care trăiesc „fără ideal: o maşină complicată care-şi atinge ţinta prin mersul ei fără greş” înţelese ca „societăţi de consum”[58], ci şi cu acele situaţii în care „statul lipseşte cu totul, a trecut în mâinile încleştate de lăcomie ale unuia sau mai multor cuceritori” şi anume nu numai „precum se întâmplă cu nefericiţii de poloni”[59], ci şi cum se întâmplase şi românilor intraţi sub ocupaţia

[54] *Idem* (evidenţierea în orig.).

[55] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, ed. S. Panaitescu, Minerva, Bucureşti, 1971, pp. 3–12 („Istorie şi cultură”), 8.

[56] I. Ungureanu, *Idealuri sociale şi realităţi naţionale ... op. cit.*, pp. 254–255.

[57] *Ibidem*, pp. 255–256.

[58] N. Iorga, *O luptă literară ... op. cit.,* vol. I, pp. 6–11 („O nouă epocă de cultură”), 6.

[59] *Ibidem*, p. 7.

comunistă care avea să dureze până în 1989, iar faptul că ultimul fragment citat de Ungureanu este extras dintr-un text despre *Cultura naţională şi surogatele ei: cultura patriotică şi cea oficială*[60] contrazice orice încercare de a asocia protocronismul românesc propagandei pretins naţionaliste a regimului comunist ori chiar cultului personalităţii lui Nicolae Ceauşescu, precum s-a încercat mai ales în marginea scrierilor lui Dan Zamfirescu, dar fără luarea în consideraţie a raţiunilor justificative invocate de acesta[61]. Nu întâmplător însă, cartea lui Zamfirescu din 1975 de care Edgar Papu lega fundamentarea teoretică a protocronis-mului românesc purta tocmai titlul studiului din 1928 al lui P. P. Panaitescu, *Istorie şi cultură*, republicat în 1967 în cadrul unui volum a cărui *Prefaţă* era semnată de acelaşi Dan Zamfirescu: identificarea contribuţiei lui Panaitescu la „efortul actual de a înţelege, în toate dimensiunile şi semnificaţiile, creşterea prin veacuri a culturii naţionale" în faptul că „nimeni, de la Nicolae Iorga încoace, nu a pătruns mai adânc, pentru epoca veche, dinamica evoluţiei acestei culturi", studiile sale fiind „o vastă suită de *interpretări* dirijate spre un singur ţel: cunoaşterea de sine a culturii româneşti"[62] dovedeşte *anterioritatea* protocronismului faţă de mistificările propagandistice ulterioare şi *apartenenţa* lui la scurta perioadă a anilor 1960 în care, aşa cum se afirmă chiar în Raportul final al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, „reabilitarea figurilor proeminente ale inteligenţiei naţionale a contribuit masiv la relaxarea politică şi culturală internă", permiţându-le totodată comuniştilor români „să recupereze energiile sociale latente şi să dezvolte un anumit sentiment de legitimitate politică pentru prima dată în istoria lor"[63].

Recursul la *identitatea naţională* conferea deci *legitimitate politică* într-o societate ale cărei fundamente nu fuseseră total distruse, iar despre Declaraţia PMR din aprilie 1964 s-a putut spune pe bună dreptate că inaugura „o nouă epocă istorică", restaurând independenţa şi suveranitatea naţională ca idei politice directoare. „Era evident: se petrecea o revoluţie. Deşi nu fusese înfăptuită de popor, ci avusese loc de sus în jos, ea nu purta mai puţin amprenta unei cotituri revoluţionare"[64]. Din această perspectivă, curentul protocronismului românesc poate fi înţeles ca expresie a conştiinţei naţionale româneşti autentice, reprimate până atunci prin încercarea unei reeducări în spiritul comunismului cunoscut sub forma stalinismului impus cu brutalitate începând cu a doua jumătate a anilor 1940, şi astfel ca direcţie nu consubstanţială, ci numai într-o anumită măsură convergentă cu noua orientare a regimului comunist din România, într-o perioadă în care se putea crede, aşa cum scria Vlad Georgescu în 1977, că independenţa „poate merge alături cu depărtarea de

[60] *Ibidem*, pp. 18–22 (22).

[61] A se vedea D. Zamfirescu, *Spre o nouă contraofensivă spirituală*, Roza Vânturilor, 2006, pp. 340–341.

[62] D. Zamfirescu, *Prefaţă*, în P. P. Panaitescu, *Contribuţii ... op. cit.,* pp. V–XIII (VI–VII, evidenţiere în orig.).

[63] Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final ... op. cit.*, p. 93.

[64] V. Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Humanitas, Bucureşti, 1990, pp. 445, 447.

modelul sovietic, cu apropierea de Europa", aşadar „poate duce şi la libertate internă ... fără exagerările hazardate ale lui Dubcek, ci în spiritul şi limitele rezonabile ale sănătosului realism politic românesc", o perioadă care însă a luat sfârşit atunci când Nicolae Ceauşescu „şi-a uitat promisiunile" şi astfel „a dezbinat neamul ce se unise în jurul său plin de speranţă între 1965 şi 1971"[65]. Din acest moment, curentul intelectual al *rezistenţei* naţionale a fost prins la mijloc între propaganda oficială a ‚naţiunii socialiste' şi membrii vechii gărzi staliniste a anilor 1940–1950, pe de altă parte, a căror *dizidenţă* faţă de noua garnitură de la vârful PCR se legitimează – precum în textele lui Zigu Ornea şi Gheorghe Rădulescu – prin recursul „raţional" la „valorile europene" opuse, „iraţionalismului" tradiţiei „autohtonismului" ori „extremei drepte naţionaliste" din perioada interbelică. „Nicăieri nu găsim ca în România acest conflict între *Rezistenţă* (grupul rezistenţilor la comunism) şi *Dizidenţă*", şi acesta pentru că, scria profesorul Ilie Bădescu în 1994, „în celelalte ţări ex-comuniste, dizidenţa a ieşit din rândurile Rezistenţei şi a avut o orientare pro-naţională, în vreme ce la noi *Dizidenţa* s-a format *alături* de *Rezistenţă*, recrutată fie din *vechea facţiune comunistă internaţionalistă*, fie din *grupuri internaţionaliste cosmopolite*, de intelectuali *fără legături organice (sufleteşti) cu poporul român*"[66].

Era firesc ca după 1989 protocronismul românesc ca expresie a Rezistenţei naţionale anticomuniste să se diferenţieze net de o Dizidenţă internaţionalistă a cărei mai veche obedienţă moscovită se prelungise cu atât mai uşor în noua obedienţă occidentală, cu cât membrii ei – „*liberals*" *and* „*old dogmatists*"[67] – erau uniţi de aceeaşi aversiune faţă de ideea naţională. „Atât liberalismul, cât şi comunismul au susţinut acelaşi lucru – mutarea centrului nostru de gravitaţie politică şi culturală în afara noastră: în Apus, au susţinut primii, în Răsărit, au susţinut ceilalţi", şi în ambele cazuri problema *elitelor înstrăinate* era aceeaşi[68]. Prin urmare, aşa cum profesorul Bădescu nu putea recunoaşte nici un fel de „merit" Dizidenţei privite mai curând ca o continuatoare a comunismului[69], nici aceasta nu putea considera protocronismul ca fiind altceva decât „o ideologie manifestată în cadrul unei ideologii mai ample şi mai difuze, cea a naţional-comunismului"[70], recurgând însă la diferenţierea între naţional-comunismul reformator pe plan intern din Europa Centrală şi de Est şi „stalinismul naţional" perpetuat în România întregii perioade 1964–1989 la adăpostul proclamării unei pretinse autonomii în exterior[71], mai precis: complexul

---

[65] V. Georgescu, *Politică şi istorie: cazul comuniştilor români 1944–1977*, ed. R. Popa, Humanitas, Bucureşti, 1991, pp. 141–142.

[66] I. Bădescu, *„Naţional-comunismul" şi logistica noilor frontiere ideologice*, în I. Bădescu, D. Dungaciu ş.a., Sociologia frontierei, vol. II ... *op. cit*., pp. 333–342 (341, ev. în orig.).

[67] K. Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, University of California Press, Berkeley ş.a., 1991, p. 192.

[68] I. Bădescu, *Idei politice româneşti: doctrine şi teorii*, Mica Valahie, Bucureşti, 2004, p. 151.

[69] I. Bădescu, *Istoria sociologiei – perioada marilor sisteme*, Porto Franco, Galaţi, 1994, p. 11.

[70] C. Roiban, *Ideologie şi istoriografie: Protocronismul*, Ed. Universităţii de Vest, Timişoara, 2014, p. 330.

[71] V. Tismăneanu, *Carta stalinismului naţional: Declaraţia PMR din aprilie 1964*. Studii şi Materiale de Istorie Contemporană nr. 1 /2014, pp. 23–30; I. Stanomir, *La Centenar: Recitind secolul României Mari*, Humanitas, Bucureşti, 2018, p. 147.

ideologic numit de Tismăneanu „barocul stalino-fascist" pentru a putea discredita protocronismul prin forţarea asocierii cu „populismul etnocratic promovat de Mişcarea Legionară Fascistă şi de dictaturile lui Ion Antonescu şi Carol al II-lea"[72]. La rândul lor, corifeii intelectuali ai dreptei româneşti interbelice precum Nichifor Crainic, Nae Ionescu ori Mircea Eliade fuseseră plasaţi în categoria reperelor fireşti ale protocroniştilor recenţi deja de Gheorghe Rădulescu în 1986, însă pe lângă aceştia şi alţii asemenea lor, s-a afirmat pe bună dreptate de către un critic înverşunat al protocronismului precum Cristian Roiban că „trebuie amintiţi Mihai Eminescu şi Nicolae Iorga, doi dintre pilonii de bază ai naţionalismului din anii '70–'80 ai secolului trecut"[73], cei despre care Rădulescu considera însă că fuseseră ‚anexaţi fraudulos' de către protocronişti, spre deosebire de gânditorii interbelici repartizaţi „extremei drepte". Tot pe bună dreptate, profesorul Ioan Stanomir, membru al Comisiei Prezidenţiale conduse de Vladimir Tismăneanu şi continuator fidel al liniei de gândire tismăniste, arăta în recenta sa trecere în revistă a istoriei României în secolul trecut, că aceştia apar în cultura românească abia după ce „semănătorismul lui Iorga şi A. C. Popovici revitalizează romantismul politic deja prezent la Eminescu"[74], caracterizat prin elemente precum „geniul rasei, etnicismul, cultul ruralităţii"[75] şi înrudit cu romantismul politic german înţeles ca reacţie la ideile Revoluţiei franceze.

Reconstruirea tradiţiei protocronismului românesc şi evidenţierea în acest fel a ceea ce Mircea Eliade numea „firul de foc care leagă ideologia politică a lui Eminescu de cea a d-lui Iorga"[76] ar putea fi cu greu contestată de profesorul Ilie Bădescu, care consideră la rândul lui că „eliberarea de pseudo-religia Raţiunii, de filosofia contractualist-individualistă, de ideea individului liber şi pe deplin raţional în acţiunile lui, detaşarea de mitologia Progresului şi a egalitarismului" reprezintă marea moştenire reacţionară a secolului al XIX-lea preluată de „postmodernismul românesc" afirmat în perioada interbelică, reprimat anacronic şi brutal după Al Doilea Război Mondial inclusiv de către „ideocraţii aduşi de tancurile ruseşti din speluncile europene ale Kominternului"[77]. În mod evident, diferenţa dintre cele două poziţii este dată de semnul axiologic plasat în faţa acestei tradiţii, iar respingerea împreună prin acelaşi gest intelectual a unui naţionalist *liberal* funciar *anti-democrat* precum Aurel C. Popovici – „nici conservatorul adevărat, nici liberalul adevărat nu

[72] C. Vasile, *Party Intellectuals and Romanian National Stalinism*, în V. Tismăneanu / B. C. Iacob (eds.), Ideological Storms: Intellectuals, Dictators and the Totalitarian Temptation, Central European University Press, Budapest–New York, 2019, pp. 391–412 (399).

[73] C. Roiban, *Ideologie și istoriografie ... op. cit*., p. 93.

[74] I. Stanomir, *La Centenar ... op. cit.*, p. 57.

[75] I. Stanomir, *Spiritul conservator: de la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga,* Curtea Veche, Bucureşti, 2008, pp. 8–9; pentru dezvoltări care nu lasă nici o urmă de îndoială cât priveşte încadrarea lui Popovici și Iorga ca legatari ai „pulsiunii regresive" eminesciene, a se vedea și ultimele două secţiuni din I. Stanomir, *Eminescu: Tradiţia ca profeţie politică*, Bastion, 2008.

[76] M. Eliade, *Profetism românesc* 2*: România în eternitate*, Roza Vânturilor, Bucureşti, 1990, pp. 106–107.

[77] I. Bădescu, *Istoria sociologiei ... op. cit.*, pp. 10–11.

pot fi democraţi de doctrină”[78] – şi a unui naţionalist *democrat* profund *anti-liberal* precum Nicolae Iorga – „ideea liberală, folositoare ambiţiilor şi intereselor personale” în opoziţie cu „ideea naţională, ieşită din întreaga viaţă şi din viaţa cea mai adâncă a popoarelor”[79] – evidenţiază o dată în plus faptul că „reacţia antiprotocronistă – dincolo de narcisismele de grup – face parte din istoria apostaziei furibunde împotriva naţionalismului românesc”[80]. Astfel stând lucrurile, este de înţeles faptul că profesorul Bădescu consideră „*programul Rezistenţei* la comunism care a început ca *rezistenţă armată în munţi* şi a continuat ca *rezistenţă culturală integrală* (cu toate diferenţierile ei lăuntrice)” imposibil de conciliat cu „*programul Dizidenţei*, care-i uneşte de-a valma pe *kominternişti*, pe *cosmopoliţi*, pe unii *proocidentalişti*, pe *internaţionaliştii* de toate speciile şi, paradoxal, pe *promotorii antiromânismului* insidios sau făţiş”, program urmărind „să înlocuiască critica sistemului comunist cu critica naţionalismului şi să redistribuie răspunderea pentru crimele comunismului pe seama poporului român”, fiind „cea mai strălucită diversiune politico-ideologică dintre cele cunoscute în tot secolul al XX-lea, prin care, dacă va reuşi, vom avea una dintre cele mai deformatoare şi abjecte portretizări etnologice făcute vreodată unui popor european”[81].

Pe cât de dură, pe atât de lipsită de echivoc, teza profesorului Bădescu fusese deja anticipată încă din primele luni ale anului 1990, atunci când Bădescu observa deja în presa vremii „tentativa unei «elite» de a redistribui în poporul român vina pentru faptele epocii totalitare” ajungându-se astfel la „teoria că pentru apocalipsa ţărănească şi pentru genocidul cultural românesc din ultimii patruzeci de ani sunt de vină ţăranii români şi poporul românesc”.[82] Deşi a considera „teorie” o asemenea absurditate putea părea un demers oarecum deplasat, este suficient să ne oprim la explicaţia oferită de profesorul Tismăneanu faptului că „naţionalismul radical contemporan este de asemenea şi intens anticomunist” şi care constă în faptul că regimul comunist ar fi „văzut de mulţi drept o impunere din afară – o dictatură a «străinilor»“, şi astfel „relele regimurilor comuniste sunt puse pe seama acelora percepuţi ca *străini*: evreii, minorităţile naţionale sau alţi trădători şi duşmani ai unei naţiuni definite organic”[83]. Ţinând seama de faptul că după Iorga ar fi posibil să fie consideraţi „străini” chiar şi acei majoritari etnici care „părăsesc drumul drept al neamului lor”[84], lichidarea naţiunii organice prin înlocuirea ei cu una civică devine cu atât mai stringentă cu cât „memoria traumei şi a vinovăţiei sub leninism, precum

---

[78] A. C. Popovici, *Naţionalism sau democraţie: o critică a civilizaţiunii moderne*, Minerva, Bucureşti, 1910, pp. 290–295 („Sau liberalism, sau democraţie”), 291.

[79] N. Iorga, *Originea şi sensul democraţiei*, Cuvântul, Vălenii de Munte, 1927, pp. 58, 59.

[80] T. Codreanu, *Anamorfoze ... op. cit.*, p. 381.

[81] I. Bădescu, *‘Naţional-comunismul’ ... op. cit.*, p. 342.

[82] I. Bădescu, *Frica şi comunismul. Contribuţii asupra Revoluţiei din 1989*, Sociologie Românească, nr. 1–2/1990, pp. 31–48 (33).

[83] V. Tismăneanu, *Diavolul în istorie: Comunism, fascism şi câteva lecţii ale secolului XX*, Humanitas, Bucureşti, 2013, p. 234.

[84] N. Iorga, *Renegaţii în trecutul ţerilor noastre şi al neamului românesc*, Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1914, pp. 15–16.

şi datoria rememorării trecutului fascist al unora dintre aceste ţări pot furniza standardele istorice şi morale necesare susţinerii patriotismului constituţional ce poate înfrunta reducţionismul comunitar"[85]. De bună seamă, între acea „lecţie de patriotism care se dădea unui tineret robit de vraja verbului profesorului" Nicolae Iorga[86] şi patriotismul constituţional nu există prea multe elemente comune, iar concepţia iorghistă pare să fi avut rădăcini suficient de puternice pentru a fi rezistat cel puţin până în anul 2006, atunci când în prelungirea tezelor şi antitezelor lui Vladimir Tismăneanu (analizate de Mircea Platon într-o serie de articole mai actuale ca oricând[87]), Ioan Stanomir, „utilizând o expresie clasicizată", regreta faptul că „«patriotismul constituţional» este o absenţă în spaţiul autohton"[88]. Un an mai târziu, semnificaţia acestei noţiuni devenea mai limpede: „Pentru liberali, patria nu se mai înfăţişează în primul rând ca un loc geografic, ci ca un spaţiu juridic în care este posibilă libertatea", iar patriotismul recunoscut prin Constituţia României – „Fidelitatea faţă de ţară este sacră" (art. 54 alin. 1) – devine „sentimentul care măsoară fidelitatea faţă de acest spaţiu juridic, indiferent dacă este vorba de preoţii legii sau de credincioşii ei", aşadar acel „patriotism constituţional"[89], caracterizat de filosoful Jürgen Habermas *negativ* prin opoziţia faţă de „formele convenţionale ale identităţii naţionale" şi *pozitiv* ca „singurul patriotism care nu ne înstrăinează faţă de Occident"[90], pe scurt: acel patriotism „folosit la reeducarea nemţilor după 1945"[91], atunci când şi aceştia din urmă „trebuiau reeducaţi să accepte «domnia dreptului» (*rule of law*); «statul de drept» (*rechtsstaat*) în loc de «politica realităţii» (*real-politik*), pragmatismul filosofic în locul idealismului în sens hegelian; constituţionalismul în loc de etatism"[92].

Pe bună dreptate, cititorul neavizat asupra contextului şi sursei ultimului citat, dar familiarizat cu războaiele culturale din România ultimelor trei decenii ar putea fi tentat să creadă că autorul i-a avut în vedere pe românii supuşi după 1989 tranziţiei de la «societatea socialistă multilateral dezvoltată» a regimului comunist instaurat în toate teritoriile ocupate de URSS după Al Doilea Război Mondial la

---

[85] V. Tismăneanu, *Diavolul în istorie ... op. cit.*, p. 234.

[86] I. D. Lăudat, *N. Iorga, profesorul neamului său*, în I. Popescu-Sireteanu (ed.), Amintiri despre Iorga, vol. I, Junimea, Iaşi, 1980, pp. 98–118 (99).

[87] M. Platon/Gh. Fedorovici, *Măsura vremii: Îndemn la normalitate*, Predania,Bucureşti, 2009, pp. 69–99.

[88] I. Stanomir, *După 1989: Câteva reflecţii asupra constituţionalismului românesc postcomunist*, Studia Politica: Romanian Political Science Review, nr. 1 /2006, pp. 157–170 (157).

[89] V. Stoica/D. P. Aligică, *Reconstrucţia dreptei: între experimentul capitalist occidental şi proiectul naţional românesc*, Humanitas, Bucureşti, 2007, p. 204.

[90] J. Habermas *apud* W. Totok, *Măsuri de contracarare a extremismului naţionalist şi a negaţionismului în Germania*, Caietele INSHR „Elie Wiesel" nr. 3/2007, pp. 14–38 (27) cu trimitere la R. Augstein ş.a. (Hg.), Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, München/Zürich, 1987, pp. 71, 73, 76 şi 75.

[91] M. Platon, în M. Platon / Gh. Fedorovici, *Măsura vremii ... op. cit.*, p. 81.

[92] N. Pronay, *Introduction:* "*To stamp out the whole tradition ....*", în N. Pronay / K. Wilson (eds.), The Political Re-Education of Germany and her Allies After World War II, Barnes & Noble, Totowa New Jersey, 1985, pp. 1–36 (1).

«ordinea fundamentală liberal-democratică» a Occidentului, şi nu pe germanii din zonele ocupate de Aliaţii occidentali în 1945, a căror reeducare înţeleasă ca „experiment al impunerii unei culturi politice”[93] prin „spălarea caracterului”[94] presupunea totodată „eradicarea întregii tradiţii pe care este construită naţiunea germană”[95], aşa cum şi în R. P. Romînă regimul instaurat de ocupanţii sovietici promovase în primele sale două decenii un veritabil „holocaust cultural, fără îndoială, un atac sistematic la valorile naţionale”[96]. În pofida tuturor diferenţelor dintre ideologia liberală promovată de SUA şi marxism-leninismul reprezentat de URSS, ambele procese de destructurare naţională trebuiau înţelese de cei supuşi ca expresii ale propriei libertăţi[97] şi cu toate că potrivit punctului 4b al directivei JCS 1067, parte a planului Morgenthau referitoare la regimul de ocupaţie a Germaniei de către forţele armate ale Statelor Unite ale Americii aprobată de preşedintele Franklin D. Roosevelt în martie 1945, publicată pe 17 octombrie 1945 şi aflată în vigoare până pe 14 iulie 1947 se afirma limpede că „Germania nu va fi ocupată în scopul eliberării, ci ca naţiune inamică învinsă”[98], teza devenită dominantă (până astăzi) în discursul public (vest-)german este aceea a ‚eliberării’ ţării de către trupele Aliaţilor occidentali, la fel cum teritoriul zonei de ocupaţie sovietică transformate ulterior în R. D. Germană fusese la rândul lui „eliberat” de trupele Armatei Roşii, la fel ca şi teritoriul României despărţit de Basarabia şi Bucovina de Nord.

În mod evident, nici una dintre naţiunile împărţite şi ocupate în acest fel nu putea fi considerată în mod real ca *naţiune liberă*, şi aceasta chiar dacă lururile păreau să stea diferit cât priveşte *libertăţile individuale*. Acolo unde acestea fuseseră într-o anumită măsură restaurate, precum în vestul Germaniei, un politician precum social-democratul Carlo Schmid putea caracteriza statalitatea formaţiunilor germane situate de o parte şi de alta a Cortinei de Fier într-un discurs din Consiliul Parlamentar în cadrul dezbaterilor privind Legea Fundamentală a RFG ca formă de organizare a unei modalităţi de stăpânire străină (*Organisationsform einer Modalität der Fremdherrschaft*) şi nu se poate spune că RPR era în mod esenţial altceva: şi într-un caz, şi în celălalt, „eliberarea” unei (părţi a unei) naţiuni nu presupunea redobândirea dreptului de a decide asupra propriului destin *naţional*, ci impunerea unei ordini *justificate ideologic* ca potenţial globale de către fiecare dintre cele două

[93] C. von Schrenck-Notzing, *Die Umerziehung der Deutschen: Das Experiment der Auferlegung einer poli-tischen Kultur*, în B. Willms (Hg.), Handbuch zur Deutschen Nation, Bd. 1, Hohenrain, Tübingen, 1986, pp. 361–381.

[94] C. Schrenck-Notzing, *Charakterwäsche: Die amerikanische Besatzung in Deutschland und ihre Folgen*, Seewald, Stuttgart, 1965; ediţie adăugită: *Charakterwäsche: Die Re-education der Deutschen und ihre blei-benden Auswirkungen*, Ares, 1995..

[95] N. Pronay, *Introduction ... op. cit.*, p. 27.

[96] M. Ungheanu, *Holocaustul culturii române: ipoteze de sociologie literară (1944-1989)*, DBH,1999, p. 8.

[97] M. Kleine-Hartlage, *Die Sprache der BRD: 131 Unwörter und ihre politische Bedeutung*, 2. Auflage, Antaios, Schnellroda, 2015, p. 52.

[98] H. Diwald, *Deutschland einig Vaterland: Geschichte unserer Gegenwart*, Ullstein, Frankfurt/Berlin, 1990, pp. 88 şi urm.

internaţionale aflate în conflict. Oricât de importante ar fi fost diferenţele dintre aceste două ordini în materia libertăţilor individuale şi oricât de preferabilă în mod obiectiv ar fi putut părea ordinea vest-germană în raport cu cea instaurată la est de Elba, lipsa libertăţii naţionale, izgonirea din cadrul propriei istorii şi plasarea identitară a germanilor la un nivel inferior în raport cu restul Occidentului aveau să-şi spună cuvântul: aproape în acelaşi timp cu „marea tentativă românească, începută în anii 60, de a-şi reface corpul social rănit de istorie, ca şi reţeaua de valori, distrusă sistematic de agenţii noii ideologii”[99], în R. F. Germania lua naştere o mişcare de rezistenţă intelectuală în numele identităţii naţionale germane autentice opuse atât celor două mari forme de totalitarism reprezentate de hitlerism şi de comunism, dar şi ideilor impuse de puterile occidentale învingătoare, iar revolta unor remarcabili intelectuali vest-germani faţă de conceperea naţiunii germane ca „naţiune întârziată”[100] în raport cu Anglia, Franţa şi Statele Unite ale Americii îşi avea un corespondent fidel în combaterea de către protocroniştii din România a „conştiinţei retardatare”[101] faţă de „marile puteri” culturale ale Occidentului, din rândul cărora românii însă nu excluseseră Germania niciodată.

Solidaritatea dintre cele două Rezistenţe naţionale îndreptate transpare cu claritate în numeroase luări de poziţie ale unor mari gânditori români, precum celebra diferenţiere dintre „Germania untului” şi „Germania culturii” despre care Constantin Noica spunea că putea fi regăsită „mai lesne aici”, în lumea plină de privaţiuni şi lipsită de libertăţi, dar facilitând astfel cu atât mai mult acea asceză fără de care performanţa culturală visată de filosoful român ar fi fost imposibilă.[102] Pornind de aici, problema încadrării legitime a lui Noica în gruparea protocronismului românesc ridicată de Katherine Verdery[103] şi clarificată în bună măsură graţie demolării marelui gânditor ca naţionalist impenitent[104] ar fi presupus studierea nu numai a legăturii dintre naţionalismul românesc al anilor 1970–1980 şi cel din perioada interbelică, ci şi evidenţierea profundelor influenţe culturale germane transmise astfel de la o generaţie la alta. Trecut aproape complet sub tăcere şi în versiunea originală a lucrării lui Verdery[105], filonul german profund al naţionalismului românesc – romantismul politic, idealismul filosofic şi orga-nicismul sociologic – a fost identificat şi stigmatizat de autori precum Zigu Ornea şi Ioan Stanomir în aceeaşi

[99] M. Ungheanu, *Holocaustul culturii române ... op. cit.*, p. 9.

[100] Pentru treceri succinte în revistă ale principalilor autori B. Willms, *Politische Identität der Deutschen: Zur Rehabilitation des nationalen Arguments*, Der Staat 69 (1982), pp. 69–96; T. v. Waldstein, *Der Zauber des Eigenen: Volk und Nation in der deutschen Geistesgeschichte*, Landt, Lüdinghausen, 2021, pp. 265–273

[101] E. Papu, în M. Ungheanu, *Exactitatea admiraţiei*, Cartea Românească, 1985, p. 465.

[102] C. Noica cf. G. Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniş: Un model paideic în cultura umanistă*, Cartea Româ-neascǎ, Bucureşti, 1983, p. 136.

[103] K. Verdery, *National Ideology under Socialism ... op. cit.*, p. 256.

[104] A. Laignel-Lavastine, *Filosofie şi nationalism: paradoxul Noica*, Humanitas, Bucureşti, 1999.

[105] A. Crowder, *Traditionalism and Protochronism in the European Context*, în A. Quinney (ed.), Paris-Bucharest, Bucharest-Paris: Francophone Writers from Romania. Rodopi, New York, 2012, pp. 197–224 (209).

măsură în care Nicolae Iorga elogia felul în care Mihai Eminescu „în Viena, în Berlin, gustă cu patimă filosofia germană curentă, pe care a cetit-o în chip întins şi a pătruns-o atât de bine, încât a făcut din ea un element al sufletului său, un element menit să se amestece de acum înainte în tot ce va gândi, simţi şi exprima el”[106]. Spre deosebire însă de un Iorga care separa *Cugetarea* de *fapta germană* şi veştejea în 1917 justificarea de către unii intelectuali germani a pretenţiilor de hegemonie politică prin originalitate culturală arătând că în istoria lor „germanii n-au inovat, ci dimpotrivă, oricare ar fi fost cugetarea lor la un moment dat, ei s-au supus, în ce priveşte fapta, influenţei civilizaţiilor superioare în mijlocul cărora i-a adus soarta lor” şi subliniind în 1938 că regimul politic hitlerist „nu e o nouă formă ieşită din dezvoltarea intelectualităţii”[107], în Germania occidentală de după 1945 s-a ajuns la concluzia diametral opusă, iar „*one of the most harmful aftereffects of Germany's wars has been the suppression of the Idealist political tradition on the grounds that it is «German»*”, deşi, spre deosebire de libera-lism, „*that tradition still offers the best framework for understanding the modern condition*”[108]. Dacă însă în contextul politic al R.F. Germania după 1945 devenit şi al României după 1989, liberalismul avea să fie impus ca „*secular form of Western civilization*”[109], ca şi „filosofia «democraţiei liberale», opusă gândirii predominant germane care ar conduce „de la Hegel la Hitler şi Lenin”[110].

II.

„ ... protocronismul este opusul a tot ce este european, modern, raţional, ştiinţific. Este articu-larea acelor factori, ideologii, prejudecăţi, complexe şi convingeri, care au făcut ca de mai bine de un secol România să fie, de multe ori, cum spune Lucian Boia, «altfel»”[111]. Felul în care Cristian Roiban credea în 2014 a fi surprins esenţa protocronismului se conjuga astfel cu ceea ce Lucian Boia considera în 2012 a fi situarea României „mai ‚excentric' sub tot felul de aspecte, în raport cu ceea ce ar fi o medie sau o normalitate europeană”[112]. De natură să suscite critici chiar şi din partea unor intelectuali altfel favorabili viziunii divergente a lui Boia faţă de tradiţiile istoriografiei româneşti[113], lucrarea explica istoric

[106] N. Iorga, *O luptă literară I ... op. cit,* p. 417.

[107] N. Iorga, *Cugetare şi faptă germană: zece lecţii făcute la Iaşi în 1917*, ed. a II-a, Bucureşti, 1938, pp. 8, 9.

[108] D. P. Calleo, *The German Problem Reconsidered: Germany and the World Order, 1870 to the Present*, Cambridge University Press, 1978, p. 148.

[109] F. Watkins, *The Political Tradition of the West: A Study in the Development of the Modern Liberalism*, Harvard University Press, 1948, p. IX.

[110] J. Gebhardt, *Über das Studium der politischen Ideen in philosophischhistorischer Absicht*, în U. Berm-bach (Hg.), Politische Theoriengeschichte, Springer, Wiesbaden, 1984, pp. 126–160 (142, cu trimitere la G. H. Sabine, *History of Political Thought*, 1961).

[111] C. Roiban, *Ideologie şi istoriografie ... op. cit*., p. 19.

[112] L. Boia, *De ce este România altfel?*, Humanitas, Bucureşti, 2012, p. 5.

[113] V. Mihăilescu (coord.), *De ce este România astfel? Avatarurile excepţionalismului românesc*, Polirom, Bucureşti/Iaşi, 2017.

excentricitatea românilor prin situarea lor „la margine” în raport cu naţiunile mai avansate, „întârzierea” apariţiei statului în Evul Mediu şi „slăbiciunea” acestuia de atunci şi până în zilele noastre: opus statului autoritar, statul puternic este după Lucian Boia acel stat care „reuşeşte să prindă corpul social într-o reţea completă şi eficientă de instituţii şi de reguli” şi „să pună principiile de guvernare şi interesul colectiv deasupra intereselor personale şi de grup”[114]. În mod evident, România este prezentată şi astăzi – implicaţiile politice ale trimiterii la „psiho-drama politică din vara anului 2012” nu pot trece neobservate – ca fiind civilizaţional şi politic ‚altfel’ mai ales decât Occidentul, iar tot restul descrierii drumului ei „spre Occident”[115] ilustrează cu obstinaţie destinul istoric complicat şi multiplu tarat al unei naţiuni a cărei singură „justificaţie” (Nicolae Iorga) sau „dreptate în istorie” (Ilie Bădescu) pare să constea în confruntarea cu propria *inferioritate* faţă de naţiunile occidentale.

Cu doi ani înainte de a se întreba *De ce este România altfel?*, Lucian Boia publicase însă şi o lucrare privind *Tragedia Germaniei 1914–1945*, al cărei prim capitol *Despre „excepţia” germană* oferă o sumară trecere în revistă a dezbaterilor istoriografice de după Al Doilea Război Mondial în marginea tezei despre „o Germanie ‚altfel’ decât celelalte naţiuni”[116], anume „impregnată de autoritarism şi militarism, naţionalistă, rasistă şi expansionistă” şi astfel angajată pe un „drum care nu putea să conducă decât spre Hitler şi spre tot ce a urmat”. Rezistenţa opusă de „istoricii germani conservatori” precum „Gerhard Ritter, care n-a încetat să conteste filiaţia dintre Germania bismarckiană, respectiv wilhelmiană şi Reichul lui Hitler” a primit însă, arată profesorul Boia mai departe, lovitura de graţie din partea „noii generaţii de istorici” favorabili culpabilizării Germaniei, atunci când Fritz Fischer, studiind „scopurile Germaniei în Primul Război Mondial”, ajungea să o considere „principala vinovată pentru declanşarea conflagraţiei”, iar impunerea acestei teze nu doar în istoriografia, ci şi în conştiinţa publică vest-germană a avut, aşa cum scrie Boia, citându-l pe Heinrich August Winkler, autorul unei stufoase lucrări despre *Lungul drum către Occident*[117] al Germaniei, nici mai mult nici mai puţin decât „«efectul unei eliberări»! Germanii aveau satisfacţia de a se elibera de propriul trecut. Câştiga teren imaginea unei Germanii occidentale complet detaşate de fostul stat naţional german: un stat democratic nou, născut la ‚momentul zero’ 1945”[118].

Având ca vehicul teza „drumului specific” (*Sonderweg*)[119] prin istorie al Germaniei în raport cu Occidentul, eliberarea germanilor din R.F.G. de propria

---

[114] L. Boia, *De ce este România altfel? … op. cit.*, pp. 7–17 („Întârzierea”), 9, 14.

[115] *Ibidem*, p. 18.

[116] L. Boia, *Tragedia Germaniei 1914-1945*, Humanitas, Bucureşti, 2010, pp. 7–12 (10).

[117] H. A. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, Bd. I–II, C.H. Beck, München, 2000.

[118] L. Boia, *Tragedia Germaniei 1914-1945 ... op. cit.*, pp. 7, 8.

[119] J. Kocka, *Der „deutsche Sonderweg” in der Diskussion*, German Studies Review 5 (1982), D. Groh, *Le „Sonderweg” de l'histoire allemande: mythe ou réalité?*, Annales. Histoire, Sciences Sociales 38 (1983), pp. 1166–1187; pp. 365–379; Id., *German History before Hitler: The Debate about the German Sonderweg*, Journal of Contemporary History 23 (1988), pp. 3–16; B. Faulenbach, *„Deutsche Sonderwege”*, Comparativ, nr. 1/1994, pp. 14–30.

identitate naţională le oferea acestora în contrapondere conştiinţa „ataşamentului faţă de Occident (*Westbidung*)”[120], iar implicaţiile politice ale subiectului fuseseră deja identificate de politologul Kurt Sontheimer; „a elimina teza «drumului specific» înseamnă a fractura coloana vertebrală a conştiinţei politice germane de după 1945”[121]. Nu mai puţin însă, profesorul Lucian Boia remarcă felul în care după reunificarea din 1990 devenea perceptibilă „preocuparea de a pune capăt «excepţiei germane»: o Germanie «altfel» decât celelalte naţiuni”, pe care o priveşte cu înţelegere, căci „e greu să pretinzi cuiva să suporte un trecut predominant negativ”[122]. Sprijinind cu îndârjire teza apartenenţei *exclusive* la Occident, „atitudinea mai multor intelectuali care s-au opus oricărui gând de reîntregire a ţării” anume deoarece „o Germanie scindată pe vecie le părea a fi atât o pedeapsă meritată pentru Auschwitz şi pentru celelalte rătăciri ale trecutului, cât şi o garanţie faţă de primejdia renaşterii statului naţional care făcuse atât rău de-a lungul scurtei sale existenţe”[123] evidenţiază cum nu se poate mai limpede corelaţia între „reeducare şi cultură politică”[124] *i.e.* devastarea conştiinţei propriei identităţi naţionale realizată prin repudierea acelui naţionalism care a condus în cele din urmă la unirea celor mai mulţi germani într-un stat naţional la 1871 şi al cărui „defect fatal” a fost acela că „se întemeia pe etnie, nu pe acceptarea unui set comun de valori şi pe respectul faţă de un sistem legal comun”[125]. O recentă „repovestire pentru vremurile noastre” a istoriei germanilor ne arată însă cum „începând din anul 100 e.n. sudul şi vestul Germaniei au făcut parte din Europa Occidentală, iar noua Germanie, nonvestică în esenţă, care a fost Prusia şi-a făcut apariţia abia în 1525”, absorbindu-i în 1871 pe germanii occidentalizaţi, aceştia fiind salvaţi abia prin catastrofa naţională din 1945 şi „extincţia înecată în sânge a Prusiei, inclusiv a numelui ei. Germania de Vest era în sfârşit liberă”[126].

Pentru românii eliberaţi şi ei de către Armata Roşie, o asemenea abordare nu constituie vreo noutate, teza după care „prusacismul înseamnă înainte de toate conservatism şi reacţiune semi-feudală”, apoi „militarism, glorificarea armatei şi a disciplinei militare” precum şi „idealizarea statului autoritar”[127] fiind susţinută cu acelaşi aplomb şi de un anume Eugen Varga, autorul unei sinistre broşuri despre *Rădăcinile istorice ale particularităţilor imperialismului german* publicate la Editura Partidului Comunist Român în 1946. Chiar deveniţi ulterior adversari, marii

---

[120] R. Zitelmann *et al*. (Hg.), *Westbindung: Chancen und Risiken für Deutschland*, Propyläen, Frankfurt, 1993.

[121] Cf. H.-P. Schwarz, *Der Ort der Bundesrepublik in der deutschen Geschichte*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1996, p. 32.

[122] L. Boia, *Tragedia Germaniei 1914–1945 ... op. cit.*, p. 10.

[123] *Ibidem*, p. 8 .

[124] C. Schrenck-Notzing, *Charakterwäsche ... op. cit.* (1995), pp. 294–298.

[125] M. Kitchen, *O istorie a Germaniei moderne de la 1800 până în prezent*, trad. M. Butuza, Humanitas, Bucureşti, 2021, p. 22.

[126] J. Hawes, *O scurtă istorie a Germaniei. De la Iuliu Cezar la Angela Merkel – o repovestire pentru vremurile noastre*, trad. O.-C. Dăscăliţa, Trei, Bucureşti, 2020, pp. 202–203.

[127] E. Varga, *Rădăcinile istorice ale particularităţilor imperialismului german*, Ed. PCR, 1946, pp. 13–16.

învingători din Al Doilea Război Mondial se situează pe aceleaşi poziţii când este vorba despre identitatea naţională a învinşilor, de care aceştia trebuiau „eliberaţi" până capăt. *Mutatis mutandis*, este greu să nu sesizăm în construcţia sistematică a diferenţei, opoziţiei şi chiar adversităţii dintre Germania „normală" a Vestului şi o înapoiată „Elbie de Est" anticiparea discursurilor (anti-)identitare despre existenţa a „două Românii", subliniindu-se permanent că anterior Marii Uniri „în România, se occidentalizase doar elita (nu întru totul şi în comportamente); în Transilvania, spiritul culturii occidentale pătrunsese însă mai adânc şi mai temeinic"[128]. Date fiind paralelismul structural şi orientarea comună a ambelor discursuri în direcţia reeducării germanilor şi a românilor – învinşi şi unii şi ceilalţi în cel de-Al Doilea Război Mondial – în spiritul «valorilor occidentale», faptul că după numai doi ani de la manifestarea surprinzătoarei sale înţelegeri pentru acei germani care nu s-ar mai arăta dispuşi să suporte permanenta invocare a propriului excepţionalism negativ, profesorul Boia a decis să promoveze teza alterităţii României nu este tocmai surprinzător, de vreme ce reeducarea urmărind „să-i facă pe români să înţeleagă că proiectul şi realitatea numite România sunt o iluzie, clădită pe fals şi că, în dreaptă consecinţă, această iluzie trebuie să dispară"[129] nu a repurtat încă succesul celei care a făcut ca „germanilor să le fie caracteristică neputinţa de a se mai considera un popor propriu cu trăsături specifice"[130]. Indiferent însă de poziţia numeroşilor reprezentanţi ai ştiinţelor politice din România post-decembristă, care, întocmai precum omologii lor din Vestul Germaniei cu două generaţii în urmă, s-au consacrat diferitelor „constituţionalisme" abstracte în locul concentrării asupra „situaţiei politice" concrete a ţării"[131], protocronismul românesc nu constituie doar opoziţia intelectuală radicală faţă de teza unei Românii pretins «altfel» decât Occidentul, ci, la o privire mai atentă, acelaşi protocronism se dovedeşte a fi totodată şi autenticul apărător al Occidentului ca parte integrantă a unei culturi româneşti considerată a fi fost încă de la formarea ei o *sinteză* între Orient şi Occident, şi nu doar „barbaria orientală" a unui popor străin de „civilizarea adevărată"[132].

Importanţa strategică a resuscitării protocronismului românesc – pe urmele lui Nicolae Iorga – ca act de rezistenţă împotriva reconstrucţiei identitare care plasa întreaga cultură românească în umbra slavo-orientală a Moscovei, precum şi actualitatea acestuia ca promotor al unei identităţi româneşti pentru care apartenenţa românilor *şi* la civilizaţia occidentală a fost definitorie şi înainte de cumpăna secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea, nefiind nevoie ca Occidentul să-i fie impus unui popor până atunci cu totul străin de cultura lui, transpar inclusiv în luări de poziţie

[128] L. Boia, *Primul Război Mondial: controverse, paradoxuri, reinterpretări*, Humanitas, Bucureşti, 2014, pp. 79–80.

[129] I.-A. Pop, *Identitatea românească*, Contemporanul, Bucureşti, 2016, pp. 77–78.

[130] H. Diwald / K. Weissmann, *Geschichte der Deutschen ... op. cit.*, p. 123.

[131] H.-J. Arndt, *Die Besiegten von 1945. Versuch einer Politologie für Deutsche samt Würdigung der Politikwissenschaft in der Bundesrepublik Deutschland*, Duncker & Humblot, Berlin, 1978, p. 5.

[132] T. Maiorescu, *Critice*, vol I, Socec, Bucureşti, [1930], pp. 151–164 („În contra direcţiei de astăzi în cultura română")", 155.

ale unor gânditori români greu de suspectat de simpatii pentru ideile protocronismului. Atunci când profesorii Valeriu Stoica şi Dragoş Paul Aligică consideră că „noi am îmbrăţişat civilizaţia occidentală printr-un act de voinţă istorică ... nu am crescut natural în ea ... am început să ne reconstruim identitatea la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea" anume după ce „am privit experimentul istoric generat de vestici de undeva de la periferie şi am hotărât că vrem să fim alături de ei"[133]. Faţă de asocierea predilectă a protocronismului cu regimul *comunist* declarat, pe bună dreptate, nu numai «criminal», ci şi «ilegitim», trebuie însă remarcată şi recunoaşterea implicită a faptului că nici legitimitatea regimului occidentalizării României nu este tocmai lipsită de carenţe, câtă vreme „ruptura dintre stat şi cetăţeni a fost o constantă de la originile statului naţional român modern şi până în prezent"[134]. Că între acest regim şi cel comunist, la fel de ostil «creşterii naturale» scil. *evoluţiei organice* a societăţii româneşti ar putea exista o veritabilă continuitate era sugerat chiar de profesorul Stoica, atunci când acesta identifica „rădăcina comunismului şi a liberalismului" în „ideea de *construcţie politică programatică*" văzută ca „punct comun al ideilor Revoluţiei franceze", încercând salvarea onorabilităţii liberalismului prin trimiterea la faptul că „liberalismul s-a desprins din ideile revoluţiei şi a încercat să realizeze acest program politic într-un mod gradual, astfel încât *violentarea realităţii* (sic!) să nu trezească respingere totală din partea celor care încă nu aveau acces, şi aceştia erau cei mai mulţi, la ideile revoluţiei"[135]. Recunoaşterea faptului că începuturile proiectului pe planul istoriei europene erau grevate de aceeaşi *ilegitimitate fundamentală* ca şi cea a comunismului face cu atât mai stringentă aprecierea felului în care protocronismul românesc atrăsese încă din 1987 şi 1988 atenţia asupra felului în care Nicolae Iorga atacase în *Evoluţia ideii de libertate* rădăcina ambelor forme ale răului politic din Epoca Modernă: Revoluţia franceză.

III.

„Am vrut pur şi simplu să resuscităm chestiunea *actualităţii* lui Iorga", scria în februarie 1988 profesorul Ilie Bădescu în replica sa la felul în care Zigu Ornea încercase să minimalizeze pe cât posibil impactul reeditării *Evoluţiei ideii de libertate* împreună cu cel al *Studiului introductiv* şi al cuprinzătoarelor *Note* în care Bădescu abordase chestiuni scandaloase pentru ideologul leninist precum „dimensiunea romantică a viziunii marxiste" şi „componenta organicistă" a acesteia manifestată în măsura în care Karl Marx „a conceput societatea ca un «organism social de producţie» şi nu ca un simplu «agregat mecanic de indivizi»", încercând astfel nimic mai puţin decât racolarea lui Marx însuşi ca aliat al lui Nicolae Iorga pentru a respinge „asaltul împotriva tradiţiilor şi a istoricismului în numele unor

[133] V. Stoica/D.P. Aligică, *Reconstrucţia dreptei ... op. cit.*, p. 24.

[134] *Ibidem*, p. 322.

[135] V. Stoica/D.P.Aligică, *Provocări liberale: dialoguri despre gândirea. Istoria şi practica liberalismului* Humanitas, Bucureşti, 2003, p. 122 (evidenţierile mele, T.A.)

principii abstracte, supraistorice”[136]. Era cumva de aşteptat ca Zigu Ornea să respingă interpretarea lui Bădescu, potrivit căreia „critica lui Nicolae Iorga la revoluţia franceză vine în întâmpinarea criticii făcute revoluţiei franceze de Karl Marx însuşi”[137] invocând veşnicele citate din *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte* din care ar reieşi că „Marx a criticat lipsa de consecvenţă, eşecurile revoluţiei franceze, dar a elogiat-o mereu pentru că a realizat, descătuşarea şi instaurarea societăţii moderne burgheze”[138]. Dar oare nu acelaşi Marx veştejea în *Contribuţiile la chestiunea evreiască* Revoluţia franceză tocmai pentru că „suprimase caracterul politic al societăţii civile”[139] pentru a pune în loc drepturile „omului egoist, ale omului separat de om şi de comunitate”[140], fără a reîntemeia pe baze noi *societatea politică*?

Importanţa problemei atinse de profesorul Bădescu prin trimiterea la „componenta organicistă” a gândirii lui Marx ar putea fi apreciată pe deplin numai în contextul unei discuţii care să atingă posibilitatea de a concepe un „Marx de (la) dreapta”[141], aşadar de a identifica – pornind de la fragmente precum cele mai sus semnalate şi de la diagnosticul pus de Marx societăţii capitaliste – reperele unui „patriotism solidar”[142] întru totul compatibil cu solidarismul social propriu concepţiei lui Nicolae Iorga. Nu mai puţin, critica lui Marx la adresa Revoluţiei franceze deschide o cale regală pentru clarificarea controversei dintre Bădescu şi Zigu Ornea. În vreme ce „vechea societate civilă avea un caracter de-a dreptul politic, adică elementele vieţii civile – de pildă, proprietatea, familia, felul de muncă – erau înălţate la rangul de elemente ale vieţii de stat sub forma puterii senioriale, a stărilor şi a corporaţiei”[143], Revoluţia franceză urma să realizeze „dizolvarea corpului social într-o maşinărie statală centralizată atotputernică şi într-o masă atomizată şi nivelată de indivizi liberi şi egali”[144] ale cărei contradicţii fuseseră analizate deja de Hegel[145] înainte de Marx şi a cărei *reformă principială* în spiritul statului social teoretizat de hegelianul Lorenz von Stein (audiat cu nesaţ de Mihai Eminescu la Viena)[146] avea

---

[136] I. Bădescu, *Un Iorga pitoresc? ... op. cit.*, p. 19.

[137] I. Bădescu, *Studiu introductiv*, în N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate*, Meridiane, Bucureşti, 1987, pp. 49–50.

[138] Z. Ornea, *N. Iorga despre ideea de libertate ... op. cit*., p. 8.

[139] K. Marx, *Contribuţii la problema evreiască* în K. Marx / F. Engels, *Opere*, vol. I, ESLP, Bucureşti, 1957. pp. 382–412 (404).

[140] *Ibidem*, p. 399.

[141] Critic de pe poziţiile ortodoxiei marxiste E. Fromm, *Marx – von rechts gelesen. Das konservative Marxbild der achtziger Jahre*, Neues Leben Berlin, 1989; B. Kaiser ş.a., *Marx von rechts*, Jungeuropa, Dresden, 2018.

[142] B. Kaiser, *Solidarischer Patriotismus: Die soziale Frage von rechts*, Antaios, Schnellroda, 2020.

[143] K. Marx, *Contribuţii la problema evreiască … op. cit.*, p. 403.

[144] O. Gierke, *Naturrecht und Deutsches Recht*, Rütten & Loening, Frankfurt, 1883, pp. 28–29.

[145] M. Riedel, *Hegels Begriff der «bürgerlichen Gesellschaft» und das Problem seines geschichtlichen Ursprungs*, în idem (Hrsg.), Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie, Band II, Suhrkamp, Frankfurt, 1983, pp. 247–275 (253–254).

[146] A se vedea M. Fărcăşanu, *Monarhia socială*, ed. M. Diaconu & I. Papuc, Romania Press, Bucureşti, 2008, pp. 132–136; E.-W. Böckenförde, *Lorenz von Stein als Theoretiker der Bewegung von Staat und Gesellschaft zum Sozialstaat*, în Alteuropa und die moderne Gesellschaft: Festschrift für Otto Brunner, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1963, pp. 248–277.

să inspire evoluţii epocale în spaţiul german, precum reformele sociale ale lui Bismarck din timpul celui de-Al Doilea Imperiu. Aşa cum avea să arate însă într-un foarte important şi des menţionat studiu din 1964 istoricul german Werner Conze, fragmentarea vechii *societas civilis sive politica* premoderne, în *naţiune* şi *societate* – esenţialmente moderne şi inseparabile una de alta – devenise inevitabilă, însă formele pe care le va lua tranziţia revoluţionară de la vechea la noua „societate", pe de o parte şi de la vechile „stări" la noua „naţiune" urmau să difere radical între tranziţia realizată „aproape pe neobservate" de Revoluţia americană în virtutea unei „abordări pragmatice" şi caracterizate de o permanentă legătură cu elementele tradiţiei, pe de o parte, şi „revoluţia totală" specifică Franţei şi Rusiei, „unde nici un compromis cu adversarul nu este posibil", pe de altă parte, în cazul Germaniei „continuitatea şi ruptura coexistând una lângă alta"[147].

Regăsirea în diferenţa celor două tipuri extreme de revoluţie a concepţiei exprimate şi de Nicolae Iorga în *Evoluţia ideii de libertate* şi cristalizată paradigmatic în prelegerea despre *Ideile abstracte şi statul organic*[148] poate fi corelată cu felul în care, revoltat de faptul că Ilie Bădescu îl invocase în *Studiul introductiv* pe Marx în sprijinul lui Iorga, Zigu Ornea aminteşte în recenzia sa din ianuarie 1988 că „Lovinescu i-a audiat cursurile [lui Iorga] la începutul secolului şi a fost şocat de criticismul negativ al profesorului împotriva revoluţiei franceze şi a exponenţilor ei de la Rousseau până la Robespierre"[149]. Lectura celebrului pasaj din *Istoria civilizaţiei române moderne* în care Lovinescu justifică teroarea bolşevică dezlănţuită în perioada Războiului Civil asupra ruşilor anti-comunişti alături de genocidul revoluţionar aplicat francezilor din Vendée în numele «ideii de progres» bolşevice şi a «principiilor revoluţionare» iacobine[150] ar face de prisos orice alte comentarii, dacă Zigu Ornea, după admonestările de rigoare la adresa unui Lovinescu care îşi îngăduie să polemizeze cu materialismul istoric nefiind suficient de bine informat asupra acestuia, n-ar adăuga spre grabnica liniştire a cititorului român din 1972 că „în economia lucrării aceste încrucişări polemice ocupă un loc cu totul modest, infinit mai mic decât polemica deschisă, de principiu, cu punctele de vedere ale orientărilor tradiţionaliste. De fapt, lucrarea lui Lovinescu are chiar ca obiect implicit şi explicit contestarea acelor puncte de vedere retrograde care negau caracterul necesar al evoluţiei României spre capitalism. Dimpotrivă, cu materialismul istoric (ne referim, fireşte, la cel autentic), Lovinescu avea în comun tocmai dezavuarea orientărilor sociologice romantice, tradiţionaliste, şi, repetăm,

---

[147] W. Conze, *Gesellschaft – Staat – Nation: gesammelte Aufsätze*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1992, pp. 341–354 ("Nation und Gesellschaft: zwei Grundbegriffe der revolutionären Epoche"), 346–347.

[148] N. Iorga, *Sfaturi pe întunerec: Conferinţe la Radio 1931–1940*, ed. V & S. Râpeanu, Casa Radio, Bucureşti, 2001, pp. 426–429.

[149] Z. Ornea, *N. Iorga despre ideea de libertate ... op. cit.*, p. 8 cu trimitere la E. Lovinescu, Istoria mişcării ‚Sămănătorului', 1925, pp. 186–187.

[150] E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, vol. III 1926 pp. 68–69 şi 1972 pp. 402–403 (evidenţierile mele, T.A.).

afirmarea caracterului necesar al intrării noastre în faza sa modernă”[151]. Toate acestea în vreme ce în *Evoluţia ideii de libertate* ‚tradiţionalistul’ şi ‚retrogradul’ Iorga opunea revoluţiilor raţionaliste ale Franţei iacobine şi Rusiei bolşevice tocmai ... „revoluţia americană”, care „s-a făcut cu organisme”[152], la fel ca şi – reamintea într-o foarte nimerită notă profesorul Bădescu – revoluţia engleză, „şi ea un tip de revoluţie organică, izvorâtă din tradiţiile adânci ale Angliei şi făcută cu aceste tradiţii şi în numele lor şi cu oamenii nimeriţi să dea expresie acelor tradiţii”[153].

Altfel decât Zigu Ornea, care în faţa opţiunilor lui Iorga şi Bădescu sugera retoric „întrebarea dacă se poate într-adevăr vorbi de o revoluţie americană, opusă cam bizar uneia reale, care a inaugurat, totuşi, o epocă în istoria omenirii”[154], Hannah Arendt – pesemne la fel de ‚tradiţionalistă’ şi ‚retrogradă’ ca şi Nicolae Iorga[155] – considerase însă şi ea că dintre „revoluţiile epocii moderne”, înţelese ca „încercări gigantice” de a repara „fundamentele tipic romane” ale politicului, „numai una, Revoluţia Americană, a fost încununată de succes”.[156] Acest succes a fost într-atât de mare, încât Iorga lega de *această* revoluţie – nu de cea franceză, nici de cea rusă – faptul că „noi, cu toţii, suntem azi vasalii Americii. Cu toţii, fără nici o deosebire, nu numai ai capitalului american, dar ai autorităţii americane, în toate domeniile, căci cuvântul «american» cade greu în orice hotărăşte omenirea, în ciuda civilizaţiei noastre seculare, cu comorile noastre de artă, de literatură, de ştiinţă, pe care le-au acumulat state mai fericite decât ţerile noastre”[157]. Lăsând tuturor acelor intelectuali români anti-comunişti şi pro-americani care îşi afirmă „răspicat şi cu mândrie lovinescianismul”[158] dificultatea acomodării cu poziţiile susţinute de Eugen Lovinescu şi apărate de Zigu Ornea, şi concentrându-ne asupra contextului definit prin raportările convergente ale lui Nicolae Iorga şi Hannei Arendt la Revoluţia americană, vom observa în ce priveşte *capitalul* american că nota lui Bădescu despre cum Iorga anticipa deja în 1928 viitoarea „hegemonie americană pe care economiştii o numesc *Pax Americana*, dorind să atragă atenţia asupra dependenţei lumii capitaliste de capitalul american”, în contextul recapitulării corespondenţei dintre tipurile de revoluţie şi tipurile de gândire politică (raţionalistă şi istoricistă) care au guvernat desfăşurarea lor[159], era într-adevăr în măsură să le atragă atenţia unor cititori atenţi asupra stării reale de lucruri din lumea anului 1987. Cel puţin la fel de importantă în contextul acestui pasaj ni se pare însă menţionarea de către Iorga a *autorităţii globale* americane care dobândeşte, mai ales în condiţiile similitudinii cu

[151] Z. Ornea, *Studiu introductiv ... op. cit*., p. 37.
[152] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate ... op. cit.*, p. 290.
[153] I. Bădescu, *ibidem*, nota 102, pp. 420–421.
[154] Z. Ornea, *N. Iorga despre ideea de libertate ... op. cit*., p. 8.
[155] A se vedea pentru o abordare comparativă a celor doi gânditori în acest punct M. Czobor, *Cultură, istorie şi politică în viziunea lui Nicolae Iorga*, Polis nr. 2 / 1998, pp. 65–75, 71–74.
[156] H. Arendt, *Între trecut şi viitor: opt exerciţii de gândire politică*, Antet, Bucureşti, 1997, pp. 97–150 ('Ce este autoritatea'), 149.
[157] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate ... op. cit.*, p. 290.
[158] V. Tismăneanu, *Teze şi antiteze la Washington*, Curtea Veche, Bucureşti, 2017, p. 38.
[159] I. Bădescu, *ibidem*, nota 92, pp. 414–415.

analiza Revoluţiei americane de către Hannah Arendt în studiu având ca obiect nu întâmplător *autoritatea* înţeleasă în contextul concepţiei acelei antichităţi romane a cărei istoricitate Iorga nu pregeta să o susţină împotriva tendinţelor de interpretare a ei prin conceptele politice ale modernităţii raţionaliste, aşadar ale unui liberalism care, în viziunea lui Iorga – aşa cum Bădescu arată pe larg la finalul *Studiului introductiv*, introducând în discuţia „seriei revoluţiilor liberale" şi problema revoluţiilor româneşti[160] – este „de origine franceză, şi nu există altul decât acela"[161].

Într-un pasaj de foarte mare importanţă, Iorga observă că ceea ce deosebeşte „ţări totalitare" de „ţări democratice" este faptul că „aşa-numitele ţări democratice, dacă se uită cineva foarte atent la dânsele, arată un important element care vine din Evul Mediu", continuând astfel: „Anglia este o ţară medievală şi până acum, în fundamentele ei, în obişnuinţele ei, şi tocmai puterea Angliei vine din faptul că acest Ev Mediu, care avea mult mai multă vitalitate decât toate teoriile politice şi sociale ale epocei noastre şi decât toate formele de drept pe care pe urmă omenirea le-a împrumutat de la romani, ba decât toate iluziile contemporane, însufleţeşte şi azi Anglia într-o stăpânire mondială care nu are deloc caracter modern şi contemporan"[162]. Altfel decât Titu Maiorescu şi cu toate că împărtăşeşte admiraţia acestuia pentru instituţiile britanice, Nicolae Iorga nu priveşte în primul rând către Anglia ca sursă de inspiraţie a proiectului său deopotrivă intelectual şi politic de *restaurare a statalităţii organice româneşti* pe care îl va urmări cu tenacitate pe parcursul ultimelor sale două decenii de viaţă după înfăptuirea României Mari şi care explică inclusiv apropierea sa de regele Carol al II-lea, chiar şi mai ales după intrarea în vigoare a Constituţiei din 1938 şi în pofida numeroaselor lipsuri individuale şi greşeli politice ale acestuia. Mai degrabă, reperul principal îl constituie rezistenţa intelectuală directă a naţiunii afectate cel mai profund deopotrivă de „ideile abstracte" ale Revoluţiei franceze şi de expansiunea imperialismului promovat în numele acestor idei aflate şi la originea „democraţiei liberale" de astăzi în pofida patentului lor anacronism[163], dar a căror substanţă filosofică Iorga o aprecia în *Evoluţia ideii de libertate* cum nu se poate mai bine: „O filosofie franceză, pe vremea aceea, nu exista. Dezvoltarea cea mare de idei era aiurea, în Germania, unde lupta care s-a dat între vechiul şi noul regim a avut o formă cu totul deosebită, tocmai din cauza altei pregătiri, prin filosofie şi prin poezie" care „lucrau puternic asupra sufletelor şi au făcut ca atunci când s-a prăbuşit *statul, naţiunea* să supravieţuiască. Ce a fost altceva Jena decât dărâmarea statului prusian, adică dărâmarea acelui stat german care dăduse modelul pentru celelalte?"[164]

De bună seamă, Nicolae Iorga cunoştea prea puţine lucruri despre istoria germanilor pentru a putea înţelege „înapoierea" Prusiei faţă de germanii de la vest

---

[160] *Ibidem*, pp. 55–60.
[161] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate ... op. cit.*, p. 296.
[162] *Ibidem*, p 72.
[163] I. Bădescu, *Istoria sociologiei ... op. cit.*, p. 10.
[164] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate ... op. cit*., pp. 300–301.

de Elba (dacă nu chiar de Rin) şi de la sud de Dunăre, nefiind la curent cu descoperirile istoriografice şi cu revelaţiile politologice datorate perioadei de după 1945 – puţin ar mai fi lipsit până la a afirma eventual că Prusia poate fi considerată deschizătoare de drumuri şi în materia unui *autentic* „stat de drept”[165] – şi menţionând cu o empatie pe cât de evidentă, pe atât de condamnabilă faptul că „societatea aceasta germană, cu generalii care au creat armata cea nouă, cu discursurile lui Fichte ... urmărea întreaga redeşteptare naţională” fiind „toată sub influenţa acestui spirit care ieşea din filosofia cea nouă a lui Fichte şi Hegel. Şi nu este un hazard că, în împrejurările grele prin care trece Germania astăzi, hegelianismul se găseşte în creştere”. Revoltătoare pentru politologia liberală deopotrivă din România şi din Germania de astăzi, continuarea acestui pasaj era însă la fel de *politically incorrect* pentru putea trece necenzurată şi în anul 1987: „Spiritul tineretului, scăpat din formele moderniste, din furia aceasta perversă de materialism care agită, din nenorocire, atâta lume tânără din timpurile noastre, ca şi cum omul ar fi creat pentru beţia stearpă a simţurilor, spiritul acesta german nou, după ce a depăşit un asemenea stadiu, trece din nou la concepţiile înalte, nobile, de idealism, care formau mândria înaintaşilor la începutul secolului al XIX-lea”[166]. În mod semnificativ, lucrarea care sintetiza cel mai bine fundamentele filosofice ale rezistenţei intelectuale germane la sfârşitul anilor 1980 aşeza *Reconstrucţia conştiinţei de sine politice a germanilor* sub un titlu precum *Idealismul şi naţiunea*[167], iar autorul ei, profesorul de ştiinţe politice Bernard Willms arătase cu câţiva ani în urmă, în introducerea altei lucrări devenite veritabil document programatic al Rezistenţei înseşi nu numai natura „politic parazitară” a liberalismului care „nu poate fundamenta el prin el însuşi nici o realitate politică”, ci şi corespondenţa dintre „opoziţia între «contract» şi naţiune”, pe de o parte, şi „opoziţia între «liberalismul occidental» şi «idealismul german»”[168].

Nicolae Iorga abordase şi el într-un discurs din Adunarea Deputaţilor cu ocazia dezbaterilor referitoare la art. 1 al Constituţiei din 1923 problema „naţiunii civice”, arătând cu argumente zdrobitoare de ce Constituţia României trebuie să se refere întotdeauna la „cetăţenii români”, şi nu la „Români” pur şi simplu, separând astfel discursul formalist-juridic de cel sociologic şi impunând în Constituţie definiţia României ca „stat naţional” de pe poziţiile „naţiunii etnice” atât de combătute (și) la noi pornind de la „noţiunea de contract social şi toate temele implicite”[169] ale liberalismului democrat. Aşezând în opoziţie „liberalismul concepţiei abstracte, inovatoare şi doritoare de schimbări bruşte” inspirate de Revoluţia Franceză şi „felul de concepţie organic al societăţii româneşti pe care l-am moştenit de la

[165] K. Michaelis, *Die Deutschen und ihr Rechtsstaat*, W. de Gruyter, Berlin / New York, 1980, pp. 30–47.

[166] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate* (1928), p. 262.

[167] B. Willms, *Idealismus und Nation. Zur Rekonstruktion des politischen Selbstbewußtseins der Deutschen*, Schöningh, Paderborn, 1986.

[168] B. Willms, *Die Deutsche Nation*, Hohenheim, Köln-Lövenich, 1986, pp. 23, 32.

[169] D. P. Aligică, în V. Stoica / D. P. Aligică, *Provocări liberale … op. cit.*, p. 171.

Kogălniceanu"[170], Iorga arătase că „dacă ar fi să se găsească o formulă" pentru această *concepţie* inseparabilă de *acţiunea* politică *in concreto*, „ea n-ar putea să fie alta decât aceea a *realismului organic*"[171]. Chiar dacă pentru a evidenţia măsura şi limitele corespondenţei dintre *idealismul german* şi a *realismul organic românesc* ar fi necesar un studiu cuprinzător a cărui realizare ne apare mai urgentă ca oricând, credem totuşi că acordul fundamental dintre cele două concepţii, reliefat de semnificaţia filosofică a „realităţii" la Willms şi de cea istorică a „ideii" la Iorga, nu poate fi pus la îndoială, iar demersuri precum cel al marelui jurist Mircea Djuvara care, pornind pe de o parte de la un „Kant prefăcut prin Fichte şi Hegel" [172] şi pe de altă parte de la Eminescu şi Iorga, identifica – în 1942 şi *împotriva tuturor ideologiilor dominante ale timpului său, fie ele totalitare sau liberal-democrate* – „o noţiune dominantă a dreptului nostru, care ne e proprie şi care nu coincide nici cu cea germană [*i.e*. promovată atunci de regimul naţional-socialist, n.m. T.A.] de, nici cu cea italiană [specifică fascismului], nici cu cea individualistă şi nici bine înţeles cu cea comunistă ... aceea a «Naţiunii române»"[173], dau mărturie despre rodul intelectual pe care îl poate aduce aprofundarea şi actualizarea idealistă a realismului organic românesc.

De bună seamă, o asemenea actualizare nu poate şi nu trebuie să fie încercată ca o *imitare* de către români a idealismului german, iar felul în care Nicolae Iorga a descris impactul filosofiei germane asupra gândirii lui Eminescu rămase mereu şi fundamental o gândire românească trebuie considerat un îndreptar valabil pentru orice demers destinat a prelungi astăzi „firul de foc" al tradiţiei care uneşte cele două mari repere ale conştiinţei naţionale româneşti. Pe de altă parte însă, tocmai deoarece „idealismul german este filosofia germanilor"[174], pericolul imitării lui de către români este mai mic decât în cazul liberalismului francez, imitat ca atare până în 1945 şi sub învelişul anglo-saxon din 1990 încoace, câtă vreme, după cum arăta Lucian Blaga, „influenţa spiritului german asupra celorlalte popoare a avut mai puţin caracterul unui model de imitat, cât caracterul unui apel la propria fire, la propriul duh etnic al acestor popoare"[175]. Mai mult chiar, în funcţie de condiţiile concrete, acest apel putea şi poate fi în continuare înţeles ca o chemare la propria *eliberare spirituală*, căci – scria Johann Gottlieb Fichte în epocalele sale *Cuvântări către naţiunea germană* a căror versiune românească apărea printr-o fericită coincidenţă în acelaşi an cu *Evoluţia ideii de libertate* – „ce altceva e robirea unui popor decât

---

[170] N. Iorga, *Doctrina naţionalistă*, în Institutul Social Român (ed.), Doctrinele partidelor politice, Bucureşti, 1923, pp. 31–46 (43, 45).

[171] N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu* apud D. Zamfirescu, N. Iorga: etape ... *op. cit*., pp. 109–112 („Gândirea istorică a lui N. Iorga"), 110

[172] M. Djuvara, *Eseuri de filosofie a dreptului*, ed. N. Culic, Trei, Bucureşti, 1997, pp. 282–319 („Contribuţie la teoria cunoaşterii juridice"), 315.

[173] M. Djuvara, *Naţiunea română ca principiu al dreptului nostru (o comparaţie cu principiile noului drept german)*, Tipografia Federaţiei Cooperative de Librărie, Bucureşti, 1942, p. 4.

[174] F. Romig, *Die Rechte der Nation*, L. Stocker, Graz/Stuttgart, 2002, pp. 149–173 ("Der Deutsche Idealis-mus, die Philosophie der Deutschen").

[175] L. Blaga, *Trilogia culturii II: Spaţiul mioritic*, Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 197.

neluare în seamă a originalităţii lui, civismul neavând înţelegere pentru astfel de lucruri?"[176]

Aşa cum în sentinţa lui Fichte apare formulată cu claritate esenţa problemei de la care a pornit şi protocronismul românesc, sesizată atât de bine pe planul general al culturii decătre Edgar Papu în trista realitate a faptului „că nu ne cunoaştem îndeajuns propriile valori"[177], pe planul culturii politice aceeaşi problemă a fost identificată în termeni actuali astăzi mai mult ca oricând în starea pe care Carl Schmitt o definea „înfeudare intelectuală" (*geistige Unterwerfung*) şi care consta, în „lipsa de rezistenţă faţă de ideologia constituţională a democraţiei liberale occidentale şi de inamicii interni ai statului" care „stăpâneau limba şi conceptele timpului, fiind singurii care se bucurau de «o bună imagine pe plan extern»"[178]. Având în vedere aici în mod nemijlocit situaţia Prusiei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un „stat soldăţesc" (*Soldatenstaat*) într-o măsură similară celei în care Ţările Române pot fi considerate „state ţărăneşti" (de unde şi faptul că „în gândirea lui N. Iorga, *naţiunea* este expresia cea mai înaltă şi indestructibilă a poporului, în cazul poporului român, a *ţărănimii*"[179]), Schmitt se referă însă altundeva şi la ‚împrejurările grele' prin care Germania trecea în anii 1920 datorită tratamentului aplicat de către Marile Puteri învingătoare în Primul Război Mondial, arătând că „imperialismul modern" al acestora nu presupune numai puterea militară, economică şi financiară, ci mai ales „capacitatea de a a determina conţinutul conceptelor politice şi juridice ... modul de a vorbi şi chiar *modul de a gândi al altor popoare*, aşadar vocabularul, terminologia şi conceptele"[180], anume deoarece „un popor este învins abia atunci când ajunge să se supună unei reprezentări străine despre drept"[181], aşadar despre propria sa ordine constituţională ca ordine „specifică" decurgând din identitatea naţională a acelui popor.

Într-o carte din anul 2011 care ar fi putut juca un rol esenţial în coagularea rezistenţei intelectuale româneşti dar care a fost ignorată suveran de o politologie îndatorată fără rest terminologiei, conceptelor şi gândirii învingătorilor, scriitorul şi filosoful Ion Papuc formulase cât se poat de clar consecinţele acestei stări de lucruri,

---

[176] J. G. Fichte, *Cuvântări către naţiunea germană*, trad. C. Lăzărescu, Ed. Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1928, p. 169.

[177] E. Papu, *Protocronism românesc ... op. cit*., p. 9.

[178] C. Schmitt, *Staatsgefüge und Zusammenbruch des Zweiten Reiches. Der Sieg des Bürgers über den Soldaten*, hrsg. G. Maschke, Duncker & Humblot, Berlin, 2006, pp. 111–117 («Die Logik der geistigen Unterwerfung»), 113, 116. – Schmitt se referă aici la situaţia Prusiei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un „stat soldăţesc" (*Soldatenstaat*) într-o măsură oarecum similară celei în care Domniile româneşti puteau fi considerate, precum de Nicolae Iorga, ‚state ţărăneşti'.

[179] Ş. Papacostea, *Postfaţă: Nicolae Iorga şi Evul Mediu românesc*, în N. Iorga, Studii asupra Evului Mediu românesc, ed.Ş. Papacostea, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, pp. 401–427 (426–427, ev. în orig.).

[180] C. Schmitt, *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar-Versailles-Genf*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg, 1940, pp. 162–180 (‚Völkerrechtliche Formen des modernen Imperialismus', 1932), 169 (ev. mea, T.A.).

[181] *Ibidem*, p. 179.

constând în faptul de a fi „neliberi, conduşi, adică în cea mai mare parte lipsiţi de o suveranitate proprie, a noastră sau a structurilor organice cărora le aparţinem”[182], altfel spus: atunci când conducerea noastră se află în *puterea* lipsită de *autoritate* şi astfel *uzurpată* de „clasele şi elitele înstrăinate”[183] Nicolae Iorga arătase limpede încă din 1906 „primejdia naţională care rezultă pentru un popor din deznaţionalizarea clasei sale dirigente”[184], iar actualitatea acestei primejdii ar putea fi evidenţiată cu greu mai limpede altfel decât prin elogiul adus în zilele noastre legendarului[185] Iuliu Maniu pentru a le fi lăsat moştenire românilor „chemarea spre organizarea unui regim politic care să aibă drept temeiuri fondatoare decenţa, demnitatea, *constituţionalismul*”[186], elogiu care trebuie apreciat în lumina constatării de către Iorga a faptului că chiar „fără voia sa şi fără a-şi putea da samă, el [Maniu] e şi va rămânea până la sfârşit un străin ... prin felul cum interpretează legea românească”[187], fel condiţionat, consideră Iorga, de formarea lui Maniu ca jurist în facultatea de drept de la Budapesta. Este uşor să ne imaginăm indignarea elitelor de astăzi faţă de ceea ce le-ar putea apărea un sacrilegiu, însă faptul că sfârşitul tragic al lui Maniu (ca şi cel al lui Iorga) s-a datorat altor străini nu trebuie să ne facă să uităm că regimul instaurat în România de către aceştia din urmă nutrea faţă de „legea românească” aceeaşi duşmănie exhibată apoi de „dizidenţa” aşa-numitei „societăţi deschise” care, aşa cum arătase Ion Papuc încă din 1991, „pretinde prelungirea luptei împotriva totalitarismului prin lupta împotriva structurilor organice ale societăţii, împotriva totalităţilor prin care societatea există în condiţii de normalitate”[188].

Concluziile nu sunt greu de desprins. Deja în anul 1915 Nicolae Iorga considera „creşterea în străinătate” ca „periculoasă chiar pentru ştiinţă, mai ales pentru tinerii care n-au avut încă timpul să-şi cunoască poporul în toate însuşirile lui. Desfăcându-se de legăturile cu poporul lor înainte de a-l cunoaşte, ei judecă după vederile străinilor”[189], iar odată reîntorşi în ţară – ar fi putut continua Iorga folosind cuvintele lui Fichte – „îşi vor pune grumazul sub jugul robiei spirituale”[190]. Ţinând seama de realităţile academice dintr-o Românie intrată de trei decenii în zodia importului masiv de ideologii de mult depăşite, dar proclamate în continuare infailibile, „eliberarea nostră deplină de curentul anacronismului cultural”[191] şi

---

[182] I. Papuc, *Carl Schmitt: conceptele politice*, Lumea Magazin, Bucureşti, 2011, pp. 45–64 («Teologia Politică»), 49, a se vedea şi pp. 11–25 („Noi, cei învinşi”).

[183] I. Bădescu, *Idei politice româneşti ... op. cit.*, p. 151.

[184] N. Iorga, *Lupta pentru limba română*, ed. L. Pricop, Cartex, Bucureşti, 2016, p. 70.

[185] Comp. N. Iorga, *Istoria unei legende: Iuliu Maniu*, Datina Românească, Vălenii de Munte, 1934.

[186] I. Stanomir, *La Centenar ... op. cit.*, p. 35 (evidenţierea mea, T.A.).

[187] N. Iorga, *Isprava,* Datina Românească, Vălenii de Munte, 1932, pp. 71–72 („Străinul”), 71.

[188] I. Papuc, *O teorie a libertăţii*, Crater, Bucureşti, 1991, p. 9.

[189] N. Iorga, *Generalităţi ... op. cit*., pp. 138–144 („Cum se scrie istoria românilor”), 139. Continuarea frag-mentului ar trebui să ne provoace tuturor celor aflaţi în această situaţie un serios examen de conştiinţă: „Vor fi nişte oameni culţi, dar absolut de nici un folos”, ţinând seama şi de uriaşa diferenţă culturală dintre Universităţile Europei *anno Domini* 1915 şi cele lovite de urgiile ideologice ale ultimelor decenii.

[190] J. G. Fichte, *Cuvântări către naţiunea germană ... op. cit.,* p. 257.

[191] I. Bădescu, *Istoria sociologiei ... op. cit.*. p. 11,

restaurarea „statului organic” ca stat „reprezentativ” care „reprezintă, apără şi aplică rânduiala”[192] presupune *coagularea Rezistenţei intelectuale în continuarea tradiţiei protocronismului românesc*: dacă Ernst Jünger avea dreptate atunci când scria că „robirea spirituală se împlineşte prin acceptarea felului în care eşti întrebat, indiferent dacă răspunzi pozitiv sau negativ la întrebare”[193], atunci succesul eliberării depinde de felul în care vom răspunde „noi, cei învinşi”[194] la întrebările *noastre,* păstrând „cu scumpătate sămânţa de credinţă” şi nădăjduind că „vom vedea şi noi la rândul nostru dispărând negura stăpânirii străine, şi vom putea zice ca Petru Rareş, fiul lui Ştefan, că,vom fi iarăşi ce-am fost, şi mai mult decât atât’”[195].

[192] M. Platon, *Conştiinţa naţională şi statul reprezentativ*, Timpul, Iaşi, 2011, pp. 13–39 („Distributismul şi statul reprezentativ”), 25.

[193] E. Jünger *apud* T. Chelariu, Note germane, „Universul” din 10 decembrie 1942, p. 4.

[194] I. Papuc, *Carl Schmitt ... op. cit.*, pp. 11–25.

[195] N. Iorga, *Pentru întregirea neamului ... op. cit.* p. 240.

L'AUTONOMIE DE LA VOLONTE ET LE CONTRAT INTELLIGENT. REPENSER LA LIBERTE CONTRACTUELLE A L'ERE DU NUMERIQUE
(AUTONOMIA VOINȚEI ȘI CONTRACTUL INTELIGENT. REGÂNDIREA LIBERTĂȚII CONTRACTUAL ÎN ERA DIGITALĂ)

Dr. Radu STANCU[*]

Résumé : *Cette étude vise à étudier le principe de l'autonomie de la volonté dans le contexte des smart contracts, souhaitant analyser les effets des nouvelles technologies sur le principe de la liberté contractuelle. Structurée en deux parties, l'étude met en lumière, dans un premier temps (**I**), les caractéristiques techniques, philosophiques et juridiques des smart contracts. La première partie met également en balance les avantages des smart contracts et les risques pour les parties contractantes. La deuxième partie (**II**) explore les théories classiques sur la source de la formation des contrats, ainsi que sur la manière dont elles sont remises en cause par les nouvelles technologies. Ainsi, avec l'émergence du contrat intelligent, l'interprétation traditionnelle du principe de liberté contractuelle est remise en question.*

Mots-clés : *autonomie de la volonté; smart contract; blockchain; liberté contractuelle; utilitarisme; fidéisme contractuel; volontarisme social; solidarisme contractuel; responsabilité civile;*

Introduction

Notre étude se concentrera sur l'analyse de l'évolution de la notion de l'autonomie de la volonté et sa transformation suite à l'apparition du contrat intelligent. Ainsi, dans une première partie, nous examinerons le concept de *smart contract* (***I***). Cette section développera la définition du contrat intelligent à la lumière de ses caractéristiques techniques, juridiques et philosophiques, ainsi que les enjeux qu'il soulève pour les principes traditionnels du droit des contrats.

Dans la seconde partie, nous analyserons les différentes théories, telles que le solidarisme, le fidéisme contractuel ou le volontarisme contractuel, qui abordent la conclusion du contrat et s'opposent à l'autonomie de la volonté (***II***). Nous confronterons les théories classiques à ces nouvelles technologies afin de repenser la liberté contractuelle dans un contexte numérique.

---

[*] Chercheure scientifique dr. III à Institut de Recherches Juridiques «Acad. Andrei Radulescu» de l'Académie Roumaine ; Avocat au Barreau de Strasbourg ; radu.stancu@email.com

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 13 (69), nr. 4, p. 395–406, Bucureşti, octombrie–decembrie, 2024

DOI: 10.59277/SCJ.2024.4.02

I. Caractérisation de la notion du « *contrat intellige* »

En ce qui concerne l'étude des contrats intelligents ou « *smart contracts* », la doctrine est abondante et leur consacre de nombreuses recherches[1].

Cependant, la notion de contrat intelligent peut être définie selon trois perspectives : *technique, philosophique* et *juridique*. Lorsqu'ils sont réunis, ces trois points de vue offrent une vision unique du concept[2].

1. Concernant l'aspect *technique*, le contrat intelligent a été élaborer dans les années 1990 par Nick SZABO. En tant que pionnier dans le domaine de l'informatique, mais aussi juriste, il a eu l'inspiration de concevoir les contrats intelligents comme un outil permettant de simplifier les formalités requises pour que les transactions à distance entre parties inconnues soient efficaces, tout en garantissant la certitude de réaliser l'objet prévu de la relation entre les parties contractantes.

En effet, le concept de contrat intelligent est le fruit d'un vaste mouvement d'automatisation[3] visant à améliorer l'efficacité des machines industrielles ainsi que des appareils électroniques domestiques, comme les « *maisons intelligentes* ». Le concept de cette technologie est de faire traduire, en langage binaire, informatique, la volonté des parties, encadrée par des règles juridiques, afin d'exécuter automatiquement l'objet de la relation contractuelle. Avec le progrès technologique, notre quotidien a été envahi par une série de logiciels « *intelligents* », culminant avec le développement des contrats intelligents à l'ère de la blockchain.

Concrètement, le contrat intelligent peut être défini d'un point de vue technique comme un algorithme informatique ou un logiciel qui exécute automatiquement les instructions du programmeur dans le cadre de certains paramètres prédéterminés.

2. Toutefois, le contrat intelligent soulève un certain nombre de défis *philosophiques et sociaux*. Avant toute chose, il est important de préciser que ces nouvelles technologies reflètent une tendance actuelle où la société accorde aux algorithmes informatiques une présomption de supériorité sur le raisonnement humain. Cette supposition crée l'image d'une gouvernance de la société dominée par les données, où les codes et programmes informatiques sont privilégiés au détriment de l'interaction humaine et de l'arbitraire propre à l'être humain[4].

La préférence accordée aux programmes informatiques par rapport au raisonnement humain demeure dans l'exagération de la présomption de supériorité des algorithmes sur l'intelligence humaine, ces derniers étant perçus comme une forme de « *capacité intellectuelle* » censée surpasser celle de l'homme. Cependant, cela n'est pas tout à fait exact, car le contrat intelligent fonctionne en réalité de

---

[1] R. Stancu, *Evoluția contractului ca mijloc de transmitere a proprietății in 100 de ani de la Marea Unire*, Sesiunea anuală de comunicări științifice a ICJ, „Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire. Dimensiuni și tendințe", 20 aprilie 2018, București.

[2] G. Guelin, *Considérations sur les smart contracts*, Dalloz IP/IT 2017, p. 512.

[3] G. Tournier, *Babel ou le vertige technique*, Fayard, Paris, 1959, p. 104.

[4] A. Supiot, *La Gouvernance par les nombres*, Fayard, Paris, 2015, p. 216.

manière « *aveugle* », sans la capacité de manifester volonté ou jugement. Cela les disqualifie en tant que forme d'« *intelligence* », car par nature, les algorithmes contractuels ne sont que des outils conçus pour remplir des fonctions spécifiques, et non des entités dotées de réflexion ou de libre arbitre pour prendre des décisions indépendantes[5].

En observant l'utilisation pratique du contrat intelligent, nous constatons que l'automatisation des sanctions civiles par le biais des *smart contracts* conduit souvent à favoriser la partie la plus forte dans les rapports contractuelle « *B2b* », créant ainsi un déséquilibre manifeste. Par conséquent, la question d'une application juste et équitable de la responsabilité civile a été soulevée par la doctrine depuis 1929[6].

À titre d'exemple, nous pouvons mentionner le paramétrage de la sanction civile dans le logiciel qui exécute le contrat intelligent en faveur des créanciers ou des bailleurs. Le logiciel informatique peut toute simplement bloquer automatiquement l'accès du locataire à son logement en cas de retard de paiement du loyer, ou prélever des fonds sur le compte bancaire du garant sans qu'il soit nécessaire d'apporter la prouver devant le tribunal de la faute du débiteur. Or, ce type d'actions unilatérales ouvre la porte à l'arbitraire dans l'application de la justice.

La sécurité des opérations est l'argument classique en faveur du contrat intelligent. En éliminant les intermédiaires dans la relation contractuelle, tels que les notaires ou les avocats, cela instaure un sentiment de confiance au sein de la société[7].

En dépit de son aspect révolutionnaire, ce raisonnement n'est pas entièrement nouveau et doit être abordé avec réserve. Même si, d'un point de vue économique, l'élimination des intermédiaires peut sembler attrayante, la complexité des relations interhumaines montre que la fiabilité et la sécurité des systèmes informatiques qui supportent les contrats intelligents doivent être absolues. Toutefois, les conséquences des diverses « *pannes informatiques* » imposent une certaine réserve quant à la confiance accordée à ces nouvelles technologies[8].

Enfin, les débats autour du contrat intelligent sont souvent ancrés dans une idéologie très libérale[9], qui milite en faveur de la thèse selon laquelle le seul droit applicable devrait être le code informatique.

Bien que le contrat intelligent puisse offrir une efficacité accrue en réduisant les coûts, en automatisant l'exécution des clauses, il faut avoir à l'esprit l'impact potentiel que cette nouvelle technologie peut avoir sur les mœurs sociales et pratique juridique déjà existantes.

Bien que nous découvrions un nouveau monde en perpétuelle évolution où la technologie numérique est présente dans le quotidien de chaque être humain, une

---

[5] S. Abiteboul et G. Dowek, *Le temps des algorithmes*, Le Pommier, Paris, 2017, p. 8, p. 177 et s.

[6] A. Seche, *La morale de la machine*, éd. Édgar Malfère, Paris, 1929, p. 148.

[7] E. A. Caprioli, *La blockchain ou la confiance dans une technologie*, JCP 2016. 672.

[8] T. Verbiest, *Technologies de registre distribué (blockchain) : premières pistes de régulation*, RLDI, n° 129, 01/08/2016, n° III.

[9] C. Zolynski, *Fintech – Blockchain et smart contracts : premiers regards sur une technologie disruptive*, RD banc. fi n. 2017. Dossier 4, n° 8.

approche équilibrée et critique est impérative. Sans une attitude de veille proactive, il existe le risque d'une atteinte aux droits et libertés des parties par l'utilisation des contrats intelligents, causant un préjudice par la simple écriture d'une ligne de code dans un logiciel informatique.

3. Le contrat intelligent est place au premier plan des analyses juridiques par la technologie *blockchain*[10]. Alors que cet algorithme informatique porte le nom de « *contrat* », elle ne semble pas correspondre à la définition d'un accord de volonté en droit civil[11]. Comme mentionné précédemment, ce qui prétend être un contrat intelligent est plutôt un logiciel informatique qui automatise l'exécution de certaines actions préconfigurées sans intervention humaine.

Le contrat intelligent fonctionne selon des conditions fixées d'avance, déclenchant automatiquement des transferts de valeur numérique ou d'autres obligations lorsque certains critères sont remplis. Déployés sur la plateforme *blockchain*, les logiciels permettent d'effectuer diverses transactions numériques sans qu'il soit nécessaire d'impliquer des tiers ou autorités pour les valider.

En effet, le défi auquel le juriste est confronté consiste à faire la distinction claire entre les *smart contrats* et les contrats « *fiat* ». Classiquement, le contrat suppose un accord de volonté entre les parties en amont. Pourtant, le contrat intelligent est un ensemble d'instructions programmées pour exécuter automatiquement des actions, telles que des paiements ou le transfert d'actifs numériques, lorsque certains paramètres sont validés.

C'est précisément le mécanisme d'auto-exécutions qui soulève des questions quant à la manière dont ils peuvent être intégrés dans le cadre juridique actuel.

En effet, les auteures ont classé les contrats intelligents en deux catégories principales, à savoir: *les contrats intelligents endogènes* et *les contrats intelligents exogènes*[12]. La caractéristique des contrats endogènes est que les informations sont directement stockées dans la *blockchain*, tandis que les contrats exogènes, pour qu'ils puissent fonctionner, ont besoin d'accéder des données extérieures à *la blockchain*.

Par rapport aux contrats intelligents endogènes, les contrats intelligents exogènes présentent davantage des vulnérabilités. En effet, l'échange d'informations avec d'autres réseaux et bases de données ouvre de nouvelles possibilités d'automatisation et de simplification des transactions, mais laisse la porte ouverte à l'erreur en raison des limites du système dans la vérification et la validation des conditions nécessaires à l'exécution du contrat.

L'exécution des obligations contractuelles ou légales à travers les algorithmes contractuels représente un autre défi à surmonter pour le professionnel du droit. À titre d'exemple, la machine peut automatiser le transfert d'informations obligatoires

---

[10] R. Stancu, *The Notions of Blockchain and Smart Contract from the Point of view of the Intellectual Property Right*, EIRP Proceedings, vol. 13/2018.

[11] Art. 1101 du C.civ. : «*Le contrat est un accord de volontés entre deux ou plusieurs personnes destinées à créer, modifier, transmettre ou éteindre des obligations*».

[12] G. Cattalano, *Smart contracts et droit des contrats*, AJ contrat 2019 p. 321

dans la phase des pourparlers, ainsi que garantir la conformité de la relation contractuelle avec certaines dispositions légales telles que le Règlement Général sur la Protection des Données (RGPD)[13]. Ainsi, le risque de négliger une diligence par un des cocontractants sera réduit à néant.

Toutefois, il peut s'avéré que l'intégration d'obligations légales dans le code informatique d'un contrat intelligent présente des défis importants, notamment lorsqu'il s'agit de respecter les droits fondamentaux ou de faire appliquer des principes juridiques complexes.

En conclusion, le contrat intelligent, bien qu'innovants et promettant efficacité et sécurité, soulèvent des défis juridiques, philosophiques et éthiques. L'automatisation des opperations et des sanctions peut créer des déséquilibres entre les parties avec le risque de favoriser la partie la plus forte. En outre, même si les intermédiaires dans les rapports contractuels, tels que les notaires ou les avocats, impliquent un coût supplémentaire pour les parties, ils ont toutefois pour rôle de veille à un rapport contractuel équitable en garantissant la validité du contrat avec leur responsabilité professionnel.

De plus, l'idée de la supériorité des algorithmes sur l'intelligence humaine est remise en question, car ces contrats exécutent des actions sans jugement ou volonté. Bien que porteurs de nouvelles opportunités, ils doivent être intégrés avec précaution dans les cadres juridiques pour garantir la protection des droits des parties[14].

II. L'autonomie de la volonté et les différentes théories de la formation du contrat

1. Issue de la philosophie individualiste des Lumières du XVIIIe siècle[15] et du libéralisme économique[16], l'autonomie de la volonté est le principe fondamental du droit des contrats[17]. Ce principe met en avant trois notions clés dans le droit, à savoir la liberté contractuelle, la force obligatoire des contrats ainsi que leur effet relatif[18]. En outre, lors de la conclusion du contrat, l'autonomie de la volonté s'exprime tant sur le fond de la naissance du rapport obligationnel entre les parties, que sur la forme que peut avoir le rapport contractuel[19].

Primo, sur le plan substantiel, l'autonomie de la volonté s'exprime par la liberté de contracter ou de ne pas contracter. Ainsi, aucune partie n'est contrainte de

---

[13] J. Deroulez, *Blockchain et données personnelles. Quelle protection de la vie privée ?*, JCP 2017. 973

[14] R. Stancu, *Critica contractului inteligent. O scurta analiză a algoritmilor contractuali*, SCJ n°3/2024, Bucarest (Roumanie).

[15] P. Malinvaud, D. Fenouillet, M. Mekki, *Droit des obligations*, 17e éd., LexisNexis, Paris, 2023, p. 59.

[16] F. Chenede, Y. Lequette, P. Simler, F. Terre, Droit civil. Les obligations, 13e éd., Dalloz, Paris, 2022, p. 33.

[17] R. Stancu, *Formarea contractelor in dreptul european. Dreptul german*, Revista de drept comercial nr. 7 et 8/2010, Bucarest (Roumanie).

[18] F. Chenede, Y. Lequette, P. Simler, F. Terre, *op. cit*, p. 33.

[19] *Idem*.

conclure un contrat, chacune étant libre de refuser de s'engager dans une relation contractuelle. Ensuite, il revient aux parties, par leur libre arbitre et en concorde, de fixer les obligations qu'elles souhaitent assumer. Enfin, toute partie a la plaine liberté de choisir leur cocontractant.

Secundo, sur le plan formel, l'autonomie de la volonté se manifeste à travers le principe du consensualisme, selon lequel le simple consentement des parties suffit à créer un engagement contraignant (*solus consensus obligat*), sans qu'il soit nécessaire de respecter une forme spécifique. Toutefois, en pratique, le formalisme a évolué. Nous distinguons un formalisme direct, où certains contrats doivent être rédigés par écrit sous peine de nullité, et un formalisme indirect, qui vise des objectifs précis sans être imposé sous peine de nullité, comme c'est le cas avec la formalité de l'enregistrement[20].

En supplément de la liberté contractuelle et du consensualisme, la liberté de négocier est un autre principe qui dérive de l'autonomie de la volonté et trouve application dans la phase précontractuelle[21]. Sous le parapluie ce principe les parties jouissent de la liberté d'initier des pourparlers et de les interrompre à tout moment. Elles ont également le droit de mener des négociations parallèles avec d'autres partenaires potentiels[22].

Classiquement, le contrat repose entièrement sur l'autonomie de la volonté des parties, qui elle-même découle de la liberté naturelle des individus. De cette liberté naissent toutes les obligations auxquelles les parties ont librement consenti à se soumettre. En revanche, elles ne peuvent être tenues à des obligations qu'elles n'ont pas librement consenties.

Bâtie sur les piliers de l'économie libérale, l'autonomie de la volonté donne aux parties l'occasion de s'engager dans un rapport contractuel aux conditions les plus équitables et avantageuses pour elles. L'utilité sociale est ainsi garantie par le libre échange entre la demande et l'offre, favorisant une production optimale et des revenues compétitives[23].

Toutefois, l'autonomie de la volonté, en tant que principe fondamental dans la conclusion du contrat, est remise en question par une partie des auteures contemporains[24]. Ainsi, une partie de la doctrine jugent ce principe équivoque et le perçoivent comme un pouvoir souverain concurrente à la loi et à l'intérêt général.

Néanmoins, à la lumière de l'esprite du texte du Code civil[25], les règles qui gouvernent la validité et les effets des contrats trouvent leurs racines dans l'équité,

---

[20] *Ibid.*, p. 63, n° 81.

[21] R. Stancu, « *Natura juridica si efectele promisiunii bilaterale de a contracta sub conditia obtinerii unui imprumut* », Revista Dreptul nr. 8 et 9/2009, Bucarest (Roumanie).

[22] R. Stancu, « *La bonne foi précontractuelle et la responsabilité civile. Regard comparatif* », SCJ n°4/2015, Bucarest (Roumanie).

[23] J.-L. Aubert, J. Flour, E. Saveaux, *Droit civil. Les obligations. 1. L'acte juridique*, 18e éd., Sirey, Paris, 2024, p. 84.

[24] J. Ghestin, G. Loiseau, Y.-M. Serinet, « *La formation du contrat. Le contrat – Le consentement* », în J. Ghestin (*dir.)*, Traité de droit civil, t. I, 4e éd., LGDJ, Paris, 2013, p. 159 et s. ; B. Starck, H. Roland, L. Boyer, *Droit civil. Les obligations. 2. Contrat*, 6e éd., Litec, Paris, 1998, p. 7 et s.

[25] R. Stancu, « *Formarea contractelor in dreptul european. Dreptul francez și belgian* », Revista de drept comercial nr.5/2010, Bucarest (Roumanie).

la justice et le droit naturel. Les frontières à l'autonomie de la volonté, telles que l'exigence de respect de l'ordre public et des bonnes mœurs, sont aussi perçus comme des limites naturelles. Par conséquence, le Code civil ne fait que réaffirmer l'idée directrice selon laquelle la volonté des parties est source unique des obligations.

Il faut mentionner que l'autonomie de la volonté, fondement de toute obligation, peut donner l'impression d'un individu déconnecté de son milieu. Or, en tant qu'*homo socialis*, l'individu doit se respecter les normes de la cité[26]. Dans ce contexte, la volonté a pour fonction d'organiser les relations entre les membres de la société, et le contrat sert ainsi d'interface entre les volontés de toutes les parties contractantes. L'accomplissement de cette fonction n'est réalisable que dans un espace et pour une durée définis par la loi. Par abstraction, le contrat se transforme en un « *microcosm*e » [27] où chaque partie poursuis ses propres intérêts tout en contribuant, dans la même mesure, à l'intérêt général.

Au fil du temps, la subjectivité des caractères humaines a fait surface, et certaines parties ont profité de leur position de force, compromettant ainsi l'intérêt général. Bien que les parties doivent rester libre, leur volonté ne peut être totalement dominante. Certes, si l'autonomie de la volonté demeure le principe directeur du rapport contractuel, elle doit être encadrée par des règles fermes lorsque celle-ci ne parvient pas à équilibrer correctement les intérêts particuliers avec l'intérêt général[28].

2. En cherchant des alternatives au « *dogme de l'autonomie de volonté* »[29], les auteures ont élaboré et proposé de nouvelles théories sur le mécanisme juridique de la formation du contrat. Inspirés par divers systèmes économiques et philosophiques, les nouveaux courants de pensée ont placé notion de la « *loyauté* » au cœur de leurs réflexions. Ainsi, nous assistons à l'émergence du principe de la bonne foi contractuelle comme contrepoids de l'autonome de la volonté.

En outre, à partir de la deuxième moitié du XXe siècle, les concepts de droit propres aux systèmes civilistes français et allemand ont décliné au du système juridique américain[30]. Ainsi, les principes relatifs au contrat proposés par les droits française et allemande[31] ont été considéré obsolètes et qualifiés d'« *anti-théorique* »[32].

D'ailleurs, Richard POSNER va même jusqu'à prédire que le temps du droit en tant que discipline autonome, isolée des autres sciences sociales, est révolu[33]. Par

---

[26] B. Starck, H. Roland, L. Boyer, *op. cit.*, p. 7.

[27] R. Demogue, *Traité des obligations en général*, t. VI, Librairie Arthur Rousseau, Paris, 1932, p. 457.

[28] J.-L. Aubert, J. Flour, E. Saveaux, *op. cit.*, p. 91.

[29] M. Cumyn, *La validité du contrat suivant le droit strict ou l'équité : étude historique et comparée des nullités contractuelles*, LGDJ, Paris, 2002, p. 134.

[30] M. Ugo, «*Why the Wind Changed: Intellectual Leadership in Western Law*», American Journal of Comparative Law, 4/1994, p. 195–218.

[31] A.-J. Arnaud, *Les juristes face à la société du XIXe siècle à nos jours*, PUF, Paris, 1975.

[32] A.N. Hatzis, *The Anti-Theoretical Nature of Civil Law Contract Scholarship and the Need for an Economic Theory*, rapport, SSRN, 2000, p. 10.

[33] R.A. Posner, «*The Decline of Law as an Autonomous Discipline : 1962–1987*», Harvard Law Review, vol. 100, 1987, pp. 761–780.

conséquent, de nouveaux concepts tels que le néolibéralisme, l'utilitarisme et le solidarisme méritent d'être approfondis.

Dans la perspective anglo-américaine, le contrat symbolise la manifestation des volontés des individus considérées comme des libres, égaux et responsables. Une fois la volonté des parties englobé dans les articles du contrat, un ordre entre les cocontractants sera institué, sans porter atteinte à l'ordre public. Par ailleurs, le juge n'a pas lieu d'intervenir ni lors de sa formation, ni dans son contenu.

Le néolibéralisme anglo-américain personnifie le contrat comme l'expression du droit subjectif. En effet, ce paradigme confère aux parties une liberté presque sans limite dans la manière dont elles conduisent les pourparlers et cadrent l'objet de leur convention. Leur volonté devient la source exclusive des obligations, tandis que la loi joue un rôle accessoire, en fournissant aux cocontractants les outils juridiques nécessaires pour exercer leur liberté.

Le droit positif et les perspectives récentes sur le rapport contractuel ont conclu qu'une liberté absolue accordée aux parties n'est pas envisageable[34]. Plus précisément, il a été souligné que la volonté des parties n'est pas la source de la force obligatoire, mais que c'est bien le droit objectif qui en est à l'origine[35]. Dans cette approche, l'accord des volontés représente seulement une étape nécessitée à la formation du contrat[36], une procédure spécifique de création d'effets de droit[37].

Selon la théorie de Kelsen, un contrat n'aura une force obligatoire que si une règle de droit de rang supérieur permet aux parties de créer une règle de rang inférieur[38]. Les auteurs français ont interprété cette théorie en affirmant que le législateur, en tenant compte du droit objectif qui le transcende, devrait valider un contrat que s'il est utile et juste[39]. En d'autres termes, la force obligatoire d'un contrat est conditionnée par son utilité de qu'il soit juste.

Classiquement, l'utilité du contrat était définie de manière abstraite[40], s'appuyant sur son intangibilité du contrat et garantissant ainsi la sécurité du créancier. Aujourd'hui, l'utilité est appréhendée *in concreto* et avec effets synallagmatique pour toutes les parties. Son rôle est d'être un instrument qui facilite le transfert de biens et de prestations.

Le concept d'« *utilité* » peur revêtir deux sens[41]. D'une part, le terme fait référence à l'utilité spécifique pour l'une des cocontractants et, d'autre part, il peut représenter l'utilité publique, étroitement liée à l'intérêt général[42].

---

[34] J. Ghestin, «*Le contrat en tant qu'échange économique*», Revue d'économie industrielle, vol. 92, 2000, p. 87.

[35] J. Ghestin, *«L'utile et le juste dans les contrats*», Archive philosophique du droit, t. 26, Sirey, Paris, 1981, p. 35.

[36] J. Ghestin, G. Loiseau, Y.-M. Serinet, *«La formation du contrat. Le contrat – Le consentement* », *op. cit.*, p. 193.

[37] J. Ghestin, «*Le contrat en tant qu'échange économique*», *loc. cit*., p. 87.

[38] H. Kelsen, «*La théorie juridique de la convention*», Archives de philosophie du droit, t. XIII, Sirey, Paris, 1940, p. 33.

[39] J. Ghestin, *Traité de droit civil. La formation du contrat, op. cit.*, p. 198.

[40] J. Bentham, *Traité de législation civile et pénale*, Dalloz, Paris, 2010, p. 10.

[41] J. Ghestin, *op. cit*., p. 203.

[42] J. Bentham, *op. cit*.

In genere, le contrat est un outil de circulation de capitaux bénéfique pour la société. C'est à ce titre que la loi intervient pour prévenir les abus potentiels des parties. Il s'impose toutefois de conférer des effets juridiques à l'accord des volontés, permettant ainsi aux parties de manifester une liberté maximale lors de la conclusion et de l'exécution du contrat. Cela ne signifie pas pour autant que l'autonomie de leur volonté soit absolue[43].

Comme déjà évoqué, la pensée traditionnelle repose sur le principe « *qui dit contrat, dit juste* » du philosophe Fouillé. Ainsi, la force obligatoire du contrat trouve sa force dans l'autonomie de la volonté, car les êtres humains sont tous égaux. En les plaçant sur un pied d'égalité, les parties sont en position de conclure un contrat qui satisfait au mieux leurs intérêts. En conséquence, le contrat, fruit de la volonté réelle des cocontractants, ne peut être que juste.

Pourtant, cette affirmation a suscité de nombreuses critiques, la principale reposant sur l'idée que le contrat est juste uniquement parce que les parties sont égales. Or, il existe une différence entre l'égalité en droit et l'égalité dans les faits[44]. Vu la relativité de l'être humaine, chaque cocontractant possède ses propres atouts et faiblesse, et, de tout temps, le plus fort a su imposer sa volonté.

D'après la doctrine, le simple fait de consentir à la conclusion d'un contrat ne signifie pas que celui-ci soit nécessairement juste. Il existe uniquement une présomption quant son caractère d'être juste. Ce qui importe véritablement, c'est l'intérêt effectif que chaque partie y trouve. En effet, l'intérêt personnel est le moteur de leur volonté de s'engager[45] et représente « *le motif originel de l'établissement de la justice* »[46].

En conclusion, l'accord des volontés constitue une éléments subjectif essentiel dans le paradigme utilitariste de la conclusion et de l'exécution du contrat. Il a seulement le rôle de produire des effets juridiques. L'utilité de contrat et son caractère juste se sont les deux piliers objectifs qui confèrent au contrat sa force obligatoire.

3. Suite aux crises économiques des années 2000, une nouvelle théorie relative à la formation du contrat a émergé, à savoir « *le solidarisme contractuel* »[47].

Le « *solidarisme* » est une philosophie politique et sociale née fin du XIXème, début du XXème siècle[48]. Fortement influencé par l'apparition de la sociologie à la

---

[43] J. Ghestin, « *La notion du contrat* », D. 1990, chron. 27, p. 149

[44] B. Lefebvre, «*La justice contractuelle : mythe ou réalité ?*», Les Cahiers de droit 1/1996, vol. 37, p. 20.

[45] J. Ghestin, *loc. cit*., p. 97.

[46] D. Hume, «*De la morale*», în Traité de la nature humaine. Essai pour introduire la méthode expérimentale de raisonnement dans les sujets moraux, t. III, White-Hart, Londres, 1739, p. 37.

[47] L. Pop, «*Încercare de sinteză a principaleleor teorii referitoare la fundamentele contractului, cu privire specială asupra teoriei autonomiei de voință și teoriei solidarismului contractual*», în L. POP, *Contribuții la studiul obligațiilor civile*, Universul Juridic, București, 2010, p. 291 et s.

[48] L. Bourgeoise, *Solidarité*, 3e éd., Librairie Armand Colin, Paris, 1902 ; C. Bougle, *Le Solidarisme*, éd. V. Giard & E. Brière, Paris, 1907 ; P. Mazet, «*Le courant solidariste*», în L. Grynbaum, M. Nicod (dir.), *Le solidarisme contractuel*, Economica, Paris, 2004, p. 13.

même époque[49] , le solidarisme insuffle au monde de droit l'idée que la société « *transcende celle des individus dont la liberté est nécessairement aliénée en raison de l'étroitesse des liens qui les y unissent* »[50].

Positionné à mi-chemin entre le socialisme et le libéralisme, le solidarisme substitue au concept du contrat librement conclu celui d'une société préalablement constituée, à laquelle les parties ne font que s'intégrer. En fusionnant avec cette société préexistante, les cocontractants deviennent ainsi les débiteurs envers les autres membres qui la composent[51].

La force obligatoire du contrat, dans le paradigme solidariste, n'a plus sa source dans la volonté des parties. En effet, c'est la régulation du contrat d'inspiration sociale qui lui confère la force[52]. Ainsi, c'est la société dans sa globalité qui détermine les critères de justice[53].

Il faut toutefois mentionner que la notion d'autonome de volonté n'est pas réduite à néant. Elle est simplement cadrée par des conditions sociales liées à l'existence d'un lien de solidarités entre les membres de la société[54]. Le leitmotive de la doctrine solidariste affirme que l'obligation issue de la volonté libre « *n'a de valeur que dans la mesure où elle correspond à cette coopération* » [55].

La théorie de solidarisme contractuelle ne cherche pas à marquer la fin du contrat, mais elle souhaite proposer une nouvelle manière de l'envisager. En soumettant la volonté des parties à un contrôle sociale[56], le solidarisme veut conjuguer d'une manière équitable l'intérêt générale de la société avec les intérêts particuliers des parties.

La doctrine commence néanmoins à remettre en question les solutions que la théorie néo-solidariste cherche actuellement à associer au solidarisme contractuel[57]. Ainsi, l'application du solidarisme dans la conclusion des contrats est restreinte à deux principes, la loyauté, qui donne la possibilité d'identifier les comportements préjudiciables aux intérêts légitimes des parties, et la fraternité, concept rejetée par l'arrêt *Baldus* en date du 3 mai 2000[58].

4. L'autonome de la volonté est également remise en cause paru une autre théorie qui porte le nom de *« fidéisme contractuel* ». Classiquement, il est affirmé que compte tenu des attribues de l'autonomie de volonté, les patients peuvent

---

[49] L. Mucchielli, *La découverte du social. Naissance de la sociologie en France*, Le découverte, Paris, 1998.

[50] C. Jamin, «*Plaidoyer pour le solidarisme contractuel* », în *Études offertes à Jacques Ghestin. Le contrat au début du XXIe siècle*, LGDJ, Paris, 2001, p. 445.

[51] L. Bourgeoise, *op. cit.*, p. 43.

[52] F. Alcan, *De la division du travail social*, 11e éd., PUF, Paris, 1986, p. 193.

[53] R. Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Pichon, Paris, 1901, p. 351.

[54] E. Gounot, *Le principe de l'autonomie de la volonté en droit privé. Contribution à l'étude critique de l'individualisme juridique*, thèse, Dijon, 1912, p. 23.

[55] R. Demogue, *Traité des obligations en général*, t. I, Rousseau & C., Paris, 1932, p. 19.

[56] C. Jamin, *loc. cit*., p. 449.

[57] P. Remy, *op. cit.*, p. 9.

[58] E. Savaux, *op. cit.*, p. 52.

librement décider de contracter ou de ne pas contracter, de fixer le contenu d'un contrat dans les limites imposées par l'ordre public et les bonnes mœurs, et d'exprimer leur volonté sous n'importe quelle forme[59]. Par conséquent, la volonté des parties est la source unique de l'obligation et de l'interprétation du contrat.

Selon Lalande, le fidéisme est défini comme « *la doctrine qui fait consister la foi dans la confiance en Dieu, par opposition à la croyance aux dogmes* »[60]. Transposé au domaine juridique, et notamment au droit des contrats, il deviendrait « *la doctrine qui fait consister la foi contractuelle dans la confiance du contractant* » [61]. Ainsi, la force obligatoire du contrat ne résulterait plus de la volonté des parties, mais davantage de la notion de confiance légitime.

En outre, le fidéisme contractuel s'oppose également au solidarisme contractuel. En effet, la thèse solidariste repose sur la notion de *bonne foi* prévue à l'article 1134, alinéa 3, du Code civil[62], tandis que la thèse fidéiste trouve ses fondements dans le concept d'autonomie de confiance légitime[63].

Il faut souligner que, par rapport à la théorie classique de la formation du contrat, où celui-ci se forme lors de la rencontre des volontés des parties, dans le paradigme fidéiste, le contrat est conclu au moment où naît le sentiment réciproque de confiance[64]. Ce sont donc l'engagement solennel du débiteur à tenir sa parole et la confiance du créancer envers ce dernier qui caractérisent les effets de leur contrat.

5. Enfin, à l'opposé des doctrines solidariste et fidéiste de la formation du contrat, il existe un courant contemporain qui interprète le droit des contrats à travers une nouvelle forme de volontarisme, appelée « *volontarisme social* »[65]. Cette théorie reste toujours axée sur la volonté des parties comme éléments essentiel de la conclusion du contrat, tout en intégrant l'aspect social, puisque les intérêts des parties sont organisés grâce à la force coercitive de la loi. La particularité du volontarisme social réside donc dans le fait que la volonté des parties est bornée entre l'intérêt général de la société et l'intérêts particulier de chaque cocontractant.

Les partisans de cette théorie plaident en faveur d'un volontarisme social qui attribue à la volonté un rôle principal par rapport aux théories de l'utilitarisme ou du solidarisme contractuel. En outre, contrairement à la thèse classique de l'autonomie de la volonté, elle refuse d'attribuer à la volonté un pouvoir normatif autonome, ne lui accordant qu'un pouvoir délégué par la loi[66]. Ainsi, la force obligatoire du contrat n'émane pas de la manifestation des volontés des parties, mais bien de la loi. La volonté est donc réduite à simple *instrumentum* par lequel la règle du droit encadre et oriente les comportements sociaux[67].

---

[59] G. Cornu, *Vocabulaire juridique*, 15e éd., PUF, Paris, 2024, p. 106.

[60] A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, vol. I, PUF, Paris, 2010, p. 349.

[61] A. Albarian, «*Le fidéisme contractuel*», RID comp. n° 4/2011, Bruylant, Bruxelles, p. 604.

[62] L'art. 1134, al. 3ème du C.civ. : «*Elles [les conventions] doivent être exécutées de bonne fo*i».

[63] A. Albarian, *loc. cit*., p. 616.

[64] E. Gounot, *Le principe de l'autonomie de la volonté en droit privé. Contribution à l'étude critique de l'individualisme juridique*, thèse, Arthur Rousseau, Paris, 1912, p. 162 et 163.

[65] J.-L. Aubert, J. Flour, E. Saveaux, *op. cit.*, p. 98.

[66] *Idem*.

[67] J.-L. Aubert, F.C. Dutilleul, *Le contrat. Droit des obligations*, 5e éd., Dalloz, Paris, 2017, p. 27 et s.

Conclusion

À la fin de notre analyse, nous pouvons conclure que l'étude de l'autonomie de la volonté à travers le nouveau prisme apporté par l'apparition des contrats intelligents montre une transformation profonde de la liberté contractuelle dans cette ère marquée par les nouvelles technologies. L'autonomie de la volonté est traditionnellement le fondement du droit des contrats, permettant aux parties de s'engager et de définir les termes de leur futur accord. Ainsi, l'individu est au centre du rapport contractuel, maître des effets juridiques qui résultent directement de sa propre volonté. Cependant, avec l'apparition des contrats intelligents, il devient tiers à son propre contrat, étant remplacé par des algorithmes informatiques qui reprennent ce rôle central.

Le contrat intelligent modifie ainsi radicalement la dynamique contractuelle. En promettant une efficacité et une sécurité renforcées grâce à l'automatisation des obligations, les parties deviennent quasi-inexistantes, tout en devant subir et assumer les conséquences des résultats produits par l'auto-exécutions des obligations. L'implémentation des algorithmes contractuels dans notre quotidien soulève donc des défis juridiques et éthiques majeurs.

Dans cette nouvelle technologie contractuelle, l'accord des volontés des parties ne représente plus un échange d'offre et d'acceptation, fruit d'une négociation cadrée par la bonne foi, mais se traduit en un langage de code informatique. La question évidente qui se pose est donc de savoir comment le consentement des parties peut se manifester à travers des lignes de code.

Cette mutation de l'autonomie de la volonté vers une exécution programmée interroge sur la place de la liberté dans le processus de l'algorithme contractuel, puisque les logiciels n'ont ni volonté ni libre arbitre. Ils ne font que suivre des paramètres définis en amont.

Ainsi, face à l'évolution implacable des nouvelles technologies, une réévaluation de la liberté contractuelle est plus que nécessaire. Motivé par la réduction des coûts, l'homme moderne semble renoncer à son autonomie, laissant carte blanche aux algorithmes. Or, ce choix mercantile, caractérisé par un raisonnement purement subjectif, doit être limité par une législation qui remet l'être humain au centre de la société, en préservant son autonomie de volonté.

DISCRIMINAREA ÎN MATERIE DE SALARIZARE
ROLUL JURISPRUDENȚEI

Dr. Dragoş-Lucian RĂDULESCU[*]

Abstract: *The legal institution of discrimination in matters of salary is particularized by the establishment of differentiations resulting from the application of different legal treatment to persons in comparable legal situations, contrary to the principle of legal equality. Salary discrimination can also be analysed from the perspective of recognising different legal situations resulting from the application of identical treatment, this time to persons who are not in comparable legal situations. Although the discrimination criteria have known limitations linked to the European regulatory mechanism, they have subsequently been interpreted differently in the national legal systems of the various Member States. The article analyses the potential normative discrimination in the field of civil servants'salaries, the European framework, as well as the national case law, from the point of view of the provisions of Law No. 153/2017 on the Salary of Staff Paid from Public Funds.*

Keywords: *Discrimination; Pay; European; National; Case Law.*

JEL classification: K31

Introducere

Se poate constata că, în domeniul legislativ dar și jurisprudențial se realizează o evoluţie privind reglementarea raporturilor juridice de muncă, dar și în ceea ce privește analizrea conceptului de discriminare în materie de salarizare.

În general, normele europene care vizau conceptul de discriminare conțineau criterii limitative, în special rasa, naţionalitatea, religia, evoluția în timp a conceptului de discriminare[1] determinând extinderii criteriilor aplicabile, precum și dezvoltarea de noi concepte alăturate discriminării directe și indirecte, de tipul victimizării sau hărțuirii, care aveau ca scop restrângerea drepturilor și libertăților anumitor persoane și nerecunoașterea principiilor imperative de egalitate. În acest sens, în analiza tehnică a inegalității de tratament nașterea prezumției a discriminării devine necesară și suficientă recunoașterii existenței faptei autorului și a scopului acțiunii sale, astfel că și o faptă neutră, aparent neraportată la criteriile legale impuse de legiuitor vizând discriminarea, devine nelegală în materie, în

[*] Conferențiar universitar, Universitatea Petrol și Gaze Ploiești, România ; dragosradulescu@hotmail.com

[1] Dima L., *Relații de muncă și industriale în Uniunea Europeană*, Editura C.H. Beck, București, 2012, p. 130.

DOI: 10.59277/SCJ.2024.4.03

condițiile în care conducea la restrângerea sau înlăturarea exercitării drepturilor persoanelor, diminuând astfel importanța criteriilor de discriminare prevăzute imperativ în lege, ca în cazul unei conduite discriminatorii directe.

Practic, conceptul de discriminare interesa protejarea drepturilor și libertaţilor fundamentale ale omului, drepturi recunoscute[2] politice, economice, sociale, ceea ce implica și extinderea sferei conceptului de la o simplă nerespectare a egalității generale la efectele de deosebire, excludere, restricţie sau preferinţă a drepturilor persoanelor aflate fie în situații comparabile, fie în situații juridice diferite, beneficiind de forme de tratament identice.

În cadrul raporturilor juridice de muncă, evoluția conceptului a vizat depășirea analizei tratamentului inegal din perspectiva unică a relației de subordonare între angajator și angajat, cu trimitere la ansamblul drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanelor[3], în condițiile în care un angajat devine perceput ca un titular de drepturi și nu numai un simplu factor de producție, cu implicarea aspectelor legate de protejarea demnității acestuia, oportunitățile în carieră sau statutul social.

Ca urmare, discriminarea în raporturile juridice de muncă se delimitează prin analiza inegalităților de tratament aplicate unor salariați aflați fie în situații comparabile din punct de vedere al atribuțiilor avute la locul de muncă, corespunzătoare posturilor ocupate, fie prin aplicarea unor tratamente identice în cazul unor atribuțiile nesimilare, ca forme directe[4] și vizibile de tratament diferențiat de natură subiectivă[5].

În materie de salarizare, nerecunoașterea criteriilor protejate precizate în cadrul actelor normative interne dar și internaționale[6], dar și încălcarea principiului egalității, poate fi întâlnită inclusiv ca formă a unei discriminări normative, aspect ce nu poate fi opus instituțiilor publice de către funcționarii publici victime a inegalității de tratament, asemenea cauze făcând obiectul deciziilor de interpretare unitară emise de Înalta Curte de Casație și Justiție.

Reglementări europene și naționale

Legislația europeană a parcurs un proces de evoluție în privința conceptului de discriminare, începând cu recunoașterea criteriilor vizând etnia, rasa, convingerile religioase și continuând cu egalitatea de gen[7], vârstă, dizabilitate sau salarizare, în principal prin intermediul[8] Tratatului de la Amsterdam[9], continuator

---

[2] Riach Peter A., Rich Judith, *Testing for racial discrimination in the labour market*, Oxford University Press, Cambridge Journal of Economics, vol. 15, no. 3, 1991.

[3] Cernat C., *Dreptul muncii. Ediția a V-a revăzută și adăugită*, Editura Universul Juridic, București, 2014, p. 51.

[4] Ţiclea, A., *Tratat de dreptul muncii*, Editura Universul Juridic, Bucureşti, 2005, p. 22.

[5] Ţiclea A, *Codul muncii*, Editura Universul Juridic, Bucureşti, 2015, p. 21.

[6] Popescu Andrei,*Dreptul internațional și European al muncii,* ediția 2, Editura C.H.Beck, București, 2008, pp. 340–341,

[7] Art. 141 TCE (Art. 157 TFUE).

[8] Dima L., *Dreptul muncii*, Editura C.H.Beck, București, 2017, p. 129.

al Tratatului privind Uniunea Europeană, acesta din urmă analizând[10] principiile demnității umane, libertății și democrației.

Ulterior, Directiva 2000/43/CE[11] cu privire la implementarea principiului tratamentului egal[12] între persoane, indiferent de originea rasială sau etnică și Directiva 2000/78/CE[13] de creare a unui cadru general egal privind raporturile de muncă au detaliat condițiile tratamentului nediferențiat, Directiva 2006/54/CE[14] unificând reglementările în domeniul legislației muncii și securității sociale[15], prin norme cu trimitere la egalitatea de tratament la încadrarea în muncă și aplicarea dreptului.

Sub acest aspect, Directiva nr. 2000/78/CE reglementează conceptul de hărțuire, formă de discriminare fundamentată pe criteriile[16] protejate și raportată la o acțiune împotriva unei anumite persoane pentru a crea în cazul acesteia a unui cadru intimidant, ostil, degradant ori ofensiv, acțiune apreciată în jurisprudență și ca o conduită a unui angajatori de a crea un mediu ostil în materie de salarizare[17], de exemplu prin neacordarea unei remunerații echivalente la doi salariați ce au atribuții similare.

În cadrul legislației naționale, legiuitorul a prevăzut discriminarea în materie salarizare în cadrul articolelor 5 și 6 din Codul muncii, acestea fiind coroborate cu dispozițiile articolelor 1 și 2 lit. e și i din Ordonanța nr. 137/2000 privind prevenirea şi sancţionarea tuturor formelor de discriminare, care constituie cadrul general[18], transpunând[19] în legislația națională dispozițiile Directivelor europene

---

[9] Art. 13 (19 din TUE) fundamentează Consiliul și Parlamentul de a lua „măsurile necesare în vederea combaterii oricărei discriminări bazate pe sex, rasă sau origine etnică, pe religie sau convingeri, pe handicap, vârstă sau orientare sexuală.

[10] Art. 2 din Tratatul privind Uniunea Europeană vizează respectarea demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, drepturilor omului, inclusiv minorităților, valori sunt comune ale societăților caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați.

[11] *Directiva 2000/43/CE* privind raporturile de muncă, accesul la bunuri, servicii sau beneficii sociale.

[12] Popescu R.R., *Dreptul muncii*, Editura Universul Juridic, București, 2014, p. 96.

[13] *Directiva 2000/78/CE* privind raporturile de muncă și discriminarea pe criterii de orientare sexuală, apartenență sau convingeri religioase, vârstă și dizabilități.

[14] *Directiva 2006/54/CE* a Parlamentului European și a Consiliului privind punerea în aplicare a principiului egalității de șanse și al egalității de tratament între bărbați și femei în materie de încadrare în muncă și de muncă.

[15] Ștefănescu I.T., *Tratat teoretic și practic de drept al muncii*, Editura Universul Juridic, București, 2010, p. 673.

[16] Criteriile aplicabile au în vedere rasa, naționalitatea, etnia, limba, religia, categoria socială, convingerile, genul, orientarea sexuală, apartenența la o categorie defavorizată, vârsta, handicapul, statutul de refugiat sau azilant, în condițiile în care nu sunt impuse limitări a considerării ca fiind aplicabile a unor noi criterii.

[17] Gâlcă C., *Drept comunitar al muncii. Transpunerea în dreptul muncii român*, Editura Rosetti Internațional, București, 2018.

[18] Athanasiu A., Vlăsceanu A.M., *Dreptul muncii. Note de curs*, Editura C.H.Beck, București, 2017, p. 27.

nr. 2000/43/CE[20] şi nr. 2000/78/CE[21], fiind astfel impusă recunoașterea principiului egalităţii și nediscriminării, dreptul la salariu egal și la remunerație echitabilă.

Pe de altă parte, în materie de hărțuire la locul de muncă, dispozițiile articolului 2 alin. 5 din O.G. nr. 137/2000 face trimitere doar la criteriul efectului[22], cu raportare la de creare a unui mediu intimidant, ostil, degradant ori ofensiv, spre deosebire de reglementarea regăsită în articolul 2 alin. 3 din Directiva nr. 2000/78/CE referitoare la necesitatea unui scop de lezare a demnității persoanei.

Norme aplicabile domeniului sănătății. Discriminarea normativă

În materie de salarizare, prezumția existenței faptelor de discriminare prin nerecunoașterea prevederilor legale în materie, respectiv prin încălcarea criteriilor protejate[23], poate fi analizată în cadrul instanțelor de judecată naționale competente, cu dreptul angajatorilor de a proba existența unor justificări rezonabile și obiective ale conduitei lor.

Pe de altă parte, putem identifica și în cadrul normativ intern în materie de salarizare existența unor norme contradictorii, care în final conduc la nerespectarea principiilor privind egalitatea, importanţa socială a muncii, ierarhizarea sau transparenţa în stabilirea remunerației, fiind astfel impuse diferențieri salariale discriminatorii fie între categoriile de personal, fie în cazul ocupării de funcții similare din cadrul aceleiași categorii profesionale, respectiv a aceleași familii ocupaționale. Sub acest aspect, facem trimitere la prevederile art. 6 pct. b și c din Legea nr. 153/2017[24], conform căruia sistemul de salarizare a fost reglementat în aplicarea principiului nediscriminării și a instituirii unui tratament egal cu privire la personalul din sectorul bugetar, în cazul prestării de activități similare și vechime egală în muncă, asigurând salarii de bază egale pentru o muncă cu valoare egală.

În domeniul sănătății, Hotărârea de Guvern nr. 144/2010[25], Ordinul nr. 1078/2010[26], precum și Legea nr. 95/2006 privind reforma în domeniul sănătății, conțin norme care pot fi raportate la materia nediscriminării. Sub acest aspect, în privința serviciilor publice deconcentrate ale Ministerului Sănătății, atribuțiile acestuia în materie de salarizare se regăsesc în articolele 2 alin. (1), 4 alin. (2) și 6 alin. 1 și 6 din O.M.S. nr. 1078 din 27 iulie 2010, HG nr. 144/2010.

Pe de altă parte, dispozițiile Legii nr. 153/2017 conține o potențială discriminare normativă în materie de salarizare, de exemplu în cazul serviciilor

---

[19] Popescu R.R., *Dreptul muncii*, Editura Universul Juridic, București, 2014, p. 99.

[20] *Directiva nr. 2000/43/CE*, ce vizează promovarea principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică.

[21] *Directiva nr. 2000/78/CE*, ce impune egalitatea de tratament în domeniul încadrării în muncă și ocuparea forței de muncă.

[22] *Idem*, p. 100.

[23] Popescu Andrei, *Dreptul internațional și European al muncii,* ediția 2, Editura C.H.Beck, București, 2008, pp. 340–341.

[24] Legea nr. 153/2017 privind salarizarea personalului plătit din fonduri publice.

[25] Hotărârea de Guvern nr. 144/2010 privind organizarea și funcționarea Ministerului Sănătății.

[26] Ordinul nr. 1078/2010 privind aprobarea regulamentului de organizare și funcționare și a structurii organizatorice ale direcțiilor de sănătate publică județene și a municipiului București.

publice deconcentrate ale Ministerului Sănătății. Astfel, la nivelul direcțiilor de sănătate publice județene salarizarea personalului este impusă diferențiat, pentru funcționarii publici conform Anexei VIII – Familia Ocupațională de Funcții Bugetare Administrație, iar pentru personalul contractual de specialitate, medici, asistenți, biologi, chimiști potrivit Anexei II – Familia Ocupațională de Funcții Sănătate și Asistență Socială, cu raportare la dispozițiile art. 11 alin. (1) din lege și în conformitate cu prevederile OMS nr. 9/06.01.2017[27], fiind introduse inițial diferențieri între funcționarii publici de conducere, de execuție și personalul contractual, în condițiile în care funcționarii publici cu funcții de conducere dobândeau un salariu chiar sub nivelul personalului contractual din aceeași instituție publică sau a funcționarilor de execuție subordonați. Ulterior, prin intermediul Legii nr. 79/2018[28] s-a realizat rectificarea parțială a tratamentului diferențiat între respectivele categorii, aplicabilă însă managerilor de spitale și nu a direcțiilor de sănătate publice, cuantumul salariului de bază al unui manager devenind cel puțin egal cu cel al directorului medical subordonat, în recunoașterea principiului ierarhizării.

De asemenea, discriminarea normativă poate fi regăsită și în cazul funcționarilor publici în cadrul direcțiilor de sănătate publică județene în contextul stabilirii salariului de baza la nivelul maxim de salarizare existent in plată, utilizat pentru aceleași funcții similare din cadrul aceleiași categorii profesionale sau familii ocupaționale, existent la nivelul Casei Naționale de Asigurări de Sănătate, în baza art. 5 alin. 3 și 4 din O.M.S. 1078/2010, personalul unei direcții fiind constituit inclusiv din personal medico-sanitar, auxiliar sanitar și contractual.

Prin OUG nr. 128/2023[29], coroborat cu art. 1 și 2 din Ordinul nr. 896/583/02.02.2024[30], a fost modificată și Anexa nr. VIII Cap. I lit. A pct. I din Legea-cadru a salarizării nr. 153/2017, referitoare la Familia ocupațională de funcții bugetare „Administrație", prin includerea personalului care face parte din cadrul direcțiilor de sănătate publică județene, funcționari publici, începând cu luna ianuarie 2024 drepturile salariale fiind stabilite conform.

Conform HG nr. 144/2010[31] și art. 1 din Anexa 1 la O.M.S nr. 1078/2010[32] direcțiile de sănătate publică județene constituie servicii publice deconcentrate, cu personalitate juridică, subordonate Ministerului Sănătății, reprezentând autoritatea de sănătate publică la nivel local. Potrivit art. 1 alin. 4 din OUG 19/2024 s-a

[27] OMS nr. 9/06.01.2017 emisă în baza Ordonanței de Urgență nr. 20/2016 din 8 iunie 2016 aprobată cu modificări și completări prin Legea nr. 250/2016.

[28] Legii nr. 79/2018 privind aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 91/2017 pentru modificarea și completarea Legii-cadru nr. 153/2017 privind salarizarea personalului plătit din fonduri publice.

[29] OUG nr. 128/2023 pentru unele măsuri referitoare la salarizarea personalului din învățământ și alte sectoare de activitate bugetară.

[30] Ordinul nr. 896/583/02.02.2024 privind asimilarea funcțiilor și a salariului de bază pentru personalul din cadrul direcțiilor de sănătate publică județene și a municipiului București.

[31] HG nr. 144/2010 privind organizarea și funcționarea Ministerului Sănătății.

[32] O.M.S nr. 1078/2010 privind aprobarea regulamentului de organizare și funcționare și a structurii organizatorice ale direcțiilor de sănătate publică județene și a municipiului București.

reglementat că începând cu drepturile salariale aferente lunii martie a anului 2024, prin derogare de la dispoziţiile art. 12 alin. 2 din Legea-cadru nr. 153/2017 salariile de bază pentru personalul din unităţile sanitare publice, altul decât cel prevăzut în anexa nr. II la Legea-cadru nr. 153/2017, precum şi pentru personalul din cadrul aparatului propriu al Ministerului Sănătăţii, se majorează cu 20% faţă de nivelul salariului de bază aferent lunii decembrie 2023 şi se acordă în 2 tranşe egale, începând cu luna martie a anului 2024, respectiv luna iunie a anului 2024.

Conform prevederilor art. 1 alin. 1 și 3 din OUG 19/2024[33] au beneficiat de modificări salariale conform Anexei 1, în două tranșe de la 01.03.2024 și 01.06.2024, numai personalul din categoria medico – sanitar și auxiliar sanitar din cadrul DSP-urilor, asimilați personalului din unitățile sanitare clinice, nu și funcționarii publici din aceste structuri.

Totodată, referitor la conținutul OUG nr. 19/2024, au fost majorate salariile de bază pentru personalul medical, medico sanitar și auxiliar sanitar din unitățile sanitare cu paturi, înlocuirea Anexei II din Legea nr. 153/2017 cu aplicare și personalului de specialitate medico-sanitar şi auxiliar-sanitar din direcţiile de sănătate publică judeţene și conform art.1 alin.4 începând cu drepturile salariale aferente lunii martie a anului 2024, prin derogare de la dispoziţiile art. 12 alin. (2) din Legea-cadru nr. 153/2017 salariile de bază pentru personalul din unităţile sanitare publice, altul decât cel prevăzut în anexa nr. II la Legea-cadru nr. 153/2017, precum şi pentru personalul din cadrul aparatului propriu al Ministerului Sănătăţii se majorează cu 20% faţă de nivelul salariului de bază aferent lunii decembrie 2023 şi se acordă în 2 tranşe egale, începând cu luna martie a anului 2024, respectiv luna iunie a anului 2024."

În acest sens, putem constata că articolele menționate anterior conțin norme posibil discriminatorii față de funcționarii publici din cadrul direcțiilor de sănătate publică județene, în condițiile în care și aceștia fac parte din categoria personalului din sănătate, care nu au fost menționați în lege, totodată nebeneficiind de majorarea de 20% de la 1 martie 2024, așa cum nu au beneficiat nici de majorarea de 5% de la 1 ianuarie 2024 prevăzută de OUG nr. 115/2023[34].

Menționăm că, funcționarii publici nu au beneficiat nici de majorarea cu 5% a salariului de bază brut stabilit în grila de salarizare conform Anexei VIII capitolul I lit. A pct. I lit. d) din Legea nr. 153/2017, aplicată de la 1 ianuarie 2024, procentaj prevăzut în OUG nr. 115/2023. Astfel, art. 1 alin. 2 din OUG nr. 115/14.12.2023 dispune că prin derogare de la prevederile art. 12 alin. (2) din Legea-cadru nr. 153/2017 privind salarizarea personalului plătit din fonduri publice, începând cu data de 1 ianuarie 2024, cuantumul brut al salariilor de bază/soldelor de funcţie/salariilor de funcţie/indemnizaţiilor de încadrare lunară de care beneficiază

[33] OUG 19/2024 privind unele măsuri referitoare la salarizarea personalului din sănătate, asistenţă socială şi alte sectoare de activitate bugetară.

[34] OUG nr. 115/14.12.2023 privind unele măsuri fiscal-bugetare în domeniul cheltuielilor publice, pentru consolidare fiscală, combaterea evaziunii fiscale, pentru modificarea şi completarea unor acte normative, precum şi pentru prorogarea unor termene.

personalul plătit din fonduri publice potrivit prevederilor legale în vigoare se majorează cu 5% faţă de nivelul acordat pentru luna decembrie 2023".

Potrivit art. III pct. 3 din OUG nr. 128/2023[35] salariile personalului din direcțiilor de sănătate publică județene sunt repoziționate la Anexa nr.VIII, la capitolul I litera A punctul I, devenind echivalente cu funcţiile publice de stat, stabilite în cadrul Ministerului Sănătăţii şi direcţiilor de sănătate publică judeţene. Pe de altă parte, conform art. VI din aceeași lege personalul bugetar care beneficiază de majorările prevăzute în OUG nr. 128/2023 nu intră sub incidenţa prevederilor art. I alin. (1) din OUG nr. 115/2023[36], cu excepţia situaţiei în care din aplicarea prevederilor prezentei ordonanţe de urgenţă rezultă o majorare a salariilor de bază mai mică decât procentul prevăzut la art. I alin. (1) din OUG nr. 115/2023, situaţie în care se aplică procentul de 5% la salariul de bază aferent lunii decembrie 2023".

Potrivit art. 1 alin. 4 din OUG nr. 19/2024[37] începând cu drepturile salariale aferente lunii martie a anului 2024, prin derogare de la dispoziţiile art. 12 alin. (2) din Legea-cadru nr. 153/2017, salariile de bază pentru personalul din unităţile sanitare publice, altul decât cel prevăzut în anexa nr. II la Legea-cadru nr. 153/2017, precum şi pentru personalul din cadrul aparatului propriu al Ministerului Sănătăţii se majorează cu 20% faţă de nivelul salariului de bază aferent lunii decembrie 2023 şi se acordă în 2 tranşe egale, începând cu luna martie a anului 2024, respectiv luna iunie a anului 2024, însă legiuitorul nu include și funcționarii publici din cadrul direcțiilor de sănătate publică județene, care nu sunt unități sanitare, făcându-se trimitere pentru majorare numai la personalului sanitar din cadrul DSP-urilor.

Astfel, OUG nr. 19/2024[38] face trimitere la art. 1 alin 3 și 4 la majorarea salariilor de bază pentru personalului de specialitate medico-sanitar şi auxiliar-sanitar din direcţiile de sănătate publică judeţene, neasimilând majorarea salariilor personalului din cadrul aparatului propriu al Ministerului Sănătăţii cu funcționarii publici din direcțiile de sănătate publice județene. Pe de altă parte, personalul din cadrul aparatului propriu al Ministerului Sănătății, pe lângă majorările de 5% de la 01.01.2024 prevăzute de art. 1, alin. 2 din OUG nr. 115/14.12.2023[39], a beneficiat și de majorările de 20%, în două tranșe de la 01.03.2024 și 01.06.2024, conform art. 1 alin. 4 din OUG nr. 19/2024, dar și de

[35] OUG nr. 128/2023 pentru unele măsuri referitoare la salarizarea personalului din învătământ și alte sectoare de activitate bugetară.

[36] OUG nr. 115/2023 privind unele măsuri fiscal-bugetare în domeniul cheltuielilor publice, pentru consolidare fiscală, combaterea evaziunii fiscale, pentru modificarea şi completarea unor acte normative, precum şi pentru prorogarea unor termene.

[37] OUG nr. 19/2024 privind unele măsuri referitoare la salarizarea personalului din sănătate, asistenţă socială şi alte sectoare de activitate bugetară.

[38] OUG nr. 19/2024 privind unele măsuri referitoare la salarizarea personalului din sănătate, asistenţă socială şi alte sectoare de activitate bugetară.

[39] OUG nr. 115/14.12.2023 privind unele măsuri fiscal-bugetare în domeniul cheltuielilor publice, pentru consolidare fiscală, combaterea evaziunii fiscale, pentru modificarea şi completarea unor acte normative, precum şi pentru prorogarea unor termene.

ultima majorare de 10% în două tranșe de 01.06.2024 și 01.09.2024, conform prevederilor art. 1, alin. 1 din OUG nr. 53/2024[40].

Ca urmare, interpretarea, în scopul eliminării discriminării normative, a fost realizată prin intermediul Deciziei nr. 80 din 11 decembrie 2023 a Inaltei Curți de Casație și Justiție, care în aplicarea unitară a prevederilor art. 6 lit. b) și c) din Legea-cadru nr. 153/2017[41] a stabilit că principiile nediscriminării şi egalității pot fi invocate pentru egalizarea la nivel maxim a salariilor de bază, cu luarea în considerare inclusiv a majorărilor recunoscute prin hotărâri judecătorești definitive, sub rezerva ca ele să aibă aplicabilitate generală la nivelul aceleiași categorii profesionale din cadrul aceleiaşi familii ocupaționale.

Concluzii

În anumite sisteme de drept, cum ar fi cel francez, egalitatea reprezenta o categorie a drepturilor constituționale, ulterior accesul nediscriminatoriu la orice funcții făcând obiectul unor legi speciale.

Pe de altă parte, deși legiuitorul a prevăzut legi speciale în sistemul de drept național, prin transpunerea normelor directivelor europene în materie, în domeniu salarizării Legea nr. 153/2017 conținea norme care determinau o inegalitate de tratament între salariați, care nu prefigurau o situație acceptată regăsită în cazul discriminării pozitive, ca element a unei practici neunitare.

Nu în ultimul rând, impredictibilitatea sau interpretarea neunitară a normelor în materie de salarizare, limitează posibilitatea victimelor unor potențiale fapte de discriminare de a le contesta, fiind astfel necesară interpretarea și aplicarea unitară a respectivelor norme la nivelul Înaltei Curți de Casație și Justiție.

Ca urmare, nerespectarea principiilor aflate la baza emiterii Legii nr. 153/2017, respectiv nediscriminarea, tratamentul egal în situații comparabile, acordarea de salarii egale pentru munca de valoare egală, prin atribuirea de salarii diferențiate funcționarilor publici în cazul ocupării de funcții similare din cadrul aceleiași categorii profesionale, respectiv a aceleași familii ocupaționale, echivalează cu apariția discriminării normative.

Recunoașterea cazurilor de discriminare normativă, în scopul aplicării unui tratament nediferențiat în materie de salarizare, aparține Înaltei Curți de Casație și Justiție, care în interpretarea și aplicarea unitară a normelor Legii nr. 153/2017 a stabilit că principiile nediscriminării şi egalității pot fundamenta egalizarea la nivel maxim a salariilor de bază, inclusiv a majorărilor recunoscute prin hotărâri judecătorești definitive, cu condiția ca acestea să se regăsească la nivelul aceleiași categorii profesionale din cadrul aceleiaşi familii ocupaționale.

---

[40] OUG nr. 53/2024 privind măsuri referitoare la salarizarea personalului din unele sectoare de activitate bugetară, precum și reglementarea unor aspecte organizatorice.

[41] Legea-cadru nr. 153/2017 privind salarizarea personalului plătit din fonduri publice.

REGIMUL EXONERATORIU ÎN CADRUL SISTEMULUI RO-TRANSPORT

Dr. Daniela CONSTANTIN-VOROVENCI[*]

Abstract: *At the legislative level, both through the Romanian Constitution and the special rules of legislative technique impose an obligation on the legislative authority, which must ensure that the legislative activity is carried out within the limits established in the Supreme Law. At the same time, the legislative activity must ensure the quality of the legislation. This presupposes that the rules of legislative technique and the general principles of law are fully respected. However, not infrequently, in tax law, we encounter a flagrant violation of the rules established in the Romanian Constitution, starting from the establishment, modification and elimination of taxes through Emergency Ordinances to the deficient drafting of a legal norm. An example of a violation of the general principles of law, especially the principle of legal certainty, is the exemption regime introduced in the Ro-transport system, an example that led us to conduct a rigorous study on this measure. The final goal of this study is to highlight the negative effects of the "legislator's" practice of legislating without observing the rules of legislative technique and the principle of legal security. This practice negatively affects the national budget and the public's perception of the legislator, particularly the Romanian Parliament, because the almost complete delegation of these powers has led to a significant and alarming erosion of the public's trust in the legislative power. In order to achieve this goal, the first part of the study aims to analyze the text of the law that regulates the exemption regime, followed closely by the identification of the beneficiaries of the measure, as well as the specific conditions that must be met by them, in order to identify the true intention of the legislator, which was the basis of the regulation of this measure. Because of the lack of clarity in the exemption regime, a correct interpretation of this measure can only be achieved based on the real intention of the legislator.*

Keywords: *Fiscal Law; Transparency; Clarity; Precision; Trust; The Principle of Legal Security; Legislative Technique.*

I. Considerații introductive

În ultima perioadă, „legiuitorul" fiscal ne-a obișnuit cu practica de a adopta dispoziții contrare atât normelor de tehnică legislativă cât și a principiului securității juridice. Nu au scăpat de această practică nici normele care reglementează instituția RO-Transport.

Într-un cadru general[1], măsura reprezintă *„un sistem creat special pentru lupta împotriva diverselor forme de fraudă și evaziune fiscală care pot apărea în domeniul transporturilor rutiere de mărfuri, pentru cei care aleg să efectueze livrări sau*

---

[*] Avocat, daniela.constantin@dcvlaw.ro

[1] A se vedea https://www.agerpres.ro/economic-intern/2024/04/26/bolos-sistemul-e-transport-este-creat-pentru-lupta-impotriva-fraudei-in-domeniul-transporturilor-rutiere-de-marfuri--1287768.

DOI: 10.59277/SCJ.2024.4.04

transferuri neoficiale, care duc la pierderi fiscale pentru stat și la distorsiuni în concurența corectă între companii. Prin intermediul RO e-Transport, autoritățile pot monitoriza în timp real mișcările de mărfuri pe drumurile naționale, identificând și investigând potențialele cazuri de nereguli sau de fraudă fiscală. În final, sistemul RO e-Transport reprezintă o componentă vitală din ecosistemul de modernizare și eficientizare a administrației fiscale pe care îl implementăm anul acesta", fiind animată astfel de un interes public general.

O analiză mai atentă asupra motivelor care au stat la baza emiterii Ordonanţei de Urgenţă nr. 41/2022 pentru instituirea Sistemului naţional privind monitorizarea transporturilor rutiere de bunuri RO e-Transport şi de abrogare a art. XXVIII din Ordonanţa de Urgenţă a Guvernului nr. 130/2021 privind unele măsuri fiscal-bugetare, prorogarea unor termene, precum şi pentru modificarea şi completarea unor acte normative[2], reliefează și motive de ordin bugetar, strâns legate de colectarea sumelor datorate bugetului de stat în cazul transporturilor de bunuri (*i.e*. TVA), în primă fază, a celor cu risc fiscal ridicat.

Ca orice act normativ imperfect, adoptat pe calea Ordonanțelor de Urgență și fără a fi respectate normele de transparență decizională, inclusiv actul normativ analizat a fost modificat, completat, corectat prin alte ordonanțe de urgență, respectiv OUG nr. 106/2022[3]; OUG nr. 132/2022[4]; OUG nr. 115/2023[5] și OUG nr. 43/2024[6].

Fără să intrăm în chestiunile legate de latura tehnică a măsurii, ceea ce ne-a atras atenția în mod special este regimul derogator de la cel sancționator. Mai exact, prin OUG nr. 43/2024 la art. 13 și 13^1 au fost introduse două alineate, după cum urmează:

La articolul 13, după alineatul (2) se introduce un nou alineat, alin. (2^1), cu următorul cuprins:

„***(2^1)*** *Prin excepţie de la prevederile alin. (2), pentru contravenţia prevăzută la alin. (1) lit. a), în ceea ce priveşte nerespectarea prevederilor art. 9 alin. (2), sancţiunea complementară a confiscării nu se aplică în cazul constatărilor rezultate din verificări ulterioare încheierii transportului rutier de bunuri, când acestea au fost înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective*".

La articolul 13^1, după alineatul (2) se introduce un nou alineat, alin. (2^1), cu următorul cuprins:

„***(2^1)*** *Prin excepţie de la prevederile alin. (2), pentru contravenţia prevăzută la alin. (1) lit. a), în ceea ce priveşte nerespectarea prevederilor art. 9 alin. (2) şi (3), sancţiunea complementară a confiscării nu se aplică în cazul constatărilor rezultate din verificări ulterioare încheierii transportului rutier de bunuri, când acestea au fost înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor*

[2] Publicată în Monitorul Oficial nr. 356 din 11 aprilie 2022.
[3] Publicată în Monitorul Oficial nr. 657 din 30 iunie 2022.
[4] Publicată în Monitorul Oficial nr. 957 din 30 septembrie 2022.
[5] Publicată în Monitorul Oficial nr. 1139 din 15 decembrie 2023.
[6] Publicată în Monitorul Oficial nr. 409 din 30 aprilie 2024.

contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective".

Potrivit regimului sancționator, reglementat în cadrul art. 13 alin. (2) din OUG nr. 41/2022, „*contravențiile prevăzute la alin. (1) lit. a) şi b) se sancţionează cu amendă de la 10.000 de lei la 50.000 de lei în cazul persoanelor fizice sau cu amendă de la 20.000 de lei la 100.000 de lei în cazul persoanelor juridice,* ***precum şi confiscarea contravalorii bunurilor nedeclarate****".*

Astfel că regimul derogator prezintă un interes deosebit pentru contribuabili, deoarece sancţiunea complementară a confiscării nu se aplică „*în cazul constatărilor rezultate din verificări ulterioare încheierii transportului rutier de bunuri, când acestea au fost înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective*".

Însă, la o analiză mai atentă, așa cum vom arăta în continuare, vom observa existența unor dificultăți majore în aplicarea regimului exoneratoriu și aceasta datorită textului de lege care nu este clar, putând fi calificat și drept discriminatoriu.

Cazurile cele mai frecvente sunt întâlnite în cazul transporturilor internaționale de bunuri, care nu prezintă un cod UIT la punctul de trecere a frontierei la intrarea în România dintr-un alt stat membru și cărora li se aplică sigiliul pentru achiziția intracomunitară ca urmare a constatării lipsei, în data și la ora menționate, a codului UIT, pe traseul spre utilizator.

Și aceasta întrucât doar utilizatorii sunt obligați să depună toate diligențele în vederea obținerii codului UIT, deși practica identifică foarte multe situații în care aceștia nu pot controla activitatea cocontractanților. De exemplu, o situație apare atunci când bunurile expediate sau transportate dintr-un stat membru în alt stat membru reprezintă o obligație a furnizorului, care nu cunoaște legislația națională și nici nu este obligat să o aplice. O altă ipoteză vizează cazul în care beneficiarul bunurilor din România a comunicat către furnizor toate informațiile necesare cu privire la obținerea codului UIT, precum și sancțiunile corespunzătoare, dar din diferite motive cel din urmă nu s-a conformat și a transportat bunurile spre România în lipsa codului UIT.

O altă ipoteză, care complică situația beneficiarului din România, este cea în care nici vânzătorul bunurilor, dar nici operatorul de transport rutier, nu informează cumpărătorul cu privire la ziua și ora începerii transportului bunurilor către România și nici nu pun la dispoziția acestuia documentele de transport necesare și astfel beneficiarul se află în imposibilitatea de a declara în sistemul RO e-Transport datele referitoare la transportul bunurilor până la momentul prezentării vehiculului în punctul rutier de trecere a frontierei la intrarea în România. Pentru această ipoteză se pot distinge mai multe situații: fie cumpărătorului i se solicită codul UIT la punctul de trecere a frontierei în România, fie codul UIT a fost solicitat de organul de control.

Un alt exemplu, vizează situația în care cumpărătorul din România transmite în termenul legal toate informațiile furnizorului, iar acesta din urmă le comunică, în funcție de politica companiei, către departamentul de logistică sau companiei de

transport. Din varii motive, societatea însărcinată cu transportul bunurilor nu transmite mesajul către conducătorul/șoferul mijlocului de transport, astfel încât cel din urmă trece frontiera cu România, din nou, în lipsa codului UIT.

În legătură cu modul de constatare și sancționare a faptei, apare o problemă de aplicare a sintagmei „*verificări ulterioare încheierii transportului rutier de bunuri*" cuprinsă în regimul derogator.

În primul rând, se impune să precizăm că, în opinia noastră, oprirea la punctul de frontieră sau imediat după trecerea acestuia a transportatorului de bunuri nu echivalează cu încheierea transportului. Astfel că, momentul desigilării bunurilor, care se efectuează la încheierea transportului de bunuri, la sediul utilizatorului, atrage după sine obligația organului de control, cu ocazia încheierii procesului-verbal de contravenție, de a verifica documentele justificative și de a constata, pe de o parte, concordanța, dintre bunurile identificate fizic și prezentate scriptic în documentele justificative, iar, pe de altă parte, de a stabili, existența sau nu a bunei-credințe a utilizatorului, pentru a stabili un eventual tipar de evaziune fiscală.

În al doilea rând, cazul descris mai sus nu este unic, procedurile instituite la nivelul administrației relevând și alte instrumente puse la dispoziția organului de control, în sensul că procesele verbale de constatare și sancționare a contravențiilor pot fi încheiate și în lipsă, chiar și ulterior încheierii transportului, menționându-se însă că fapta a fost constatată anterior, anume la momentul trecerii frontierei. Practica a sesizat că pentru astfel de cazuri organul de control, în lipsa unei obligații legale, nu manifestă niciun interes în a verifica în ce măsură bunurile au fost sau nu înregistrate în contabilitate.

Reținem așadar că, în pofida regimului mai favorabil contribuabilului față de regimul sancționator, în astfel de situații, organul de control consideră că nu se impun verificări ulterioare încheierii transportului rutier de bunuri, pentru a stabili în ce măsură bunurile au fost înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective, deoarece locul constatării faptei este cel în care **(i)** fie s-a aplicat sigiliul, **(ii)** fie din verificările efectuate din birou s-a constatat că la data trecerii frontierei, transportatorul nu deținea codul UIT.

Chiar de la prima vedere se observă o diferență de tratament dintre contribuabilii care se află situațiile mai sus indicate, dar care prezintă documente justificative care stau la baza înregistrării în contabilitate a bunurilor și categoria de utilizatori „mai norocoși", care sunt verificați la o perioadă ulterioară și care au avut posibilitatea să înregistreze bunurile în contabilitate.

Aceasta diferență de tratament apare din cauza lipsei de claritate și precizie a textului de lege analizat, pornind de la sintagma „***document justificativ care stă la baza înregistrării în contabilitate***", urmată îndeaproape de sintagma bunuri ***„înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective***".

În aceste circumstanțe, această lucrare încearcă să stabilească, adevărata semnificație a celor două sintagme, ocazie cu care vom demonstra că textul de lege analizat, deși impropriu din perspectiva normelor de tehnică legislativă, vizează ambele ipoteze descrise *supra.*

Pentru o analiză cât mai completă, vom porni de la identificarea noțiunii de „utilizator", care ar putea beneficia de acest regim exonerator. Ulterior, ne vom îndrepta atenția asupra domeniului contabilității, care reglementează regimul documentelor care stau la baza înregistrărilor în contabilitate, dat fiind că actul normativ nu definește noțiunea de „document justificativ", utilizat în cadrul acestei proceduri, pentru ca, în final, să încercăm să stabilim adevăratul sens al sintagmei „*când acestea au fost înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective*" în raport cu principiul proporționalității avut în vedere de legiuitor.

II. Categoriile de utilizatori ai sistemului RO-Transport

Potrivit dispozițiilor coroborate ale art. 8 și art. 8^1 din OUG nr. 41/2022, *obligaţia declarării în Sistemul RO e-Transport a datelor referitoare la transportul bunurilor cu risc fiscal ridicat, respectiv a celor referitoare la transportul internaţional de bunuri revine următorilor utilizatori:*

a) ***destinatarului înscris*** *în declaraţia vamală de import, respectiv* ***expeditorului înscris*** *în declaraţia vamală de export, în cazul bunurilor cu risc fiscal ridicat care fac obiectul operaţiunilor de import sau export, după caz;*

b) ***beneficiarului*** *din România, în cazul achiziţiilor intracomunitare de bunuri cu risc fiscal ridicat;*

c) ***furnizorului din România****, în cazul tranzacţiilor interne sau al livrărilor intracomunitare de bunuri cu risc fiscal ridicat, după caz;*

d) ***depozitarului****, în cazul bunurilor cu risc fiscal ridicat care fac obiectul tranzacţiilor intracomunitare aflate în tranzit, atât pentru bunurile descărcate pe teritoriul României spre depozitare sau pentru formarea unui nou transport din una sau mai multe partide de bunuri, cât şi pentru bunurile încărcate după depozitare sau după formarea unui nou transport pe teritoriul naţional din una sau mai multe partide de bunuri;*

e) ***operatorului economic****, pentru bunurile cu risc fiscal ridicat deţinute şi transportate între locul de încărcare şi locul de descărcare, situate pe teritoriul naţional;*

f) ***prestatorului de servicii din România*** *în cazul unor operaţiuni comerciale, reprezentând un non-transfer atât pentru bunurile descărcate pe teritoriul României pentru prestarea de servicii, cât şi pentru bunurile rezultate reexpediate în statul partenerului comercial;*

g) ***beneficiarului din România*** *în cazul unor operaţiuni comerciale reprezentând un nontransfer atât pentru bunurile expediate din România pentru*

prestarea de servicii într-un stat membru al Uniunii Europene, cât şi pentru bunurile rezultate reexpediate în România;

h) ***clientului din România*** *în cazul unor operaţiuni comerciale ce se subscriu regimului de stocuri la dispoziţia clientului în situaţia în care România este statul membru către care au fost expediate sau transportate bunurile, atât pentru bunurile descărcate pe teritoriul României, cât şi pentru bunurile livrate într-un stadiu ulterior după sosire, către altă persoană impozabilă din România sau în cazul în care bunurile respective sunt returnate în statul membru din care au fost expediate sau transportate iniţial;*

i) ***furnizorului din România*** *în cazul unor operaţiuni comerciale ce se subscriu regimului de stocuri la dispoziţia clientului în situaţia în care România este statul membru din care au fost expediate sau transportate bunurile, atât pentru bunurile expediate din România, cât şi în cazul în care bunurile respective sunt returnate în România.*

Așadar, contribuabilii care au dreptul să beneficieze de regimul exoneratoriu sunt persoanele care îndeplinesc calitățile și condițiile stipulate în textele de lege indicate *supra.*

III. Categoriile de documente justificative care stau la baza înregistrării în contabilitate.

În primul rând, însăși legea primară, respectiv Legea contabilității nr. 81/1991, astfel cum aceasta a fost modificată și completată, la art. 6 prevede la alin. (1) că „*orice operațiune economico-financiară efectuată se consemnează în momentul efectuării ei într-un document care stă la baza înregistrărilor în contabilitate, dobândind astfel calitatea de document justificativ*".

Așadar, după cum s-a reținut și în doctrină[7], „*documentul justificativ este acel document care se întocmește* ***în momentul*** *efectuării unei operațiuni economico-financiare; din perspectiva pertinenței mijloacelor de probă, «în momentul» înseamnă cât mai aproape de data «constatării» (uneori chiar ex propriis sensibus) efectuării operațiunii respective*".

Cu toate acestea, după cum arăta doctrina amintită „*dispozițiile art. 6 alin. (1) nu au valoare de definiție, deoarece, dacă am accepta că suntem în prezența unei definiții, ar însemna că orice document întocmit în momentul efectuării operațiunii, care a reprezentat baza înregistrării în contabilitate, este un document justificativ.*"

În al doilea rând, potrivit pct. 20 din Anexa nr. 1 la Ordinul Ministrului Finanțelor Publice nr. 2634/2015 privind documentele financiar-contabile[8], „*înregistrările în contabilitatea sintetică și analitică se fac pe bază de documente justificative, fie document cu document, fie pe baza unui centralizator în care sunt*

[7] Radu Bufan, *Regimul documentelor justificative în dreptul contabil și în dreptul fiscal*, articol disponibil pe https://www.juridice.ro/essentials/4428/regimul-documentelor-justificative-in-dreptul-contabil-si-in-dreptul-fiscal.

[8] Publicat în Monitorul Oficial nr. 910 din 09 decembrie 2015.

înscrise mai multe documente justificative al căror conținut se referă la operațiuni de aceeași natură și din aceeași perioadă, iar „*în cazul operațiunilor contabile pentru care nu se întocmesc documente justificative, înregistrările în contabilitate se fac pe bază de note de contabilitate care au la bază* ***note justificative sau note de calcul****, după caz*".

Totodată, OMFP nr. 2634/2015 reglementează distinct două categorii de documente, respectiv documentele justificative și documentele contabile. Documentele contabile[9] sunt registrele, jurnalele, fișele și notele, care servesc la prelucrarea, centralizarea şi înregistrarea în contabilitate a operaţiunilor economico-financiare **consemnate în documentele justificative**. Acestea pot fi întocmite manual sau prin utilizarea sistemelor informatice de prelucrare automată a datelor și care trebuie să cuprindă elemente cu privire la (i) *denumirea entităţii;* (ii) *data întocmirii documentului contabil;* (iii) ***felul, numărul şi data documentului justificativ****;* (iv) *sumele corespunzătoare operaţiunilor efectuate;* (v) *conturile sintetice şi analitice debitoare şi creditoare; (vi) semnătura persoanei responsabile cu întocmirea documentelor contabile.*

Mai departe, Anexa 2 la OMFP nr. 2634/2015 reglementează norme specifice de utilizare a documentelor financiar-contabile, Grupa a II-a și următoarele fiind dedicate documentelor justificative, după cum urmează:

Grupa II – „Mijloace fixe"

– BONUL DE MIŞCARE A MIJLOACELOR FIXE servește ca document justificativ de predare-primire a mijloacelor fixe între două locuri de folosinţă ale entităţii

– PROCES-VERBAL DE SCOATERE DIN FUNCŢIUNE A MIJLOACELOR FIXE/DE DECLASARE A UNOR BUNURI MATERIALE servește ca document justificativ de înregistrare în evidenţa magaziilor (depozitelor) şi în contabilitate.

Grupa a III-a – „Bunuri de natura stocurilor"

– NOTĂ DE RECEPŢIE ŞI CONSTATARE DE DIFERENŢE servește ca (i) document pentru recepția bunurilor aprovizionate; (ii) document justificativ pentru încărcare în gestiune și (iii) document justificativ de înregistrare în contabilitate.

Nota de recepţie şi constatare de diferenţe se foloseşte ca document de recepţie obligatoriu **numai în cazul:**

– bunurilor materiale cuprinse într-o factură sau aviz de însoţire a mărfii, **care fac parte din gestiuni diferite;**
– bunurilor materiale primite spre prelucrare, în custodie sau în păstrare;
– bunurilor materiale procurate de la persoane fizice;
– bunurilor materiale care sosesc **neînsoţite de documente de livrare**;
– bunurilor materiale care prezintă diferenţe la recepţie;
– mărfurilor intrate în gestiunile la care evidenţa se ţine la preţ de vânzare.

[9] Anexa 1, pct. 10 OMFP nr. 2634/2015.

În cazurile în care nu este obligatorie întocmirea NIR-ului, recepţia şi încărcarea în gestiune, după caz, şi înregistrarea în contabilitate se fac pe baza documentului de livrare care însoţeşte transportul (factura, avizul de însoţire a mărfii etc.).

– **BON DE PREDARE, TRANSFER, RESTITUIRE**, pentru produse finite, materiale refolosibile, semifabricate, materiale nefolosite) serveşte ca: (i) document justificativ pentru încărcare/descărcare în/din gestiune și (ii) document justificativ de înregistrare în contabilitate.

– **BON DE CONSUM** serveşte ca: (i) document de eliberare din magazie a materialelor; (ii) document justificativ de scădere din gestiune și document justificativ de înregistrare în contabilitate. Se întocmeşte pe măsura eliberării materialelor din magazie pentru consum.

În ceea ce privește factura, același act normativ reglementează reguli clare cu privire la natura acesteia, în sensul că:

„25. *Factura* ***este document justificativ care stă la baza înregistrării în contabilitate a operațiunilor economice.*** *Pentru operațiunile economice pentru care, conform prevederilor Codului fiscal, nu există obligația întocmirii facturii, înregistrarea în contabilitate a acestora se efectuează pe baza contractelor încheiate între părți și a documentelor financiar-contabile sau bancare care să ateste acele operațiuni, cum sunt: aviz de însoțire a mărfii, chitanță, dispoziție de plată/încasare, extras de cont bancar, notă de contabilitate etc., după caz.*

26. Toate operațiunile privind factura (întocmire, utilizare, arhivare, corectare, reconstituire) se efectuează conform prevederilor Codului fiscal și ale Normelor metodologice de aplicare a acestuia".

Din interpretarea dispozițiilor legale, rezultă că în situația în care Codul fiscal impune întocmirea unei facturi, înregistrarea în contabilitate se efectuează pe baza acesteia, iar pentru operațiunile la care nu există obligația întocmirii acesteia, înregistrarea în contabilitate se realizează în baza altor documente justificative, cum ar fi contractele încheiate între părți și a documentelor financiar-contabile sau bancare care să ateste acele operațiuni, astfel cum acestea sunt exemplificate în textul de lege.

Prin urmare, așa cum s-a reținut în doctrină[10], „*consecința acestui nou mod de reglementare, neechivoc și neinterpretabil* ***este că factura, și doar factura, este necesară în materia documentelor justificative pentru înregistrarea în contabilitate a operațiunilor de achiziție, ceea ce este evident în concordanță cu reglementarea Directivei TVA privind rolul facturii în deducerea TVA".***

Concluzionând, raportat la problema de drept analizată, reținem că, în analiza pe care organul de control urmează să o efectueze cu ocazia verificărilor ulterioare încheierii transportului rutier de bunuri, acesta este obligat să ia în considerare factura emisă de furnizor pentru marfa/materialele achiziționate, înregistrarea în contabilitate a acesteia nefiind condiționată de emiterea unui alt document justificativ sau contabil.

[10] *Idem* 7.

IV: Analiza sintagmei bunuri „*înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective.*”

Dacă avem în vedere principiul general de drept potrivit căruia o normă juridică trebuie interpretată în sensul său pozitiv, generator de efecte juridice, atunci este de natura evidenței că modalităţile juridice de interpretare a unei norme legale trebuie să aibă în vedere nu numai litera, ci şi spiritul legii, astfel încât rezultatul aplicării practice a normei juridice să fie cât mai aproape de finalitatea urmărită de legiuitor, care nu poate fi prezumat *ab initio* că îşi exercită rolul de legiferare în sensul negării atât a drepturilor şi libertăţilor fundamentale consacrate de Constituţie, cât şi a principiilor constituţionale.

Astfel, în limbajul normativ, aceleaşi noţiuni se exprimă numai prin aceiaşi termeni, iar dacă o noţiune sau un termen nu este consacrat ori poate avea înţelesuri diferite, semnificaţia acestuia în context se stabileşte prin actul normativ ce le instituie, în cadrul dispoziţiilor generale sau într-o anexă destinată lexicului respectiv şi devine obligatoriu pentru actele normative din aceeaşi materie.

Căutând intenția legiuitorului, din analiza notei de fundamentare a OUG nr. 43/2024[11] :

„*Totodată, din cazuistica existentă la nivelul structurilor de control s-au identificat anumite transporturi de bunuri cu risc fiscal realizate fără coduri* ***unice unde bunurile aferente acestora au fost înregistrate în documentele justificative și contabile ale contribuabililor în perioada de referință, iar impozitele și taxele datorate la bugetul de stat au fost declarate****. Prin urmare, cu luarea în considerare a esenței normei legale care vizează caracterul ilicit al operațiunilor economice/trasabilitatea bunurilor cu risc fiscal, respectiv neînregistrarea/ nedeclararea vădit ilegală a surselor de impozitare, aspect ce nu poate fi reținut în situația evidențierii surselor impozabile în evidența contabilă, chiar și fără codul unic de identificare (UIT****), se impune asigurarea unui echilibru just între interesele în concurs, respectiv păstrarea proporționalității sancțiunilor în raport cu gravitatea faptei, inexistența de coduri unice* **versus** ***înregistrarea sau neînregistrarea în evidențele contabile, ascunderea/ declararea materiei impozabile supusă monitorizării prin RO e-Transport*****”.**

Observăm că pentru păstrarea proporționalității sancțiunilor în raport cu gravitatea faptei, inexistența de coduri unice versus înregistrarea sau neînregistrarea în evidențele contabile, ascunderea/declararea materiei impozabile supusă monitorizării prin RO e-Transport, inițiatorul actului normativ a urmărit să reglementeze regimul derogatoriu numai pentru utilizatorii care au înregistrat bunurile în documentele justificative și contabile ale contribuabililor în perioada de referință, iar impozitele și taxele datorate la bugetul de stat au fost declarate**.**

[11] Nota de fundamentare a OUG nr. 43/2024, disponibilă pe https://gov.ro/ro/guvernul/procesul-legislativ/note-de-fundamentare/nota-de-fundamentare-oug-nr-43-30-04-2024&page=11.

Așadar, din interpretarea literală, s-ar putea susține că spre deosebire de categoria de utilizatori care beneficiază de regimul favorabil, deoarece au avut șansa să înregistreze în contabilitate bunurile achiziționate, cei care nu se află în aceiași situație (*i.e*. utilizatori care nu au înregistrat în contabilitate bunurile), deși fapta de a nu deține codul UIT este aceiași, nu se bucură de aceleași beneficii, aceștia neavând posibilitatea de a se bucura de prezumția de nevinovăție și totodată să-și dovedească buna-credință, dat fiind că urmărește combaterea comportamentului evazionist.

Mai departe, dacă analizăm și motivele care stau la baza OUG nr. 43/2024, se observă că acestea urmăresc „*asigurarea unui echilibru just între interesele în concurs, respectiv păstrarea proporționalității sancțiunilor în raport cu gravitatea faptei,* ***ținând cont de caracterul operativ al normei legale ce acționează pentru eliminarea riscurilor fiscale produse prin neînregistrarea în evidențele contabile a bunurilor transportate și având în vedere stabilirea în mod nediferențiat pentru toate aceste fapte****, independent de natura sau gravitatea lor, a sancțiunii contravenționale principale, în contextul completării normelor sancționatoare și ținând seama de perioada tranzitorie după care ar urma să fie aplicate sancțiunile contravenționale, pentru a oferi securitate juridică normei sancționatoare*”.

Așadar, intenția reală a legiuitorului a fost aceea de a stabili o proporționalitate a sancțiunilor ținând cont de scopul normei legale, anume acela de a elimina riscurile fiscale produse prin neînregistrarea în evidențele contabile a bunurilor transportate.

Or, câtă vreme legiuitorul impune ca această analiză să se realizeze **nediferențiat pentru toate faptele**, atunci putem susține că la data la care are loc controlul, ulterior finalizării transportului, pentru a respecta principiul proporționalității, organul fiscal este obligat să verifice documentele justificative și constatarea concordanței între bunurile declarate în documentele justificative și cele existente în mijlocul de transport și să stabilească în ce măsură utilizatorul bunurilor a intenționat „***ascunderea/declararea materiei impozabile supusă monitorizării prin RO e-Transport”.***

Și aceasta întrucât, utilizatorul, deși de bună-credință, în mod obiectiv, nu a putut să înregistreze bunurile achiziționate în contabilitate, așa cum cealaltă categorie privilegiată a reușit această operațiune, dată fiind perioada lungă de la data la care a avut loc fapta și până la controlul ulterior, dar deține documente justificative care stau la baza înregistrării în contabilitate (i.e. factura), iar în urma verificărilor efectuate de către organul fiscal se constată că bunurile menționate în documentele justificative sunt în concordanță cu cele existente fizic.

Astfel că a interpreta riguros textul de lege, în sensul că regimul exoneratoriu s-ar aplica numai în cazurile „norocoșilor” care nu au fost interceptați de organul control la data săvârșirii faptei, ci ulterior, deși cu toții îndeplinesc condițiile de fond impuse, anume acelea de a nu eluda obligațiile fiscale, ar însemna că legiuitorul înțelege să creeze un climat discriminatoriu între aceste categorii de utilizatori.

În ceea ce ne privește, sintagma „*înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective*” ar trebui să vizeze două situații, respectiv **(i)** cea în care contribuabilul nu deține un cod UIT, nu a înregistrat

bunurile în contabilitate din cauză că fapta a fost constatată imediat după desigilarea mijlocului de transport, dar deține documentele justificative care stau la baza înregistrării în contabilitate, există concordanță între bunurile existente faptic și mențiunile scriptice din documentele justificative și urmează că în perioada de referință să-și îndeplinească toate obligațiile contabile și fiscale ȘI **(ii)** cea în care fapta contribuabilului este constatată ulterior înregistrării în contabilitate și plăților impozitelor corespunzătoare.

De altfel, deși textul de lege este deficitar, apreciem că renunțarea legiuitorului la sintagma „*au fost înregistrate în documentele justificative și contabile ale contribuabililor în perioada de referință, iar impozitele și taxele datorate la bugetul de stat au fost declarate*”, din cadrul motivelor cuprinse în OUG nr. 43/2024, întărește convingerea că acesta a avut în vedere evitarea stabilirii unui regim discreționar și discriminatoriu în cadrul aceleiași categorii de contribuabili, fapt ce ar conduce în mod evident și la încălcarea dreptului unional primar.

În final, este de remarcat și că raportat la utilizarea în cuprinsul prevederilor criticate a unui limbaj juridic normativ inadecvat, care ar conduce la interpretări arbitrare, textul criticat este deficitar din punctul de vedere al tehnicii legislative, ceea ce conduce la încălcarea prevederilor art. 1 alin. (5) din Constituție, în componența privind calitatea legii.

Și, aceasta întrucât, pentru a fi respectată de contribuabili, legea, în special cea fiscală, trebuie să fie clară și precisă, astfel încât beneficiarii normei să fie în măsură să-și adapteze în mod corespunzător comportamentul și aceasta deoarece o lege clară și precisă nu trebuie interpretată, ci pur și simplu aplicată.

În concret, precizia și claritatea reglementărilor legale este un element integral al statului de drept și acționează atât în activitățile legale, cât și în cele de aplicare a legii ca o garanție necesară pentru protecția efectivă a drepturilor și libertăților constituționale. În acest sens, judecătorul constituant, în practica sa constantă, a statuat că legiuitorului îi revine obligația „***ca în actul de legiferare, indiferent de domeniul în care își exercită această competență constituțională, să dea dovadă de o atenție sporită în respectarea acestor cerințe***”[12]

Tocmai de aceea, dată fiind lipsa de claritate a normei juridice analizate, considerăm că se impune de *lege ferenda* modificarea acestui text de lege, în sensul de a se clarifica sintagma „***înregistrate în documentele justificative care stau la baza înregistrărilor contabile, precum şi în contabilitatea utilizatorilor, după caz, în perioada la care se referă operaţiunile respective***”, deoarece, deși textul de lege vizează în mod clar două ipoteze distincte si nu doua condiții cumulative (0132precum și”) , respectiv: **(i)** situația în care bunurile sunt înregistrate în documente contabile, adică există o concordanță între scriptic și fizic și **(ii)** situația în care documentele justificative sunt înregistrate în contabilitate, după modul în care aplică legea, organul de control pare că le confundă.

[12] Decizia Curții Constituționale nr. 183 din 2 aprilie 2014, publicată în M. Of. nr. 381 din 22 mai 2014, parag. 23.

Concluzii

Din cele ce preced rezultă fără îndoială că un act normativ adoptat fără respectarea normelor de tehnică legislativă și a principiilor care garantează drepturile contribuabililor, în special, principiul securității juridice, atrage după sine punerea în aplicare a unei măsuri arbitrare și discreționare, precum și a unui raport juridic profund disproporționat între autoritatea fiscală și contribuabil.

Nu ne pronunțăm asupra fondului măsurii, ci ne rezumăm în a concluziona, pornind de la interpretarea și aplicarea legii de către organul de control, că prin actul normativ analizat – unic la nivelul Uniunii Europene[13], sub aspectul stabilirii responsabilității doar în sarcina utilizatorilor din România, în pofida situațiilor prezentate, și a regimului sancționator fără a institui și posibilitatea acestora de a răsturna prezumția de vinovăție, înainte de aplicarea unei sancțiuni complementare (*i.e.* confiscarea contravalorii mărfii), deși într-un sistem democratic prezumția este de nevinovăție – s-a urmărit implementarea unui instrument menit să colecteze fonduri la bugetul de stat, sub aparența protejării unui interes public general, adică combaterea fraudei și evaziunii fiscale.

Suntem întrutotul de acord cu astfel de măsuri, însă acestea trebuie să respecte un just echilibru între interesul public și cel privat și să respecte drepturile contribuabililor, ceea ce, în cazul de față, nu este asigurat.

Reiterăm că adoptarea unor măsuri fără efectuarea unor studii de impact obiective și fără să se țină seama de mediul de afaceri, singurul în măsură să prezinte situațiile problematice care pot apărea în practică, atrage după sine implementarea unor măsuri neclare, lipsite de predictibilitate și, pe alocuri, inaplicabile, cu consecințe negative, în principal, asupra economiei naționale și, în special, asupra încrederii cetățenilor în autorități.

Nu în ultimul rând, considerăm oportun să subliniem că, deși legiuitorul posedă atributul de a reglementa dispoziții cu caracter pur național, în concordanță cu politica sa fiscală, nu trebuie pierdut din vedere că procedura de legiferare, trebuie să respecte, în primul rând, Constituția României, și, în al doilea rând, principiile generale de drept, recunoscute în sistemul nostru de drept, odată cu aderarea la Uniunea Europeană.

[13] În acest context, amintim că și în Ungaria este reglementat un sistem similar, însă regimul sancționator respectă principiul proporționalității și totodată oferă garanții concrete și eficiente contribuabililor.

REPERE PRIVIND VICTIMOLOGIA ÎN ROMÂNIA*

*Dr. Aura PREDA**

Abstract: *The article is structured in several sections, but it starts with Mendelsohn's biography and ideas as a premise for the Victimology in Romania. Another section is dedicated to specialized literature from Romania that refers to the ideas and classification proposed by Mendelsohn, but also, we continue with other works that address the topic specific to Victimology in order to design the context for the state of art of Victimology as a new discipline in our country. For this reason, we will research how the problematic of victims/victimization is covered in the university curriculum. Navigate on the website on the main faculties (law, psychology, sociology and social assistance). The last part points out some personal conclusions starting from the present and projecting a variant of the future*.

Keywords: *Victimology; Mendelsohn's personality; Clasification of Victims; Victimisation; Victims'protection; Victimization Surveys.*

Introducere

Așa cum se afirmă în literatura de specialitate, în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, s-au iscat discuții cu privire la includerea victimei în obiectul de studiu al criminologiei (ca fiind al patrulea concept specific)[1]. În acest sens, unele studii criminologice, mai ales, în cazul infracțiunilor contra persoanei și contra proprietății, au subliniat existența adeseori a unei legături/conexiuni/relații între infractor și victimă anterior infracțiunii. Asemenea antecedente ar trebui să fie avute în vedere într-un model cauzal complex. Astfel, s-a reproșat că studiile criminologice s-au concentrat prea mult asupra infractorului, în detrimentul studiului victimologic.

De aceea, în mai puțin de jumătate de secol aceste studii au luat o asemenea amploare, încât s-a ajuns treptat ca Victimologia să devină un capitol distinct al Criminologiei, ulterior fiind recunoscută ca disciplină interdisciplinară, de sine-stătătoare și predată ca atare în multe facultăți din Europa și lume, mai puțin în

---

* Articol elaborat în urma participării la cea de-a 24-a conferință a Societății Europene de Criminologie, desfășurată sub egida *Criminology goes EST* (Criminologia se orientează spre Est), 11–14 septembrie 2024, găzduită de Facultatea de Drept a Universității din București; prezentarea în limba engleză s-a numit *Landmarks about Victimology in Romania*.

* Conf. univ. dr. la Facultatea de Științe Juridice și Ştiinte Administrative, Universitatea „Spiru Haret" București; Cercetător ştiinţific grad III, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române; aurapreda7@yahoo.ro, aura.preda@icj.ro

[1] R.M. Stănoiu, *Criminologie*, ediția a VII-a, revăzută și adăugită, Editura Oscar Print, București, 2006, p. 25.

DOI: 10.59277/SCJ.2024.4.05

România, și mai puțin în cadrul facultăților de drept (deși există din ce în ce mai multe reglementări internaționale, europene, naționale care ar justifica includerea acesteia ca disciplină, cel puțin opțională, în cadrul programelor de învățământ – licență, masterate)[2].

În sprijinul celor afirmate vom argumenta, raportându-ne la ceea ce se întâmplă în afara țării noastre. Așadar, menționăm, în primul rând, reunirea eforturilor internaționale încă din 1973 pentru a organiza manifestări științifice internaționale în domeniul Victimologiei. Primul simpozion internațional a avut loc în Israel în anul 1973[3], ulterior în anul 1976 s-a organizat în USA. Aceste reuniuni au culminat cu anul 1979, când, cu ocazia simpozionului de la Munster (Germania) s-a înființat Societatea Mondială de Victimologie, prof. Hans Joachim Schneider fiind ales ca prim-președinte. Simpozioanele s-au desfășurat cu periodicitate din 3 în 3 ani[4]. În anul 2022, cel de-al 17-lea simpozion a avut loc la San Sebastian (Spania), cu tema ***Victimisation in a digital world: responding to and connecting with victims***[5]. Anul acesta, cel de-al 18-lea simpozion Internațional al Societății Mondiale de Victimologie (WSV) s-a desfășurat pe un alt continent, în Asia. Tematica acestui simpozion a fost „***Perspective juridice şi contemporane în victimologie şi asistenţa victimei***”, a avut loc în perioada 01–05 septembrie 2024 și a fost găzduit de Universitatea Națională de Științe Legale, Gandhinagar, Gujarat (India)[6].

1. Benjamin Mendelsohn

Victimologia din România este indispensabil legată de numele fondatorului Victimologiei, avocatul penalist roman cu origini evreiești, Benjamin Mendelsohn. În cele mai multe manuale și volume/articole științifice (din toată lumea) dedicate temei Victimologiei, cu autori foarte renumiți sau mai puțin cunoscuți, numele lui Benjamin Mendelsohn este întotdeauna menționat ca unul dintre pionieri[7], alături de cel al lui Hans von Hentig.

---

[2] A. Preda, *Protecția victimelor criminalității în România*, Curierul judiciar, Editura C.H.Beck, nr. 6/2022, p. 70.

[3] http://www.worldsocietyofvictimology.org/about-us/history-and-overview/

[4] 1982 – Tokyo, 1985 – Zagreb, 1988 – Jerusalem, 1991 – Rio de Janeiro, 1994 – Adelaide, 1997 – Amsterdam, 2000 – Montreal, 2003 – Stellenbosch, 2006 – Orlando, 2009 – Mito, 2012 – Haga etc.

[5] https://www.symposiumvictimology.com/

[6] https://www.worldsocietyofvictimology.org/wsv-2024/

[7] Jo-Anne Wemmers, *Victimologie. Une perspective canadienne*, Presse de l`Université du Québec, Québec, 2017, pp. 23–25; E. Fattah, *La Victimology – Science sociale ou travail social?,* Liege, 2022, p. 59; Caroline Villacampa Estiarte and others, *Introduction a la Victimologia*, Ed. Sintesis, Madrid, 2019, p. 28, p. 57; Roberta Bisi, *Vittimologia. Dinamiche relazionali tra vittimizzazione e mediazione*, Ed. Franco Angeli, Miano, 2004, p. 112, M. Baril, *L`envers du crime,* Ed. L`Harmattan, Paris, 2002, pp. 18, 24, 25; R. Cario, V*ictimologie – De l`effraction du lien intersubjectif à la restauration sociale*, vol.1, 3éme edition, L`Harmattan, Paris, 2006, pp. 29, 31, 35–36, 102, 116, 120–123, 131–132, 194; R. Gassin, S. Cimamonti and P. Bonfils, *Criminologie,* Ed. Dalloz, Paris, 2011, 7éme edition, p. 28; G. Lopez and S. Tzitzis, *Dictionaire des sciences criminelle,* Ed. Dalloz, p. 963–964; Gerard Lopez, *La Victimologie*, Ed. Dalloz, 2nd ed., 2014, p. 20; Anne-Blandine Caire, *Criminologie*, Ellipses Edition Marketing S.A., Paris, 2022, p. 110 etc.

În volumul intitulat *Criminologie clinică,* autorii Scripcaru and Astarastoae[8] au reținut urmatoarele: „*Victimologia a fost inițiată de avocatul român Benjamin Mendelsohn, care în anul 1947, prezintă lucrarea privind contribuția victimei în crimă la Societatea de psihiatrie, psihologie și medicina legala din Bucureşti. Ulterior, el îşi publică lucrările în reviste din Paris şi apoi emigrează în Israel, unde, deşi portar la Ministerul de Finanțe, nu renunţă la ideile sale despre victimologie, astfel încât, în 1973, organizează primul Congres de victimologie la Tel Aviv*".

Un alt autor care merită să fie menționat este George Basiliade, sociolog[9], care face următoarele aprecieri*:„B.Mendelsohn, criminologul israelian de origine română, creatorul «victimologiei» ca preocupare ştiinţifică relativ autonomă, consideră că analiza «victimei» ca subiect de cercetare nu trebuie să se limiteze la consecinţele pe care o anumită faptă a «altuia» le are asupra unei persoane, ci e necesar să se aibă în vedere vulnerabilitatea umanului în general, în prezenţa unor determinante exogene sau endogene*". *Este evident că, astfel înţeleasă,* „*victimologia*" *are o sferă de cuprindere mult mai mare decât relația victimă-infractor, depășind aria preocupărilor criminologice. Acesta este și sensul la care Mendelsohn se referă într-o scrisoare primită de noi[10] în anii '70 ai secolului trecut la Centrul de Cercetări pentru Problemele Tineretului. Vorbim despre o perioadă a comunismului când relațiile, fie ele și științifice erau cenzurate, dar sunt o dovada vie a interesului constant al specialiștilor români în acest domeniu*".

Lucrarea lui Ștefan Prună, intitulată sugestiv „*Victimizarea judiciară*"[11] alocă în capitolul II, "*Victimologia și analiza actului criminal*", mai mult spațiu ideilor lui Mendelsohn. Iată ce reține practicianul Prună: „*Dacă ținem cont că Mendelshon are origine română,este născut la București în 1890, a devenit avocat al noii discipline la sfârșitul anilor 40, putem spune că în România s-au pus bazele Victimologiei ca știință*"[12].

El susține că în ședința Societății Române de Psihologie din 1947, desfășurată la Spitalul Coltea, amfiteatrul din București, Mendelsohn definește comportamentul individual deviant, factorii sociali și interindividuali, semnificația și rolul unic al victimei într-un context specific comportamentului deviant, dar vorbește și despre interpretarea comportamentului victimei perceput de infractor, rolul agresorului și al victimei izolate, deschizând astfel o nouă cale în analiza științifică a infracțiunii, a criminalului și a victimei. În urma cercetărilor efectuate de Mendelsohn, s-a constatat că reacția victimei la fapta infracțională este dependentă de potențialul de receptivitate al victimei, diferit de la individ la individ, deoarece este condiționat de vârstă, de nivelul cultural și de inteligență, de aspectul bio-psihic, de gradul de

[8] Gh. Scripcaru and V. Astarastoae, *op. cit.*, p. 84

[9] https://www.romaniasociala.ro/neadevaruri-despre-centrul-de-cercetari-pentru-problemele-tineretului/

[10] G.Basiliade, *Criminologie comprehensive*, Bucureşti, Ed. Expert, 2006, pp. 846–847.

[11] S.Prună, *Victimizarea judiciară*, Ed. Ministerului Administrației și Internelor, 2003, pp. 57–58, pp. 63–64.

[12] *Idem*, p. 57.

familiarizare cu instinctele agresive. Într-o măsură mai mare decât von Hentig, Mendelsohn a subliniat rolul activ jucat de victimă în comiterea agresiunii. În lucrările sale, „*B. Mendelsohn a atras atenția asupra implicării victimei, cu intenția de a-l scuza pe agresor și de a da vina pe victimă. La începutul carierei sale, Mendelsohn a a fost influențat de Sigmund Freud, cu care a corespondat asupra unor idei criminologice*”[13]. Potrivit lui Prună, în lucrările publicate ulterior, Mendelsohn arată că implicarea victimei în comiterea infracțiunii trebuie analizată minuțios prin explicarea dinamicii comportamentului infracțional determinată de reacția victimei. Precipitarea victimei, un termen introdus de el, a fost ulterior criticat în cercetările feministe despre viol. Ideea că odată cu comportamentul provocator al victimei, aceasta declanșează propria victimizare este considerată falsă și de natură să distragă atenția de la cauzele structurale ale violenței împotriva femeilor[14].

O altă lucrare valoroasă, în coautorat conține un capitol distinct privind victima și Victimologia[15] are ca și principal autor pe prof.univ.dr. psiholog Nicolae Mitrofan. Lucrarea deși are un titlu ce vizează psihologia judiciară, conține multe idei preluate și prelucrate din opera lui Mendelsohn. Astfel, pe linia susținerii ideii că victima poartă o anumită răspundere în desfăşurarea activității infracționale a apărut și se reține conceptul de potențial de „*receptivitate victimală*”[16], propus de B. Mendelsohn, care se referă la gradul de vulnerabilitate victimală a unui individ, acesta fiind condiționat de o multitudine de factori, precum: vârsta, sexul, aspect bio-constituțional, pregătire socio-culturală, Q.I., caracteristici psihocomportamentale. De exemplu, neglijența, superficialitatea, exagerarea eului, etc. pot corela cu valori crescute ale nivelului vulnerabilității victimale. O altă referință la una din lucrările lui Mendelsohn, este la secțiunea *3.2. Aspecte privind tipologia din Victimologie.* Prof. N.Mitrofan face referire la clasificarea victimelor pe care o propune renumitul avocat penalist, respectiv clasificarea care are legătură cu criteriul privind gradul de implicare și de responsabilitate al victimelor în comiterea infracţiunii. Astfel, Mendelsohn (1956) diferențiază următoarele categorii: (1) complet inocentă; (2) având o vinovăţie minoră; (3) la fel de vinovată ca și infractorul; (4) mai vinovat decât infractorul; (5) cel mai vinovat, responsabilitate totală în comiterea infracţiunii; (6) simulant sau confabulator. Această tipologie folosește practic o scală gradată legată de răspunderea ce revine celor doi „parteneri” ai cuplului penal privind comiterea infracțiunii. La o extremitate a ei se află nevinovăţia iar la cealaltă, întreaga responsabilitate a victimei este „împărțită” cu cea a infractorului, culminând cu situația în care întreaga responsabilitate a victimei. Este deosebit de interesant din punct de vedere psihologic și psihosocial, faptul că pe parcursul scalei se întâlnesc cazuri în care responsabilitatea victimei este „împărţită” cu cea a infractorului,

[13] *Ibidem*.

[14] *Idem*, p. 64.

[15] N.Mitrofan, T.Butoi, V.Zdrenghea, *Psihologie judiciara*, Ed. Șansa SRL, București, 1997, Cap. 3, p. 69.

[16] B.Mendelsohn, *La victimologie et les besoins de la societe actuelle*, în Sociologica abstracts, 1973, dec. Suppl. nr. 38, apud N.Mitrofan și colab., *op. cit.*, p. 70 .

culminand cu situaţia în care, dacă responsabilitatea aparţine în întregime victimei, în mod paradoxal, infractorul apare ca fiind inocent, nevinovat”[17]. Totuşi numeroase studii efectuate au evidenţiat o multitudine de aspecte care conduc la concluzia că raportul infractor-victimă este mult mai complex, fiind necesară analiza mecanismelor şi a pârghiilor de ordin psihologic şi psihosocial din cadrul structurii relaţiei interpersonale, care ajută mult mai bine la evidenţierea situaţiei reale decât operarea disjunctivă din perspectivă strict juridică.

O lucrare de doctorat, relativ recentă, coordonată de prof. univ.dr. Rodica Mihaela Stănoiu, aparţine d-nei.Carmen Necula. Este singura teza de doctorat coordonată la nivelul Institutului de Cercetări Juridice din Academia Română în acest domeniu, fiind intitulată *Raportul dintre victimă şi criminal din perspectivă criminologică*[18]. Autoarea sintetizează următoarele despre activitatea şi ideile lui B. Mendelsohn: „*Utilizarea pentru prima dată a termenului de victimologie se datoreaza lui Benjamin Mendelsohn, avocat penalist de origine română, ale cărui preocupări faţă de victime datează încă din anul 1937. După 10 ani de preocupări în domeniu, la Congresul din 29 martie 1947, organizat de către Societatea Română de Psihiatrie la Bucureşti, Benjamin Mendelsohn a prezentat o comunicare cu titlul „Noi orizonturi bio-psiho-sociale: victimologia”*[19]. Avocatul penalist a clarificat în această comunicare preocuparile sale teoretice faţă de victime, introducând astfel un nou concept în ştiinţa criminologiei şi deschizând calea a ceea ce urma să revoluţioneze ştiinţa criminologiei şi ştiinţele penale în ansamblul lor.

În comunicarea menţionată, privitoare la victimologie, Mendelsohn a evidenţiat şi a pus în discuţie pentru prima oară inegalitatea existentă între tratamentul acordat criminalului şi tratamentul acordat victimei de către societate, Astfel, subliniază Mendelsohn, în timp ce criminalului i se acordă un tratament preferenţial, propunându-i-se diferite metode de reinserţie socială, nu în aceeaşi măsură se manifesta interesul societăţii pentru asistenţa ce trebuia acordată victimei actului criminal. Victima se afla astfel într-o poziţie mult mai dezavantajoasă, din cauza faptului că în procesul penal îi revenea sarcina probei. De multe ori, victima nu îşi recupera prejudiciile suferite fie pentru că autorul actului criminal rămânea necunoscut, fie pentru că acesta era insolvabil. El consideră că „*lipsa de interes a societăţii faţă de situaţia victimei se datorează faptului că aceasta, spre deosebire de autorul actului criminal,aceasta este inofensivă*”[20].

Din aceeaşi lucrare deducem că în concepţia lui B. Mendelsohn, această inegalitate de tratament acceptată şi chiar promovată de către societate se justifică prin faptul că, pentru societate*, victima este inofensivă, în timp ce autorul actului criminal perturbă ordinea socială şi există riscul de a continua să o facă*, fără o serie de intervenţii eficiente, care să-l integreze din nou social. În felul acesta, societatea,

[17] N.N.Mitrofan şi colab., *op. cit*., p. 72.

[18] Lucrare consultată la bibioteca Institutului de Cercetări Juridice.

[19] B.Mendelsohn, *O nouă ramură a ştiinţei bio-psiho-sociale: victimologia*, Revue Internationale de criminologie et de police technique, 1956, vol. XI, nr. 2, pp. 95–109.

[20] Carmen Necula, teza de doctorat, nepublicată, p. 6.

care își ia măsuri de siguranță, încercând să prevină săvârşirea de noi acte criminale, prin recuperea autorilor acestora, lasă uitării victimele actelor criminale, care nu periclitează şi nu aduc prejudicii ordinii sociale.

În cursul activității sale ca avocat al apărării, ascultând persoanele acuzate de comiterea unui act criminal, Benjamin Mendelsohn a ajuns însă și o altă concluzie, aceea că victima poate avea un rol considerabil în trecerea la act. Pornind de la această descoperire, Mendelsohn a inițiat o serie de demersuri teoretice vizând victimele actului criminal. Inițial, Mendelsohn a creat un chestionar de 300 de variabile pentru a descrie personalitatea criminalului și a publicat rezultatele obținute *Revue de Droit Penal et de Criminologie*, în anul 1937. Ulterior, în anul 1940, a trecut la studiul personalității victimei violului, în scopul de a surprinde caracteristicile care fac ca o persoană să devină o victimă a acestui tip de act criminal[21]. În acest articol, Mendelsohn abordează un demers complex, bio-psiho-social, menit a descrie personalitatea victimei violului.

De-abia în anul 1956, termenul de victimologie a fost utilizat pentru prima dată într-o publicație, fiind folosit tot de Mendelsohn într-un articol care anunță apariția unei noi ramuri a ştiinţelor bio-psiho-sociale: victimologia[22]. În acest articol, Mendelsohn realizează o adevărată pledoarie în favoarea victimei, subliniind faptul că societatea, preocupată exclusiv de drepturile şi integrarea socială a autorului actului criminal, ignoră complet victima şi drepturile acesteia: „*De ce această societate, atât de umană când vine vorba de cei care încalcă legea, nu are niciun interes pentru victimă, care în afară de suferința provocată de agresor, mai poartă și sarcina probei? De ce nu se întreabă despre ce devine victima, care, obținând în instanță dreptul la aceste daune, nu primește nimic, infractorul fiind insolvabil*? [23]

Mendelsohn consideră ca problema trebuie studiată şi din perspectiva personalității victimei, ce include aspecte biologice, psihologice şi sociologice, în scopul realizării activității de prevenire, care este la fel de importantă ca activitatea de reintegrare socială a autorului actului criminal. Activitatea de prevenire, fiind anterioară comiterii actului criminal, este mai importantă decât activitatea de reintegrare socială, care are loc după ce actul criminal produs. Chiar dacă activitatea de prevenire poate presupune adesea costuri ridicate, acestea sunt pe deplin justificabile, implicând economisirea de resurse umane și financiare necesare pentru reintegrarea socială a autorilor de acte criminale. Astfel, contrar opiniei potrivit căreia criminalul este principalul actor al actului criminal și al activității de reintegrare în vederea restabilirii ordinii sociale, Mendelsohn arată că victima are un rol cel puțin la fel de important în activitatea de prevenire a criminalității, care este mai eficientă şi mai puțin costisitoare decât aceea reintegrare socială. Mendelsohn susține că este mai uşor să previi, decât să repari consecințele, iar pentru a preveni în mod eficient actele criminale, societatea trebuie să acorde atenție, în egală măsură, victimei şi criminalului.

---

[21] B. Mendelsohn, *Violul în criminologie*, în revista „Justiția penală”, 1940, Roma.

[22] B. Mendelsohn, Revista Internaţională de Criminologie şi Poliţie Tehnică, 1956, vol. XI, nr. 2, pp. 95–109.

[23] *Ibidem*.

Printre meritele lui Benjamin Mendelsohn, ca deschizător de drumuri în domeniul victimologiei, trebuie menționată și realizarea primei tipologii a victimelor, ce are la bază raporturile existente între victimă și criminal[24]. În acest sens, Mendelsohn a fost primul care a descoperit că victima reprezintă „o adevărată cheie" pentru înțelegerea actului criminal, studierea victimei oferind noi explicații etiologice ale criminalității.

Scopul victimologiei, pentru Mendelsohn, constă în evaluarea nevoilor victimelor pentru reintegrarea lor în societate, alături de activitatea de prevenire a victimizării şi a revictimizării. Nu numai autorii actelor criminale au nevoie de integrare socială, ci și victimele care se simt marginalizate sau excluse social din cauza faptului de a fi devenit victime[25].

În activitatea sa teoretică, Mendelsohn a stabilit de asemenea existența unui număr de şase factori responsabili de victimizare: catastrofele naturale, societatea, automobilul, accidentele tehnologice şi casnice, industria care favorizează suprapopularea, criminalitatea și nu în ultimul rând, victima însăşi.

Originalitatea concepției lui Mendelsohn rezidă în faptul de a considera, în mod paradoxal, victima însăşi ca pe un factor de victimizare. Faptul că victima este un factor de victimizare subliniază încă o dată nevoia de studiere a caracteristicilor personale ale victimei.

O altă idee care se desprinde din analiza factorilor de victimizare identificați de Mendelsohn este aceea că în concepția sa, obiectul de studiu al victimologiei nu se limitează la victimele criminalității, ci cuprinde diferite categorii de victime, indiferent de evenimentul victimizant[26].

Nu în ultimul rând, amintim despre cele 4 volume coordonate de autorul lucrării de față, cu titlul *Repere privind Victimologia, victimizarea și victimele în Romania* apărute în anii 2021–2024, în urma desfășurării unor conferințe online cu același titlu[27]. Menționăm doar o intervenție din primul volum, aparținând unui psiholog: „*În ceea ce priveşte istoria victimologiei, în şedinţa Societăţii Române de Psihologie şi Psihoterapie din 29 martie 1934, organizată în amfiteatrul Spitalului Colţea din Bucureşti, Benjamin Mendelsohn joacă un rol important în definirea conduitei individuală deviantă, factorii sociali şi interindividuali, semnificaţia unică şi rolul victimei într-un context de conduite deviante, interpretarea comportamentului victimei perceput de infractor, rolul agresorului şi al victimei izolate. In activitatea sa profesională a valorificat pe conceptele psihanalizei freudiene. Considerând că între impulsul sexual şi instinctul morţii «există o legătură permanentă de nestăpânit», el distinge funcţiile cognitive susceptibile să influenţeze mediul, conduitele instinctive şi să stabilizeze experienţa agresională individuală*"[28].

---

[24] Susanna Vezzadini, *Medierea penală între victimă și făptuitor*, Editura Clueb, Bologna, 2003, p. 27.
[25] C.Necula, *op. cit.*, p. 8.
[26] *Ibidem*, p .9.
[27] https://victimologie.ro/
[28] G. Sion, *Repere privind Victimologia, victimizarea și victimele în România*, Ed. Sitech, Craiova, 2021, p. 7.

Rezumând, Mendelsohn experimentase efectele celui de-Al Doilea Război Mondial. A fost marcat de tratamentul diferențiat aplicat în procesul penal infractorului și victimei. El a considerat că este imposibil să se administreze o justiție „bună" dacă aceasta se concentrează doar asupra infractorului și că luarea în considerare a rolului victimei poate permite modularea sancțiunilor. Ca atare, el a întocmit o tipologie a victimelor bazată chiar pe relațiile dintre cei doi actori: victima și agresorul. Ulterior a susținut o victimologie care a inclus mai multe categorii de victime, respectiv, cele urmare a unor accidente de muncă, accidente de circulație, abuzuri asupra copiilor, genocide etc.

Apoi, a pus sub semnul întrebării factorii de risc de mediu, afirmând că doar o mică parte dintre victime au o tendință „victimogenetică inconștientă" și că ar trebui păstrați factorii biologici, psihologici și mai ales sociali.

Între 1973 și 1979, a întocmit mai multe clasificări, printre care și cea prezentată la cel de-al treilea simpozion internațional de victimologie, la Munster în 1979, conform căreia victimizarea s-a bazat pe șase factori fundamentali: (1) *Dezastre naturale* precum: cutremure, inundații, foamete, secetă; (2) *Societate*: familie, organizare politică, conflicte sociale, sărăcie, suprapopulare, depopulare, lipsă de educație, prostituție etc.; (3) *Trafic auto* și alte mijloace de transport, accidente tehnologice, accidente casnice; (4) *Industria* care, prin promovarea suprapopulării, a provocat consecințe psihologice, sociale (integrare dificilă), economice, politice, potențial fiind o cauză de conflicte și violențe; (5) C*riminalitate*; (6) *Victima însăși*.

Pentru el, scopul esențial al victimologiei a fost evaluarea nevoilor victimei și ale societății, precum și prevenirea victimizării.

În ultima parte a lucrării sale și în reflecțiile sale, Mendelsohn a insistat asupra necesității pedepsirii criminalilor, deși inițial activitatea sa ca avocat penalist a debutat cu apărarea unui infractor.

Din punct de vedere critic, abordării victimologice a lui Mendelsohn îi lipsește coerența teoretică, în opinia unor autori, deoarece nu a verificat empiric relevanța ideilor sale.

Nu putem să nu remarcăm faptul că sunt inadvertențe cu privire la anul în care B. Mendelsohn a utilizat cuvântul *Victimologie*, sau cu privire la sursa de unde i-a venit termenul sau în ce context l-a folosit, dar putem conchide că i se recunoaște pionieratul nu numai în folosirea conceptului, dar și prima clasificare având ca și criteriu „precipitarea victimei". De aici până la teoria victimologică cu aceeași denumire nu a mai fost decat un pas, deși iarăși se ridică problema: cine a folosit primul această sintagmă: Mendelsohn sau Marvin Wolfgang?

2. Alți autori cu referiri la domeniul Victimologiei

Și în această secțiune încercăm să urmăm același criteriu al cronologiei. Asadar, continuăm cu criminologul și juristul român V.V. Stanciu, care, deși a trăit în Franța a publicat alături de medicul Laignel Lavastine (*Precis de criminologie*, 1950) o contribuție semnificativă la fundamentarea științifică a Victimologiei. Ulterior, în volumele „Criminalitatea Parisului" 1968 și „Les droites de la victime",

în, anul **1985**, a afirmat astfel că oamenii nu sunt superiori sau inferiori, ci complementari, că nu există victime prin vocație și criminali întotdeauna vinovați. Cuplul victimă-agresor nefiind antagonist, ci complementar, de unde nevoia de a nu considera criminalul totdeauna culpabil și victima totdeauna inocentă, partajarea vinovăţiei lor într-un act agresiv reprezenta nu numai o problemă ştiinţifică şi judiciară, ci şi una umană.

Etiologia victimologică, în opinia acestuia, se referă la faptul că omul poate fi victimă a societății, a părinților, a legilor și a statului ori a însuși semenului său (prima victimologie după V.V.Stanciu), iar patogenia victimologică se referă la faptul că victima poate contribui de o manieră și intensitate diferite la producerea actului delincvent (a doua Victimologie după V.V.Stanciu)[29]. Aici se observă influența clasificarii victimelor gândită de Mendelsohn. În anul **1988**, psihologul Tiberiu Bogdan editează, în colaborare cu Ioan Sintea, volumul „*Analiza psihologica a victimei. Rolul ei în procesul judiciar*”[30]. Aici sunt analizate, pe larg, conceptele de victima, victimizare și riscuri victimale, elaborându-se o concepție structurală despre identificarea agresorilor.

De exemplu, prin victimă cei doi înțeleg „*orice persoană umană care suferă direct sau indirect consecințe fizice, materiale sau morale ale unei acțiuni sau inacțiuni criminale*”[31].

Cercetarile de specialitate sunt continuate de nume importante din domeniile de convergență, criminologi, psihologi, medici legiști, profesori universitari în științe juridice, avocați: Aurel Dincu, Ion Gheorghiu-Brădet, Tudorel Butoi, Valentin Iftenie, Doinel Dinuică, Constantin Păunescu, Mihaela-Rodica Stănoiu, Gheorghe Nistorescu, Costică Păun etc.

Astfel, în **1993,** profesorul Aurel Dincu consideră în volumul „Bazele criminologiei”, că victimele pot iniția acte criminogene „*care se integrează în concret, în procesul socio-uman cauzal la capătul căruia se comit şi infraţiuni intenţionale cu violenţă*"[32].

În anul **1993,** Ion Gheorghiu-Brădet publică volumul intitulat „*Criminologia generală românească*”, în care relevă cerința imperioasă a cunoaşterii victimologiei, ca parte integrantă a criminalității[33]. El consideră că obiectul victimologiei, cuprinde consecințele de orice fel produse de criminalitate şi suportate de societate, populaţie și victimele infracțiunilor, dar poate fi completat și cu interferențele raportului dintre agresor și victimă, precum şi cu intervenţia socială pentru restabilirea ordinii sociale. Acesta clasifică victimele astfel: victime care din naştere achiziționează maladii şi traume care fac parte din zestrea ereditară; victime ale părinților şi mediului familial;

---

[29] G. Scripcaru and V. Astarastoae, *Clinical Criminology*, Polirom Publishing House, 2003, Iasi/ Bucharest, p. 84.

[30] https:// tiberiu-bogdan-ioan-sintea-analiza-psihologica-a-victimei-rolul-ei-in-procesul-judiciar-p109899

[31] N. Mirofan, *op. cit.*, p. 69.

[32] T. Butoi și alții, *Victimologie și Psihologie victimală*, (compendiu universitar), Ed. Pinguin Book, București, 2008, p. 15.

[33] *Idem*.

victime ale societății și organizării sale politice şi juridice; victimele legii şi puterii judecătoreşti; victimele terorismului şi genocidului; victimele tehnicii avansate; victimele propriilor fapte dorite şi nedorite.

În **1994**, Nicolae Mitrofan şi colaboratorii[34] relevă particularitățile specifice ale următoarelor categorii de victime: femei, copii, persoane în vârstă, sinucigaşi. Cercetările efectuate au scos în evidență rolul victimei în descoperirea infractorilor prin evidențierea unor date care au contribuit la încadrarea juridică a faptei, unor date referitoare la circumstanțele producerii acesteia, conturarea personalității victimei.

În acelaşi an, **1994,** psihologul Constantin Păunescu consideră că „*atât momentul trecerii la act, cât şi cel al declanşării sistemului de apărare sunt rezultatul unei ridicări a tensiunii agresivității, cauzalității acestora de la natura afectivă, actul agresional realizându-se în prezența factorilor de risc intrapersonali, conjuncturali şi de mediu*”[35].

În **1996**, Gheorghe Nistoreanu și Costică Păun în lucrarea *Criminologie*[36] evidențiază că până la acel moment studiul victimologiei a fost aproape total neglijat, deși între făptuitor și victimă există relații complexe în producerea faptei infracționale, contribuția victimei nu poate fi exclusă din sfera de aplicare a unui model cauzal complex, precum și de la identificarea întinderii criminalității reale.

Revenind la lucrarea coautorilor N. Mitrofan, T. Butoi, V. Zdrenghea, din 1997, *Psihologie judiciara*[37], **1997**, care, în capitolul 3 dezvoltă și alte tematici care se subsumează materiei Victimologiei. Astfel, secțiunile din acest capitol pot constitui o veritabilă sursă de inspirație pentu un manual dedicat acestei discipline. Avem în vedere atât secțiunile anteriore, déjà analizate care fac referire la B. Mendelsohn, dar și secțiuni precum: „3.3. Diferite categorii de victime: particularități specifice; 3.3.1. Victimizarea femeii[38]; 3.3.2. Victimizarea copilului; 3.3.3. Victimizarea persoanelor în vârstă; 3.3.4.Autovictimizarea; 3.4. Cunoașterea psihologiei victimei-sursa importanta în descoperirea infractorilor; 3.5. Aspecte psihologice privind protecția și autoprotectia împotriva victimizarii”.

Vom evidenția doar părerea lor despre victime, Victimizare, Victimologie, începând cu profesorii de Criminologie.

Cel mai recunoscut și citat profesor din România, Președintele Societății Române de Criminologie este unul dinte fostii miniștri ai Justiției, Rodica Mihaela Stănoiu. A scris numeroase articole și cărți despre Criminologie și este singurul coordonator de doctorat din România, specializat în Științe Juridice-Criminologie/ Penologie. Menționăm dintr-una din cărțile sale, din **1998**, câteva idei despre victima, la acel moment[39]. O problemă interesantă, a afirmat Domnia sa, care a apărut

---

[34] N.Mitrofan, T.Butoi, V.Zdrenghea, *Psihlogia judiciară*, Editura Șansa, București, 1994, pp. 62–103.

[35] *Idem*.

[36] G.Nistoreanu and C. Păun, *Criminologie*, Ed. Europa Nova, București, 1996.

[37] N.Mitrofan, T.Butoi, V.Zdrenghea, din 1997, *Psihologie judiciar*ă, Ed. Șansa SRL, București, 1997**,** Cap. 3.

[38] Inclusiv despre femicid, p. 83.

[39] R.M. Stănoiu, *Criminologie*, Ed. Oscar Print, București, 1998, p. 24.

în alte domenii, este dacă obiectul criminologiei nu trebuie să includă al patrurlea obiect: victima infracțiunii. Mai mulți autori și-ar fi concentrat eforturile pe problema penală, neglijând aproape total victima.

Astfel, se afirmă că unele studii criminologice au evidențiat, mai ales „*în cazul grupului de infracțiuni contra persoanei și împotriva proprietății, există o anumită relație între infractor și victimă, relație a cărei eficiență contributivă în producerea actului infracțional nu ar putea fi neglijată în cadrul unui model cauzal complex. Studiul relației dintre victimă și autorul infracțiunii ocupă astăzi un spațiu foarte important în cercetarea criminologică*”[40], fiind vorba despre anul ***1998***. Mai mult, se susține chiar existența unei ramuri distincte a criminologiei, chiar mai mult, existența unei discipline autonome numită „victimologie”. Aceleași idei sunt reluate de către cercetătorul emerit, prof. univ.dr. Rodica Mihaela Stănoiu, în ultima ediție, a 7-a, revăzută și adăugită a volumului *Criminologie* din 2006[41], recunoscând rolul și locul pe care îl ocupă studiul victimei, mai ales „*în examinarea situațiilor pre-criminale, considerăm că obiectul criminologiei trebuie să o includă și pe victima infracțiunii*”[42].

Tot în anul **1998**, prof. Tudor Amza, în manualul său de *Criminologie*[43], la secțiunea despre victimele infracțiunilor a recunoscut faptul că „*Problema victimelor a fost studiată mai ales după anii 1970*”[44], pentru că atenția specialiștilor s-a îndreptat în special asupra infractorului și a infracțiunii în sine. Aceste reproșuri au reținut atenția specialiștilor care au recunoscut neglijarea studiului victimologic. Totuși, susține autorul, „*în ultima perioadă de timp au început să apară lucrări care demonstrează relații complexe între făptuitor, faptă și victimă, adesea între ele existând o relație cauzală complexă, susținând chiar ideea unei noi discipline, numită Victimologie*”[45].

Renumitul profesor, referindu-se la anchetele de victimizare, subliniază meritul anchetei de victimizare care nu poate aduce decât date suplimentare în eforturile depuse pentru stabilirea dimensiunilor pe care le poate avea criminalitatea reală. Tocmai de aceea, trebuie admis că obiectul de studiu al criminologiei nu reprezintă un șablon, un dat imuabil, ci că acesta ”*va continua să sufere modificări, în raport cu noile probleme care apar și care vor fi examinate și explicate. Aceasta, însă, nu înseamnă că obiectul de cercetare ar trebui înțeles ca o modalitate de expansiune nelimitată*”[46].

Un alt profesor de criminologie, Ioan Oancea, în manualul din **1998** intitulat „*Probleme de Criminologie*”[47] este de acord că în ultimele decenii, în criminologia contemporană s-a făcut loc unui nou concept, și anume *victima*, „*persoana împotriva căreia sau a intereselor căreia se săvârșește crima. În plus, victima și procesul de*

---

[40] *Idem*.
[41] R.M.Stănoiu, *Criminologie*, Ed. Oscar Print, București, 2006, pp. 25–26.
[42] *Idem*.
[43] T.Amza, *Criminologie*, Ed. Lumina Lex, București, 1998.
[44] *Ibidem*, p. 35.
[45] *Ibidem*, p. 36.
[46] *Idem*.
[47] I. Oancea, *Probleme de Criminologie*, Ed. All Educational S.A., București,1998.

«victimizare», adică alegerea victimei sau căderea în rolul de victimă, nu este doar un accident, ci și un proces mai complex”[48]. Până de curând, în opinia sa, în criminologie și chiar în dreptul penal, victima a fost doar persoana nevinovată care a căzut victima infractorului. Practic, se afirmă că „*cercetările criminologice mai recente arată, cu argumente pertinente, că în multe cazuri victima are și un rol cauzal sau favorizant în comiterea infracțiunii. Cu alte cuvinte, victima, în anumite cazuri, devine și factor criminogen. Pe de altă parte, adesea în practica penală, drepturile victimei sunt subapreciate. Din toate aceste motive, conceptul de victimă a devenit un concept operațional și trebuie investigat de știința criminologiei. Mai mult, subliniază acesta, s-a dezvoltat și se dezvoltă o știință specială, și anume victimologia*[49].

Totodată, am observat din ce în ce mai frecvent materializarea de cercetări ale unor autori de formație poliţistă, de exemplu ***Studiu victimologic***, din **2003,** aparținând comisarului-șef Nicolae Pescaru[50]. Acesta dezvoltă, foarte inspirat, algoritmul de risc victimal – situație conflictuală, dar deopotrivă vorbește despre protecția multidimensională a victimei (terapeutică, psihologică, psihiatrică, juridică) etc., pornind de la perspectiva generoasă a practicianului.

Mihai Adrian Hotca, **2006**, avocat, preocupat de aceasta problematică a Victimologiei, a scris un volum intitulat *Protecția Victimelor – Elemente de Victimologie*[51]. Acesta se concentrează pe victimele infracțiunilor, dar pentru că o latură importantă a victimologiei este prevenirea victimizării, lucrarea abordează și măsurile de protecție a unor persoane aflate în situații precare/vulnerabile. La finalul lucrării sunt examinate unele reglementări care vizează prevenirea victimizării și protecția juridică a persoanelor aflate în situații nefericite (refugiați, copii abandonați, bolnavi mintal, persoane cu dizabilități).

Studierea unilaterală a cauzelor victimizării, adică numai din perspectiva infractorului, prin ignorarea victimei infracțiunii, ar constitui o eroare de neiertat, deoarece datele preluate din examinarea infractorului determină o imagine denaturată a realității cauzele infracţiunii şi mai ales în ceea ce priveşte prevenirea săvârşirii de noi infracţiuni. În țara noastră, este nepotrivit să vorbim despre „dezavantajul” victimei în favoarea infractorului în activitatea de cercetare științifică criminologică, deoarece în ultimii ani chiar infractorul a fost „abandonat” de factorii implicați în activitatea de cercetarea științifică. Considerăm lipsa unei politici penale de ansamblu, întrucât existența unei politici penale sectoriale exclusive (de exemplu, lupta împotriva marii corupții, contrabandei, traficului de persoane etc.) chiar dacă este eficientă în special, devine ineficientă în general, dacă nu se încadrează într-o strategie globală.

O altă carte care a impresionat prin documentare, originalitate, sensibilitate și, de asemenea, prin profesionalism este cartea Dalinei Groza, *Drepturile victimei.*

---

[48] *Ibidem*, p. 10.

[49] *Idem*.

[50] N.Pescaru, *Studiu victimologic*, S.C. Cuget liber Poligraf, SA. Constanţa, 2003.

[51] Mihai Adrian Hotca, *Protection of Victims – Elements of Victimology*, Ed. C.H. Beck, Bucharest, 2006.

*Recuperarea din uitare (**2006**)*[52]. Indiferent de stadiul istoric, de forma de organizare a societății, de sistemul juridic sau de mentalitatea colectivă căreia i-am fi aparținut, am fi fost în preajma infractorilor și implicit a victimelor. Nu avem nevoie de refuzuri. Avem nevoie, totuși, de o viziune realistă și comparativă a drepturilor victimei și ale infractorului, pentru a spune că umanitatea a parcurs mental, nu doar cronologic, distanța dintre justiție „dinte cu dinte" – ca formă primitivă de restaurare. Echilibrul perturbat prin criminalitate și filozofia „doi dinți frontali ai justiției: victima și infractorul"[53] – ca formă de abordare elegantă și onestă, generatoare de echitate judiciară și confort psihologic. Lucrarea sa îmbină în mod firesc elemente de legislație internațională, regională și națională cu studii de caz, dar și cu multe aspecte psiho-sociologice, dezvoltând o abordare transdisciplinară unică în peisajul literaturii de specialitate din România. Practic prin această carte, autorul îmbină aptitudinile unui practician (consilier de probațiune) cu o pregătire teoretică temeinică, pregătind în final o serie de recomandări, completări și propuneri de *lege ferenda*.

În ultimele decenii s-a evidențiat prof.univ.dr. psiholog expert criminalist Tudorel Butoi prin numeroasele sale publicații de tratate, manuale, monografii, studii și cercetari în domeniul psihologiei judiciare **(2008)**[54] și al *Victimologiei și psihologie victimală*[55]. Întrucât atenția și spațiul acordate istoriei Victimologiei (partea I, cap. I) principalii autori care au conturat și contribuit la afirmarea și dezvoltarea acestei discipline), dar și Partea a III-a cu capitolele: *Victima și victimologia din perspectivă etiologică și juridică* (cap. 5*)*, *Victima din perspectiva tratamentelor penale* (cap. 6), *Tipologia victimală (comportamente definitorii, conotații specifice)*, (cap. 7), sunt considerabile, ne vom rezuma să punctăm principalele aspecte.

Așadar, în istoria Victimologiei sunt amintite ideilor următoarelor personalități: B.Mendesohn, Hans von Hentig, Filippo Grammatica, Ezzat Fattah, Thorten Sellin și Marvin Wolfgang, Stephen Schafer, V.V.Stanciu, Wolf Moddendorf, T.Bogdan, Aurel Dincu, Ion Gheorghiu-Brădet, Iancu Tănăsescu, Nicolae Mitrofan, C-tin Păunescu, Gh. Nistoreanu și Costică Păun, J.A.R. Calderon. Este amintit C-tin Gorgos care în *Dictionarul enciclopedic de psihiatrie* formuleaza o definitie a Victimologiei, dar și clasificări mai puțin uzuale ale victimei „semivictima/demivictima"[56], victima reală și pseudovictima[57].

O altă lucrare recentă a aceluiași autor este (tot în coautorat, din **2023**), *Victimă, Victimologie, victimizare – abordarea cuplului penal victimă-agresor din*

---

[52] D.Groza**,** *Victim's rights. Recovery from forgetfulness,* Ed. Lumen, Iasi, 2006.

[53] https://lumenpublishing.com/victims-rights-recovery-from-forgetfulness-dalina-groza/

[54] T.Butoi, *Psihologie judiciara* (tratat universitar- teorie și practică), Ed. Pinguin Book, București, 2008, pp. 81–86.

[55] T.Butoi, *Victimologie și Psihologie victimală* (compendiu universitar), Ed. Pinguin Book, București, 2008, pp. 9–46, partea a III-a, pp. 141–244.

[56] *Ibidem*, pp. 45–46.

[57] *Ibidem*, p. 46.

perspectivă socio-psihologică, medico-legală și juridică[58]. Deopotrivă, selectăm enumerând câteva capitole centrate pe problematica specifică lucrării: cap 1 – *Victimologia din perspectiva derivei criminogene contemporane- o provocare exigentă în algoritmul înfăptuirii actului de justiție*, cap. 5 – *Victima și victimologia din perspectivă etiologică și juridică,* cap. 7 – *Victima din perspectiva tratamentelor penale și a traumei victimale,* cap. 8 – *Tipologia victimală, comportamente definitorii, conotații specifice,* cap. 9 – *Victima din perspectiva gestului suicidar (propriovictimizare. Agresivitate autoproiectată,* cap.10 – *Victima în dinamica infracțională (cuplul penal victimă-agresor)*. Nu în ultimul rând, ultima parte a lucrării, cea de-a IV-a este dedicată prin cap. 11 – *Victimei din perspectivă preventiv-protectivă*[59].

Așa cum precizează și subtitlul volumului, autorul coordonator încearcă să acopere o arie largă și complexa de abordări, în opinia noastră specifică acestui vast domeniu.

Cunoștințe despre victimă și Victimologie sunt predate în cadrul cursului de Criminologie[60], la Facultatea de Științe Juridice și Științe Administrative a Universității „Spiru Haret", în cadrul analizei elementelor obiectului de studiu al Criminologiei. Autoarea susține că victima, care a fost studiată mai mult în cea de-a doua jumătate a secolului XX, alimentează discursuri şi dezbateri şi în mileniul al III-lea. Dicționarele şi enciclopediile rezervă acest termen persoanei care a suferit un prejudiciu corporal grav, deseori mortal[61]. În textele juridice, acest concept este sinonim cu cel de parte vătămată, parte civilă, persoană păgubită, mai nou persoană vătămată (Cod penal român, din 2014). În criminologie, interesul acordat victimei s-a reflectat în numeroase anchete internaționale privind victimele[62], construirea și dezvoltarea unor teorii victimologice[63], realizarea unor tipologii ale victimelor[64], cadrul global şi procesual al drepturilor victimelor[65].

Rezumând prioritățile cercetărilor victimologice, prof. canadian D. Szabo distinge câteva direcţii[66]: perfecționarea şi generalizarea anchetelor de victimizare; îmbogățirea studiilor tipologice şi monografice consacrate diadei victimă-agresor, situațiilor de grup şi activităților victimogene; descifrarea mecanismelor psihologice

---

[58] T.Butoi, *Victimă, Victimologie, victimizare – abordarea cuplului penal victimă-agresor din perspectivă socio-psihologică, medico-legală și juridică*, Ed. Pro Universitaria, 2023.

[59] *Ibidem*, p. 214.

[60] A.Preda, *Criminologie*, Ed. Fundației România de Mâine, București, 2011, p. 22.

[61] R.Cario, *Victimologie. De l'infraction du lien intersubiectif a la restauration sociale*, vol.1, ediția a 3-a, L'Harmattan, Paris, 2006, p. 27.

[62] A.Preda, *op. cit*., p. 23.

[63] Este vorba despre teoriile clasice și unele teorii contemporane (de factură psihologică, sociologică).

[64] B.Mendelsohn, Von Hentig, Ellenberger, E.A.Fattah, S.Schafer, E.Neuman, V.V.Stanciu, G.Landrove-Diaz, R.Gassin etc.

[65] R.Cario, *op. cit.*, p. 167, p. 225.

[66] D.Szabo, *Victimologie și Criminologie, tendances et applications*, comunicare prezentată cu ocazia celui de-al treilea Simpozion Internațional de Victimologie, 2–7 septembrie 1979, p. 24.

ale victimizării şi identificarea consecinţelor sociale, psihologice şi psihopatologice ale statutului de victimă; evaluarea impactului măsurilor de politică penală; realizarea unor studii comparative privind fundamentul rolului şi funcţiei victimei în sistemul penal şi social; finalizarea unor monografii consacrate tipurilor particulare de victime, care pot releva, implicit, gradul de vulnerabilitate a anumitor medii sociale.

Autorul recomandă, ca obiectiv al politicii penale, extinderea regimurilor/ modalităților de acordarea a compensațiilor către victimele infracțiunilor. În acest context, el observă incapacitatea sistemelor de protecție socială de a oferi servicii adecvate, mai ales pentru anumite grupuri vulnerabile – bătrânii, copiii, femeile, consumatorii.

Chiar dacă nimeni nu a reclamat crearea unei Școli de victimologie, prof. Denis Szabo[67] aprecia că învățământul victimologic trebuie să figureze nu numai în programele de formare universitară a criminologilor, ci și în cele ale ofițerilor de polițe și ale juriştilor (tehnicienilor justiției), în general.

Având în vedere strânsa legătură dintre Victimologie și modelul de prevenire promovat de politica penală, autorul invocat consideră că se impune mediatizarea mai largă a cercetărilor, reformelor și preocupărilor proprii Victimologiei, cu dublu scop[68]: pentru a sensibiliza opinia publică şi a stimula spiritul preventiv.

Aceleași idei sunt susținute și în cursul de Criminologie al autoarei, într-o ediție revăzută a acestui volum[69].

Lista autorilor[70] poate continua, *chiar cu numele unor avocați de succes, preocupați, asemenea lui Mendelsohn de statutul juridic al victimelor de cadrul juridic ce asigură obținerea compensatiilor financiare pentru victime etc.* acest lucru dovedind faptul că Victimologia devine o preocupare constantă, aflată în căutarea unui drum propriu.

Totuși, în Romania, tematica victimologică s-a regăsit conjunctural, sporadic în publicațiile din România. Nu putem vorbi despre o literatură autentică în acest domeniu, ci doar despre autori care, de regulă, au dedicat un articol, o secțiune, un capitol sau mai multe, acestei problematici în cursurile universitare.

3. Victimologia ca disciplină în universitățile din România

Pentru a completa tabloul Victimologiei, în afara volumelor, capitolelor, secțiunilor și articolelor cu tematică în zona victimizării, victimelor, trebuie să precizăm câteva aspecte și despre stadiul actual al Victimologiei, ca disciplină în curricula facultăților din țara noastră.

Am căutat cuvântul „Victimologie" ca disciplină independentă pe site-urile multor universități publice și private, am constatat că niciuna dintre facultățile de drept din țară nu are, ca disciplină opțională măcar, Victimologia. Având în vedere

[67] *Ibidem*, p. 25.
[68] A.Preda, *op. cit*. p. 24.
[69] A.Preda, *Criminologie*, Ed. Fundației România de Mâine, București, 2019, pp. 19–21.
[70] Mihai Mareș *Protecția martorilor și a victimelor infracțiunilor*, Ed. Universul Juridic, 2024.

multitudinea legislației europene (în special directive) dedicată drepturilor și protecției victimelor, precum și numărul și diversitatea legislației românești în domeniu, ar fi justificată includerea Victimologiei în programele de studii ale Facultăților de Drept, dacă nu în cadrul programelor de licență, cel puțin la nivelul masteratelor în Științe penale și/sau Drepturile omului. Ajungem la o excepție: Facultatea de Drept din cadrul Universității „Dunărea de Jos" unde s-a inclus în programele de studii de master Victimologia (din 2022/2023)[71]. Cursul de Victimologie[72] aferent disciplinei de la masterat își propune mai multe obiective operaționale ce vizeaza studenții: să înțeleagă și să măsoare amploarea și natura infracțiunii așa cum le percep victimele; să evalueze riscul relativ de victimizare; să aprecieze natura și amploarea pierderilor, daunelor fizice și morale suferite de victimele infractiunilor; să studieze relația dintre victimă și infractor; să investigheze reacția socială a familiei, comunității și societății față de victima infracțiunii.

De asemenea, în cadrul Masterului în Științe Penale de la Facultatea de Drept a Universității de Vest Timișoara, am identificat disciplina *Penologie și Victimologie*, ale cărei resurse bibliografice sunt nu doar sărace, ci și centrate pe pedeapsa cu moartea[73].

Dimpotrivă, multe facultăți de Psihologie și Științe ale Educației sau Sociologie și Asistență Socială (sau astfel de Departamente din alte facultăți) au atât, la programul de licență, cât și la masterat, discipline precum: *Criminologie și Victimologie*[74], *Metode de intervenție în cazuri de violență în familie*[75], *Sociologia victimelor*[76], *Abuzul și violența domestică*[77] și *Fundamentele psihiatriei criminalistice și Psihologia victimei* etc. [78]

De asemenea, în cadrul Facultății de Teologie a Universității din București identificăm disciplina Victimologie. Asistență socială pentru persoanele cu traume, pierderi și suferințe, dar accentul este pus pe asistența victimelor[79].

Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București, la Masterul în Sociologie, am găsit ca disciplină Victimologia cu o mulțime de secțiuni despre legislație, predate de un sociolog[80].

---

[71] https://www.ugal.ro/studii/studii-universitare-masterat

[72] publicat la Ed. ProUniversitaria, 2023, https://www.libris.ro/victimologie-note-de-curs-adriana-stancu-PUN978-606-26-1692-2-p33787894.html?srsltid=AfmBOopOnREAqzXP3q B57nf2m1AJ1doAOsOHIKDn-mHllE82EVrCJqQ

[73] https://drept.uvt.ro/administrare/files/1705501470-12-penologie-s--i-victimologie.pdf

[74] https://www.fssp.uaic.ro/images/fise_disciplina/sccv/SCCV07_ro.pdf, University of Iasi

[75] https://sas.unibuc.ro/assets/fise-discipline-asistenta-sociala/Master_Grupuri_Risc_Servicii_Sociale-Suport/master-i-grss-metode-de-interventie-in-cazurile-de-violenta-domestica-fd-radulescu-ana.pdf, University of Bucharest

[76] https://sas.unibuc.ro/assets/Fise%20sociologie/teme-curs-sv.pdf, University of Bucharest

[77] Master degree, https://psiedu.ubbcluj.ro/data/uploads/doc/fise-discipline/master-psihologie-judiciara/pmr1721abuz-violenta-domestica_semnate.pdf, University of Cluj

[78] Master degree, https://psiedu.ubbcluj.ro/data/uploads/doc/fise-discipline/master-psihologie-judiciara/pmr1721abuz-violenta-domestica_semnate.pdf, University of Cluj

[79] https://ftoub.unibuc.ro/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=3319

[80] https://sas.unibuc.ro/assets/Fise%20sociologie/13-victimologie.docx

De asemenea, menționăm și primul program de master intitulat Psihologie Judiciară și Victimologie, a fost organizat la universitatea privată „Spiru Haret", Facultatea de Sociologie și Psihologie, devenită Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației de peste 10 ani (2004–2017)[81].

În concluzie, disciplina Victimologie se predă doar la masterate în Științe Penale, și nu apar deloc în programele de licență a facultăților de Drept, dar este mai frecventă la masterate de la Facultățile de Psihologie și Sociologie.

Este posibil ca, în cadrul disciplinei Criminologie (obligatorie sau opțională), predată în majoritatea facultăților de drept, la nivel de licență, unii profesori să introducă și probleme de bază privind victimizării și a drepturilor victimelor (așa cum transpar atât din directivele europene, legislația națională etc.) așa cum ar fi normal. Nu excludem nici ipoteza ca în unele manuale de Criminologie victima să nici nu figureze printre elementele obiectului de studiu al acestei discipline consacrate în Planurile de învățământ ale facultăților de Drept. Putem să continuăm demersul logic, înaintând ideea că o mare parte din cercetarea științifică victimologică s-ar putea face în facultăți prin cooptarea studenților în proiecte comune, mai ales la facultățile unde această disciplină apare în curriculă.

Totuși, deși la Facultatea de Științe Juridice și Administrative, București și la Departamentul de Pregătire a Personalului Didactic, din cadrul Universității „Spiru Haret", nu se predă Victimologie, totuși în planul de cercetare al acestora figurează tema *Reacții față de victimizare* un studiu ce se concretizează nu numai în studierea literaturii de specialitate (din lume și din țară), dar și în administrarea unui chestionar de victimizare, inițial administrat studenților de la cele două departamente, ulterior având forma unui *Google forms.* Datorită acestui formular transformat tehnologic, chestionarul a ajuns în cele mai îndepartate zone ale Romaâniei. Astfel, dintr-un chestionar setat pe zona București și regiunile limitrofe, s-a transformat într-un studiu național. Rezultatele preliminare vor fi prezentate în toamna anului 2024 cu ocazia mai multor conferințe naționale, europene și internaționale.

Susținerea pentru introducerea unor discipline precum este Victimologia în curricula Facultăților de Drept este menționată și de un practician renumit, respectiv dl. Cătălin Andrei Popescu[82] Procuror, șef secție, de la Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Justiție și Casație, într-o revistă dedicată exclusiv aspectelor juridice ale problematicii victimologice.

Totodată, un alt argument și totodată îndemn de a face cercetare științifică în domeniul victimologiei ajunge și prin Recomandarea Rec(2023)2 a Comitetului de Miniștri către statele membre privind drepturile, serviciile și sprijinul pentru victimele infracțiunilor, art. 23–26[83].

---

[81] Master degree, https://pse-b.spiruharet.ro/psihologie-judiciara-si-victimologie

[82] Cătălin Andrei Popescu, *Protecția victimei. O radiografie neromanțată. Nevoia unui plan de redresare,* Revista Prolege, nr. 2/2020, p. 19, p. 24, http://revistaprolege.ro/revista-pro-lege-nr-2-2020/

[83] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023PC0424

4. Societatea Română de Victimologie

De curând, (în anul 2022), s-a înființat și în România o asociație de profil în acest domeniu[84], respectiv Societatea Română de Victimolgie (SRV). Inițial au fost 9 membri fondatori, acum asociația numără 50 membri, incluzând profesioniști din mai multe domenii (drept, psihologie, medicină, economiști etc.). Ideea a venit după organizarea a două conferințe naționale. Prima Conferința națională din România, desfășurată la sfârșitul lunii noiembrie 2020, s-a intitulat *Repere privind Victimologia, victimizarea și victimele în România* și a însumat un număr de 20 participanti cu lucrări si 10 observatori. Continuată sub egida COST ACTION 18121[85], cele două instituții partenere în proiectul menționat, Facultatea de Științe Juridice și Științe Administrative a Universității „Spiru Haret" București și Facultatea de Științe Economice, Juridice și Administrative, a Universității „George Bacovia" din Bacău, manifestarea a suscitat interesul unui număr dublu de participanți față de anul anerior, respectiv un total de 45 de participanți, divizați tot în două secțiuni.

O altă noutate ce trebuie evidențiată este aceel că, deși inițial obiectivul a fost să fie o conferință națională, au răspuns apelului nostru și colegii noștri din Republica Moldova și un ONG din Italia.

Având în vedere premisele menționate am completat titlul anunțat al conferinței, devenind astfel *Repere privind Victimologia,victimizarea și victimele în/din România*[86], dar și tipul manifestării, respectiv o conferință națională cu participare internațională. Anul acesta am ajuns la cea de-a V-a ediție, conferința fiind preluată de Societatea Română de Victimologie. Menționăm că s-a reușit publicarea în volume a intervențiilor participanților[87] (la acest moment 4 volume cu același titlu ca cel la conferinței).

În plus, anul acesta s-a lansat și primul număr al *Romanian Journal of Victimology*, având în Editorial board personalități de renume din Victimologia mondială (din 3 continente).

Concluzii

– Necesitatea instituțiilor de cercetare cu reprezentativitate la nivel national (exemplu probabil reînființare a Institutului Național de Criminologie – Ministerul Justiției), eventual cu structuri teritoriale conform Curtilor de Apel;

– Necesitatea introducerii în programele facultăților de Drept (licență și/sau master) și/sau la Institutul Național al Magistraturii, Institutul Național pentru Pregătirea Avocaților a unor module obligatorii despre Victimologie;

---

[84] https://victimologie.ro

[85] https://www.facebook.com/events/d41d8cd9/conferin%C8%9Ba-na%C8%9Bional%C4%83-repere-privind-victimologia-victimizarea-%C8%99i-victimele-%C3%AEn-ro/826258004881647/

[86] https://www.juridice.ro/716192/cum-a-fost-repere-privind-victimologia-victimizarea-si-victimele-in-din-romania-24-25-noiembrie-2023.html

[87] https://victimologie.ro

– Formarea profesională continuă a profesioniștilor care interacționează cu toate categoriile de victime;

– Încurajarea voluntariatului studenților/masteranzilor de la facultățile de Drept în cadrul unor instituții care intră în contact cu victimele DGASPC, ANA etc. și ONG-urile relevante;

– Încurajarea cercetării victimologice în cadrul proiectelor de evaluare în Criminologie și în discipline conexe, a lucrărilor de licență și de dizertație în acest domeniu, la nivelul Facultăților de Drept, Psihologie, Sociologie, Asistență Socială, Teologie, Jurnalism etc.;

– Un alt argument și în același timp îndemn de a face cercetări științifice în domeniul victimologiei este prevăzut și prin Recomandarea Rec(2023)2 a Comitetului de Miniștri către statele membre privind drepturile, serviciile și sprijinul pentru victimele infracțiunilor, conform art. 23-26[88];

– Demersuri pentru un nou standard ocupațional în România: profesia de victimolog.

[88] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023PC0424

CONFERINȚA ANUALĂ A SOCIETĂȚII EUROPENE DE CRIMINOLOGIE (EDIȚIA 24) 11–14 SEPTEMBRIE 2024, BUCUREȘTI

Dr. Aura PREDA[*]

Desfășurată în perioada 11–14 septembrie 2024, cea de-a 24-a conferință a Societății Europene de Criminologie a avut loc în România, la București, gazda fiind Facultatea de Drept a Universitățíi din București. Conferinta s-a desfășurat sub egida *Criminology goes EST* (Criminologia se orientează spre Est) și a reunit participanți din toate continentele, varietatea titlurilor panel-urilor a permis teoreticienilor și practicienilor din diverse domenii să-și valorifice expertiza și să facă schimb de experiență în ceea ce privește datele și rezultatele cercetărilor, bunele practici, etc.

Deschiderea oficială a celei de-a 24-a conferințe anuale a Societății Europene de Criminologie a avut loc în seara zilei de 11 septembrie 2024, iar locația a fost chiar sediul Facultății de Drept a Universității din București. Sesiunea în plen s-a desfășurat în sala Aula Magna, iar cei care au luat cuvântul în deschiderea manifestării științifice au fost Klaus Boers, Universitatea din Münster, apoi Răzvan Dincă, Decanul Facultății de Drept (instituția gazdă), ulterior prof. univ.dr. Marian Preda, rectorul Universității din București. Cele trei intervenții au fost urmate de susținerea unor prezentări în plen, respectiv *Evoluția și starea Criminologiei Europene: un studiu cu modelare tematică* aparținând prof. univ. dr. Josep Tamarit, de la Universitat Oberta de Catalunya și *Criminologia merge spre Est. Cum și ce cercetăm în România?,* de conf. univ. dr. Andra Roxana Trandafir, din partea facultății gazdă.

Menționăm că principalele grupuri de lucru care au precedat începerea propriu-zisă a conferinței au fost:

– Reuniunea grupului de lucru al comitetului de conducere al ISRD;
– Întâlnirea grupului de lucru privind Radicalizare, extremism și terorism;
– Întâlnirea grupului de lucru privind Criminalitatea organizată și rețelele criminale;
– Reuniunea grupului de lucru privind Justiția restaurativă;
– Întâlnirea Rețelei Europene pentru Criminologie;
– Întâlnirea grupului de lucru pentru Victimologie;
– Reuniunea grupului de lucru pentru Sancțiuni;

[*] Cercetător științific grad III, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române; aurapreda7@yahoo.ro, aura.preda@icj.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 13 (69), nr. 4, p. 447–450, București, octombrie–decembrie, 2024

DOI: 10.59277/SCJ.2024.4.06

– Reuniunea grupului de lucru pentru Poliție;

– Întâlnirea grupului de lucru Criminalitate de mediu, criză și conflict.

Pe parcursul celor două zile și jumătate, practic fiecare dintre aceste grupuri a pregătit mai multe paneluri. La rândul său, fiecare panel a avut o anumită tematică în raport de care s-au reunit mai mulți specialiști. În afară de panel-urile clasice, tipice pentru conferințe, au avut loc și dezbateri sub forma unor întâniri între autorii unor volume în domeniu și criticii acelor lucrări, dar și multe mese rotunde.

De exemplu, *Justiție penală, conservarea faunei sălbatice și drepturile animalelor în Antropocen*, 2024, Sollund și Lie (eds.), este titlul unui volum integrat în tema *Tipuri de infracțiuni/Criminologie ecologică/de mediu*, care a generat o dezbatere specială în care autorul dialoghează cu criticii. O altă carte, dezbătută în același format, a fost „*Reinvigorating the United Nations*" (Routledge, Sept. 2024), co-editată de Prof. M. Kornprobst (*Diplomatic Academy, Vienna*) și Dr. hab. S. Redo (*The UN Studies Association*, privește revigorarea Națiunilor Unite și a acțiunilor sale împotriva războiului și a criminalității transnaționale.

Deopotrivă, o sesiune specială ce merită menționată este cea de *postere,* care a ajuns la un număr record de 114, cuprinzând deopotrivă tematici variate, care depășesc nivelul unei singure discipline, fiind inițiate de profesionisti diverși (teoreticieni și practicieni).

Vom prezenta în continuare câteva tematici propuse de diverse grupuri de lucru, fără însă a fi o enumerare exhaustivă. Scopul acestei enumerări este de a justifica amploarea conferinței, prin diversitatea subiectelor și prin numărul și afilierile specialiștilor implicați.

Astfel, grupul de lucru al ***Poliției*** a atras atenția participanților cu următoarele teme: *Poliția comunitară într-o societate digitalizată*, *Privatizarea și pluralizarea în domeniul poliției și impactul său asupra poliției, partenerilor și publicului*, *Poliția de ordine publică, violență și protest etc.*

Grupul de lucru privind ***Închisorile***, a fost preocupat de o problematică vastă, subsumată ariilor *Controlul social și justiția penală, Închisorile, viața în închisoare și efectele închisorii.* Concret grupul a supus spre dezbatere următoarele teme: *Schimbări în rolurile profesionale ale ofițerilor de penitenciare în cadrul schimbării politicii și practicii lituaniene privind pedepsele cu detenție, Condamnarea. Abordări noi în cercetarea pedepselor, Percepții asupra criminalității și justiției, Atitudini despre sistemul de pedepse și justiție penală*, *Boală, încarcerare și identitate profesională: sănătate în închisori, practici nesănătoase și relații personal-deținut, Filosofia corecțională, arhitectura și climatul penitenciarului, Abordarea provocărilor de măsurare a climatului penitenciar, Viața în închisorile pentru femei: adaptare, calitatea vieții și sprijin de la egal la egal etc.*

Grupul de lucru ***Victimologie*** a propus discuțiilor următoarele subiecte: *Intervenția observatorului în domeniul bazat pe gen și Violența partenerului intim, Căsătoriile forțate, Violența în familie și abuzul sexual: practici și perspective, Intervenția privitorului și abuzul sexual bazat pe imagini, Evaluările de risc ale violenței de către serviciile sociale etc.*

Grupul de lucru reunit sub titulatura ***Gen, criminalitate și justiție*** aduce în prim plan teme precum: *Răspunsul la violența bazată pe gen: provocări, soluții și lecții învățate, Bariere și provocări în raportarea și răspunsul la violență și abuz, Familie,Violența: experiențe, evaluări și intervenții* etc.

Grupul de lucru privind ***Criminalitatea cibernetică*** a fost preocupat de discuții privind: *Infractorii și victimele criminalității informatice, Să vorbim despre violența cibernetică. O aproximare cu date etc.*

Grupul de lucru privind ***EUROC***, specializat în criminalitatea economică a propus dezbateri pe marginea următoarelor teme: *Infracțiuni ale „gulerelor albe", criminalitate organizațională, dar și despre infracțiuni corporative/ financiare, Criminalitatea organizată și rețelele criminale. Prevenirea și controlul criminalității organizate, Activități ale criminalității organizate legate de droguri, Arme de foc ilicite și criminalitate organizată etc.*

Grupului de lucru ***Criminalitate, Știință și pentru Politică*** a propus o **masă rotundă** despre *Realism critic, criminalitate și Criminologie*, iar în cadrul panelurilor a abordat teme precum: *Performanța profesională și alte componente instituționale de implementare a politicii, Contestarea universalității criminologice: perspective asupra unor Forme alternative de justiție în sudul globului, Viitorul justiției alternative: un dialog între susținătorii diferitelor școli de gândire etc.*

Radicalizare, Extremism, Terorism este denumirea altui grup de lucru concentrat pe următoarele aspecte: *Abordări interdisciplinare ale radicalizării, politice, violenţa şi relațiile dintre terorism și criminalitate, Radicalizare în extremismul de dreapta și abordări multi-agenții pentru contracararea și prevenirea acestuia etc.*

Inițiate de grupul de lucru ***Metode calitative*** panel-urile au avut teme precum***:*** *Provocări în cercetarea calitativă, Cultura, narațiunea și senzorialul în cercetare, Experiențe de lucru pe teren în Criminologie și Studii de Securitate:metode, etică și emoții,* etc.

Teme propuse de grupul de lucru **ISRD** au avut ca titlu *Rezultate de la ISRD4 cu accent pe corelații ale infractionalității și victimizare, Violența școlară și intimidarea: cercetare și teorie în întreaga lume, Concentrați-vă pe tinerii în situație de risc: practici de abandon a școlii!*, *„Răii Cartierelor" și înțelegerea metaforei* etc.

Grupul de lucru intitulat ***Criminologie dezvoltarii și a parcursului vieții*** a adus în dezbatere tema *Comportament/dezvoltare și perspective ale parcursului vieții.*

Un alt grup de lucru denumit ***Crime cu atrocitate și Justiție Tranzițională*** a invitat la dezbateri pe marginea unor subiecte precum: *Tipuri de infracțiuni/genocid, crime împotriva umanității, Crime de război, Informatori de aproape: Povești din Praga comunistă* etc.

Subiecte despre *Perspective asupra criminalității și comportamentului/rutinei criminale, Perspective asupra criminalității și a comportamentului criminal/ Activități de rutină și perspective situaționale, dar și despre Activități și perspective situaționale, Înțelegerea și prevenirea furturilor de mașini* au fost propuse de grupul de lucru pentru **Spațiu și cultură.**

Grupul de lucru ***Criminologie intergenerațională*** a dezbătut teme ca: *Familie și Perspective intergenerationale, Criminalitatea corelată cu familia și aspecte intergenerationale, Familie și Perspective intergenerationale* etc.

Temele propuse de Grupul de ***Criminologie istorică*** au vizat*: Extinderea bazei de cunoștințe privind criminalitatea în Istorie, prin prisma unor perspective comparate și istorice, Istoriile rasei, genului și vulnerabilităților grupurilor, Prețul criminalizării libertății și managementul străinilor în Germania și Statele Unite ale Americii* etc.

Grupul de lucru ***Criminologie rurală*** a supus atenției participanților ca principală temă *Agricultura, frica și frustrarea: Cum sunt crimele și tulburările considerate în context rural?* etc.

Gupul de lucru ***Justiția pentru minori*** propune *Probleme emergente în cercetările privind justiția pentru minori, Controlul social și justiția penală/Justiția pentru minori și drepturile copiilor, Justiția juvenilă/ Copiii în sistemul de justiție* etc.

Fiecare dintre aceste teme enumerate poate constitui un capitol separat al Criminologiei, dacă vorbim despre un manual/note de curs, dar deopotrivă poate fi sursă de inspirație pentru echipe interdisciplinare și transdisciplinare, chiar și într-o abordare comparativă pe baza unei structuri comune.

Dintre multitudinea de paneluri dorim să remarcăm două ce atrag atenția pentru că sunt rezultatul unui proiect privind identificarea și traducerea unor lucrări din limba română în limba engleză ale avocatului penalist român cu origini evreiești, Benjamin Mendelsohn. Acesta este considerat „părintele Victimologiei", iar ideile sale au fost preluate în timp și valorificate de alți autori chiar în elaborarea unor noi teorii. Ne raportăm aici la definiția Victimologiei și a victimei, la clasificarea victimelor din punct de vedere al relației cu agresorul, factorii criminogeni, necesitatea cunoașterii personalității infractoruui și indicarea instrumentului de investigare a acestei personalități, acestea fiind subiectele principale dezbătute .

Am insistat asupra acestor două paneluri deoarece și intervenția noastră a cuprins în debutul acesteia referiri la personalitatea (repere biografice) și parțial la articolele fondatorului Victimologiei, B.Mendelsohn. Așadar, din partea Institutului de Cercetări Juridice a participat c.s.III, Preda Aura, cu tema „*Repere privind istoria Victimologiei în România*", ca rezultat al unor cercetări demarate personal din 2022 (urmare a unei alte conferințe a ESC, de la Malaga). Prezentarea, derulată în slide-uri, a suscitat interes întrucât, ulterior susținerii, s-a discutat cu participanții prezenți despre statutul acestei discipline în învățământ și cercetare în alte țări, dar și despre necesitatea/rolul profesiei de victimolog pentru asigurarea evaluarii individuale a victimelor, a intervenției asupra nevoilor imediate, dar și a informării privind drepturile acestora. Această temă poate fi continuată căci și în România se modifică legislația aferentă protecției victimelor (Legea nr. 26/2024), au început să se publice mai multe volume/articole în domeniu și se observă un interes crescut și la nivelul autorităților publice și al ONG-urilor pentru acest „actor neglijat" în multe procese de-a lungul timpului.

Pentru pasionații domeniului, participarea la aceste conferințe aduce nu numai un plus de cunoaștere, provocări, teme noi de reflecție, dar și o deschidere spre colaborări din perspective comparatiste cu specialiști nu numai din Europa, ci chiar din întreaga lume.